

TƏSİSÇİ: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

*Biz maddi dəyərləri insan kapitalına çevirməliyik.
İlham Əliyev*

Cild 1, №2, 2018
Vol. 1, №2, 2018
Том 1, №2, 2018
İldə dörd dəfə nəşr olunur.

Peşə təhsili və insan kapitalı

Vocational education and human capital

Профессиональное образование и человеческий капитал

*Elmi-praktiki, metodiki jurnal * Scientific-practical and methodological journal **

** Научно-практический, методический журнал*

Redaksiya heyətinin sədri

Mustafayev F.F. (i.e.d., prof.)

Baş redaktor

Balakişiyev Ş.Ş. (f.e.f.d.)

Redaksiya heyətinin üzvləri

Əlizadə R.İ. (t.e.d., prof.), Ağayev F.H. (t.e.f.d.), İbrahimov M.A. (i.e.d., prof.),
İlyasov M.İ. (p.e.d., prof.), Quliyev N.Ə. (p.e.d., prof.), Vəliyev F.H. (t.e.d., prof.),
Həsənov Q.H. (i.e.f.d.), Tanırvərdiyev T.M. (a.e.f.d.), Əmiraslanov T.İ. (əməkdar mədəniyyət
işçisi), Əsgərov R.B. (əməkdar müəllim), Zeynalov V.E., Əlili A.A., Mehdiyeva N.B.,
Camalov H.E.

Chairman of the editorial board

Mustafayev F.F. (prof., dr.)

Chief editor

Balakishiyev Sh.Sh. (a.s.s.dr.)

Members of the editorial board

Alizadeh R.I. (prof., dr.), Agayev F.H. (a.s.s.dr.), Ibrahimov M.A. (prof., dr.), Ilyasov M.I. (prof., dr.),
Guliyev N.A. (prof., dr.), Veliyev F.H. (prof., dr.), Hasanov G.H. (a.s.s.dr.),
Tanirverdiyev T.M. (a.s.s.dr.), Amiraslanov T.I. (honored cultural worker),
Asgarov R.B. (honored teacher), Zeynalov V.E., Alili A.A., Mehdiyeva N.B., Jamalov H.E.

Пред. ред. коллегии

Мустафаев Ф.Ф. (д.э.н., проф.)

Главный редактор

Балакишиев Ш.Ш. (к.ф.н.)

Члены редакционной коллегии

Ализаде Р.И. (д.т.н., проф.), Агаев Ф.Г. (д.ф.т.н.), Ибрагимов М.А. (д.э.н., проф.), Ильясов М.И.
(д.ф.н., проф.), Гулиев Н.А. (д.ф.н., проф.), Велиев Ф.Г. (д.т.н., проф.), Гасанов Г.Г. (д.ф.э.н.),
Танырвердиев Т.М. (д.ф.с.н.), Амирасланов Т.И. (заслуженный деятель культуры), Аскеров Р.Б.
(заслуженный учитель), Зейналов В.Е., Алили А.А., Мехтиева Н.Б., Джамалов Х.Е.

*“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalında pedaqogika, texnika, iqtisadiyyat, informatika, ekologiya
və digər fundamental elm bölmələri üzrə məqalələr, metodiki yazılar dərc edilir.*

*The journal “Vocational Education and Human Capital” publishes clauses, and other pieces of
information on pedagogy, technology, economics, informatics, ecology and other fundamental sciences,
including methodical articles.*

*В журнале “Профессиональное образование и человеческий капитал” публикуются статьи по
педагогике, технике, экономике, информатике, экологии и других фундаментальных науках, а
также методологические статьи.*

M Ü N D Ə R İ C A T

Mütəxəssis sözü

- 5 **E.Rüstəmov.** Peşə təhsili sahəsində islahatlar uğurla davam etdirilir
9 **R.Əsgərov.** Strateji yol xəritələrində peşə təhsilli kadr hazırlığı məsələləri
12 **S.Xudanov.** Naxçıvan peşə təhsili yeni inkişaf mərhələsində

Pedaqogika

- 15 **S.Namazov.** Peşə təhsili sahəsində beynəlxalq tendensiyalar və perspektiv imkanlar
18 **İ.Cəbrayilov.** Peşə təhsilində keyfiyyətin idarə olunmasının elmi-nəzəri əsasları
21 **İ.Nadirov.** Təhsil formaları: informal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş səriştələrin tanınması
27 **B.Məmmədova.** Orta ixtisas təhsilində pedaqoji texnologiyaların rolu

Psixologiya

- 32 **E.Bəylərov.** İstedadlı uşaqların təhsilinin psixoloji-pedaqoji problemləri
38 **İ.Babayeva.** Peşə seçimində psixoloji tələblər

İncəsənət

- 40 **X.Əsgərova.** Azərbaycan boyakarlıq sənəti müharibə illərində
43 **R.Cəfərov.** Qədim el sənəti – həkkaklıq

İqtisadiyyat

- 47 **C.Məmmədov.** Alternativ və bərpa olunan enerjidən istifadə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması və istehlakçıların maarifləndirilməsi
53 **R.Verdiyev, Y.Zeynalov.** Yanğından mühafizənin əsas profilaktikası

Metodika və innovasiyalar

- 57 **R.Rəhimov.** Peşə təhsili və innovasiyalar
60 **L.Vahabova.** Gənclər və qazanclar
63 **H.Camalov.** Kompetensiyalara əsaslanan modul təhsil proqramları üzrə praktiki təlim proseslərinin təşkili və planlaşdırılması
68 **Z.Əsgərov.** Dəmir yolu stansiyası növbətçisinin işi
72 **R.İbrahimov.** Tədris laboratoriyasının fəaliyyət istiqamətləri

Özünü-təhsil və müəllim peşəkarlığı

- 74 **Ş.Ağayev, C.Qarayeva.** İnsan sənətkarlığa əmək hazırlığı ilə yüksəlir
79 **X.Cəfərova.** Müəllimin özünü-təhsilinə müasir yanaşma

Beynəlxalq əlaqələr (layihələr, təcrübələr)

- 83 **V.Orucov.** Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinin formalaşdırılması təhsilə nə verəcək
85 **V.Səlimova.** Çin mətbəxinin sirləri (usta dərsləri)
88 **Müasir peşə təhsili mərkəzi yaradılır**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli

- 89 **İ.Feyzullayev.** Şərqdə ilk Demokratik Respublika
94 **S.Məmmədova.** Peşə təhsilinin idman uğurları
98 **S.Məhərrəmova.** Terrorizmi bəşəriyyət yaradıb və bəşəriyyət də məhv edəcək
101 **Məqalələrin tərtibatı qaydaları**

CONTENTS

Specialist word

- 5 **E.Rustemov.** Vocational education reforms are continuing successfully.
9 **R.Asgarov.** Vocational education and professional training issues in strategic road maps
12 **S.Khudanov.** Vocational education of Nakhchivan at a new stage of development

Pedagogy

- 15 **S.Namazov.** International trends and perspective opportunities in primary vocational education
18 **I.Jabrayilov.** Scientific-theoretical bases of management of quality in vocational education
21 **I.Nadirov.** Forms of education: Recognition of qualifications obtained in informal and non-formal ways
27 **B.Mammadova.** Role of teaching technics in secondary education

Psychology

- 32 **E.Baylarov.** Psychological-pedagogical problems in the education of talented children
38 **I.Babayeva.** Psychological requirements for selection of qualification

Art

- 40 **Kh.Asgarova.** Art of painting of Azerbaijan during the war
43 **R.Jafarov.** Ancient art of people – engraving

Economics

- 47 **C.Mammadov.** Training of specialists on the use of alternative and renewable energy and giving information to consumers
53 **R.Verdiyev, Y.Zeynalov.** Primary fire prevention

Methodology and innovations

- 57 **R.Rahimov.** Vocational education and innovations
60 **L.Vahabova.** Teenagers and earning
63 **H.Jamalov.** Practical training on module education programs based on competencies
Organization and planning of processes
68 **Z.Asgarov.** Work of duty officer of railway station
72 **R.Ibrahimov.** Directions of activity of the teaching laboratory

Self-study and teacher professionalism

- 74 **Sh.Aghayev, J.Garayeva.** Human professionalism advances through labour.
79 **Kh.Jafarova.** Modern approach to self-study of teachers

International relations (projects, experiences)

- 83 **V.Orujov.** How will the establishment of the 5th level of the European Qualifications Framework contribute to education
85 **V.Salimova.** Secrets of Chinese cuisine (master classes)
88 **Modern Professional Training Center is created**

Year of Azerbaijan Democratic Republic

- 89 **I.Feyzullayev.** The first Democratic Republic in the East

- 94 **S.Mammadova.** Sports achievements in vocational education
98 **S.Maharramova.** Terrorism was created by mankind, and it will be removed by mankind, too
101 **Instructions for preparing articles**

О Г Л А В Л Е Н И Е

Мнение эксперта

- 5 **Э.Рустамов.** Реформы в профессиональном образовании успешно продолжают
9 **Р.Аскеров.** Вопросы профессиональной подготовки персонала по стратегическим дорожным картам
12 **С.Худанов.** Профессиональное образование в Нахичевани на новом этапе развития

Педагогика

- 15 **С.Намазов.** Международные тенденции и перспективные возможности в области начального профессионального образования
18 **И.Джабраилов.** Научно-теоретические основы управления качеством в профессиональном образовании
21 **И.Надилов.** Формы образования: признание формальных и неформальных приобретенных навыков
27 **Б. Мамедова.** Роль педагогических технологий в среднем образовании

Психология

- 32 **Э.Байларов.** Психолого-педагогические проблемы в воспитании талантливых детей
38 **И.Бабаева.** Психологические требования к выбору профессии

Искусство

- 40 **Х.Аскерова.** Азербайджанская живопись во времена войны
43 **Р.Джафаров.** Древнее искусство – гравирование

Экономика

- 47 **Дж.Мамедов.** Подготовка специалистов по альтернативным и возобновляемым источникам энергии и просвещение потребителей
53 **Р.Вердиев, Ю.Зейналов.** Основная профилактика противопожарной защиты

Методология и инновации

- 57 **Р.Рагимов.** Профессиональное образование и инновации
60 **Л.Вахабова.** Подросток и заработок
63 **Х.Джамалов.** Организация и планирование процессов практического обучения по модульным программам обучения, основанных на компетенциях
68 **З.Аскеров.** Работа дежурного железнодорожной станции
72 **Р.Ибрагимов.** Направления деятельности учебной лаборатории

Самообразование и профессионализм преподавателей

- 74 **Ш.Агаев, К.Караева.** Человек постигает мастерство посредством подготовки к труду
79 **Х.Джафаров.** Современный подход к самообразованию педагогов

Международные отношения (проекты, эксперименты)

- 83 **В.Оруджев.** Что даст образованию формирование 5-го уровня Европейской Рамочной Квалификации
85 **В.Салимова.** Секреты китайской кухни (мастер-классы)
88 **Создается Современный Профессиональный Учебный Центр**

Год Азербайджанской Демократической Республики

- 89 **И.Фейзуллаев.** Первая Демократическая Республика на Востоке
94 **С.Мамедова.** Спортивные достижения в области профессионального образования
98 **С.Магеррамова.** Терроризм рождён человечеством и им же будет уничтожен
101 **Правила оформления статьи**

PEŞƏ TƏHSİLİ SAHƏSİNDƏ İSLAHATLAR UĞURLA DAVAM ETDİRİLİR

Eldəniz Rüstəmov,

*Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin
Peşə təhsili müəssisələrinin idarə edilməsi,
keyfiyyətin təminatı və monitoring şöbəsinin baş məsləhətçisi
E-mail: eldaniz.rustamov@vet.edu.gov.az*

Dünyanın iqtisadi mənzərəsi dəyişdikcə onun mühüm atributlarından biri olan təhsil də dəyişir. Cəmiyyətin böyük irəliləyişlərinin fonunda təhsil daha çox inkişafyönümlü xarakter alaraq, nəinki onu müşayiət edir, eyni zamanda, qabaqlayıcı ideyaları, tədbirləri ilə ona töhfələr verməklə inkişafa yol açır. Ölkəmizin təhsil həyatında da bu dəyişikliklər baş verməkdədir. Bu səbəbdən də dünya standartlarına cavab verən yüksək səviyyəli təhsil imkanlarını yaratmaq istiqamətində çox ciddi addımlar atılmaqdadır. Bu addımlar ölkə başçısının müxtəlif sərəncamlarında öz təsdiqini tapmış, təhsilimiz demək olar ki, dövlət qaygısı ilə tam əhatə olunmuşdur.

Artıq yeni dərəcəli ərəfəsindəyik. Görülmüş işlərə nəzər salmaqla, qarşıda həllini gözləyən məsələlərin də müzakirə edilməsi, aktuallaşdırılması, peşə təhsili müəssisələrinin yeni fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından bu tədris ilinin də çox uğurlu olacağına inanırıq.

Bu gün milli təhsilimizin tərkib hissəsi olan peşə təhsili də özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil sahəsində həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər və islahatlar nəticəsində ümumi təhsilin keyfiyyət göstəricilərində müsbət dinamika təmin olunur. Peşə təhsili sahəsində də başlanılan islahatların nəticələri artıq öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki:

– *peşə təhsili əmək bazarı ilə ən sıx münasibətdə olan təhsil növü olmaqla, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən aparıcı sahələrdən biridir;*

– *əhalinin hər yaş qrupu üçün təhsili özündə ehtiva edir;*

– *peşə təhsili təhsil pillələri arasında cəmiyyət üçün böyük sosial-iqtisadi yük daşıyan əsas pillələdir;*

– *peşə təhsilinin inkişafı cəmiyyətdə həm ümumi daxili məhsulun səviyyəsinə, həm də işsizliyə, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına, sosial gərginliyin*

və cinayətkarlığın azaldılmasına xidmət edir;

– *Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi milli təhsil sisteminin tərkib hissəsidir.*

Peşə təhsili və təliminin ümumi iqtisadi inkişafdakı əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sahənin inkişaf etdirilməsi xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan peşə təhsili sahəsində peşə hazırlığının səmərəliliyini artırmaq və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək məqsədi ilə Prezident İlham Əliyevin 2016-cı il 20 aprel tarixli Fərmanı ilə Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi və əlaqələndirilməsi, əmək bazarının dəyişən tələblərinə müvafiq peşə təhsili müəssisələrinin işinin təşkili, idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi, işəgötürənlərlə əməkdaşlıq və iqtisadiyyatın yeni inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq kadr hazırlığına nail olunması istiqamətində mühüm addımdır. Bununla yanaşı, dövlət başçısının 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanına uyğun olaraq, peşə təhsili və təliminin inkişafı ölkənin 11 əsas prioritet istiqamətlərindən biri

kimi müəyyən edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq edilmişdir. Sənəddə peşə təhsili və təlimi sektoru üzrə qısa, orta və uzunmüddətli strateji baxış müəyyən olunmuşdur.

“Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi peşə təhsilinin inkişafı baxımdan mühüm hadisələrdən biridir. Qanunun qəbul olunması peşə təhsili sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi üçün zəmin yaratdı. Qanunun məqsədi vətəndaşların peşə təhsili sahəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə nəzərdə tutulmuş təhsil hüququnu təmin etməkdən, peşə təhsili prosesi iştirakçılarının hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən etməkdən, onlar arasında münasibəti tənzimləməkdən ibarətdir. Yeni qanunun tətbiqi ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafına, peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Peşə təhsili müəssisələrinin idarə edilməsində operativliyə və şəffaflığa nail olmaq məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması həyata keçirilmiş və ümumilikdə 34 peşə təhsili müəssisəsinin bazasında (Bakıda 26, Gəncədə 6, Qəbələdə 2 təhsil müəssisəsi) müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmış 14 Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi (Bakıda 11, Gəncədə 2, Qəbələdə 1 Təhsil Mərkəzi) yaradılmışdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin davamı olaraq peşə təhsili müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin araşdırılması və onların idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi, keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması və optimallaşdırılması, fəaliyyətinin dayandırılması və ya müvəqqəti dondurulması, yeni təhsil müəssisələrinin inşası ilə bağlı təkliflər hazırlanaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Peşə təhsili müəssisələrinin mühəndis-pedaqoji heyətinin potensialının gücləndirilməsi, onların təlimlərə cəlb edilməsi və maddi rifahının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin Tədbirlər Planında nəzərdə tutulan aşağıdakı işlərin icrası təmin edilmişdir: peşə təhsili müəssisələrinin

mövcud müəllim-pedaqoji heyətinin diaqnostik qiymətləndirilməsi, onların bilik və bacarıqlarının artırılması məqsədi ilə yeni ümumtəhsil fənn kurikulumlarının peşə təhsili müəssisələrində tətbiqi ilə bağlı ümumtəhsil fənn müəllimləri müvafiq təlim kurslarına cəlb edilmiş və Təhsil İşçilərinin Peşəkar İnkişafı İnstitutu tərəfindən test imtahanından keçən 889 nəfər müvafiq sertifikatlarla təmin edilmişdir. Bu işlərin uğurlu nəticəsi kimi, peşə təhsili müəssisələrinin müəllim-pedaqoji heyətinin bilik və bacarıqlarının artırılması məqsədi ilə diaqnostik qiymətləndirilməsi davam etdirilmiş və 1 iyul 2018-ci il tarixinədək ümumilikdə 60 peşə təhsili müəssisəsinin ixtisas və ümumtəhsil fənn müəllimlərinin, istehsalat təlimi ustalarının iştirakı təmin edilmişdir. 2018-ci ilin sonunadək bütün dövlət peşə təhsili müəssisələrinin müəllim-pedaqoji heyətinin diaqnostik qiymətləndirilməsinin başa çatdırılması nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 yanvar 2018-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, 2018-ci il yanvarın 1-dən dövlət peşə təhsili müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin həftəlik dərslər yükü norması 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşları orta hesabla 2 dəfə artırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1 fevral 2018-ci il tarixli Qərarı ilə bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış dövlət peşə təhsil müəssisələrində idarəetmə, təhsil və təlim fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin vəzifə maaşları sxemi və məbləğləri təsdiq edilmişdir.

Əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğun nəticəyönlü, modul strukturlu təhsil proqramlarının (kurikulumların) və tədris materiallarının (modulların) hazırlanması istiqamətində də mühüm işlər görülür. Belə ki, Strateji Yol Xəritəsinin Tədbirlər Planına uyğun olaraq, pilot peşə təhsili müəssisələrində işəgötürənlərlə tərəfdaşlıq mexanizminin qurulması, peşə standartları və kurikulumlarının tətbiqinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə bir sıra ixtisaslar üzrə nəticəyönlü, modul strukturlu təhsil proqramları (kurikulumlar) hazırlanmışdır. 2018/2019-cu tədris ilində 168 ixtisas üzrə tələbə qəbulu aparılmışdır. Onlardan 10-u əmək bazarının tələbləri nəzərə alınaraq, “İlk peşə-ixtisas təhsili üzrə ixtisasların Təsnifatı”na əlavə edilmiş yeni ixtisaslardır.

Artıq 3 ildir ki, peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu Təhsil Nazirliyi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi (ASAN) arasındakı əməkdaşlıq çərçivəsində “ASAN peşə” layihəsi üzrə həyata keçirilir. 2016/2017-ci tədris ilindən başlayaraq həyata keçirilən bu layihənin əhatə dairəsi hər il genişləndirilir. Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərləri və Abşeron rayonu üzrə peşə təhsili müəssisələrinə həm dövlət, həm də ödənişli əsaslarla qəbul yalnız “ASAN xidmət” tərəfindən həyata keçirilir. Mingəçevir şəhəri, Bərdə, Masallı, Sabirabad, Quba və Qəbələ rayonları üzrə peşə təhsili müəssisələrinə isə yalnız dövlət hesabına qəbul müvafiq “ASAN xidmət” mərkəzlərində aparılır. Layihənin əhatə dairəsinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq vətəndaşlara xidmət göstərən “ASAN xidmət” mərkəzlərinin sayı da bu ildən artıb. Belə ki, iki “ASAN kommunal” prosese cəlb olunub. Əlavə olaraq Quba və Mingəçevirdə də “ASAN xidmət” mərkəzləri vətəndaşlara xidmət göstərir. Beləliklə, layihə bu il 13 “ASAN xidmət” mərkəzində həyata keçirildi. “ASAN xidmət” mərkəzlərinin xidmət göstərmədiyi regionlarda, ucqar rayonlarda fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olunmaq istəyənlərin elə həmin peşə məktəblərinin özündə elektron qaydada qeydiyyatdan keçmələrinə şərait yaradıldı. Cari ildə ölkə başçısının iştirakı ilə açılışı olan Mingəçevir “ASAN həyat” kompleksinə daxil olan “ASAN peşə” Təhsil Mərkəzinə bu tədris ilindən qəbul aparıldı və mərkəz 5 ixtisas üzrə kadr hazırlığına başlayır.

Peşə təhsili müəssisələrinin infrastrukturunun yaxşılaşdırılması təhsilin inkişafında, keyfiyyətli kadr hazırlığı işində mühüm hesab edilir. Bunlar nəzərə alınaraq, pilot peşə təhsili müəssisələrinin qurulması, iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri, işəgötürənlərin tələbləri və peşə təhsili müəssisələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılmış və 10 peşə təhsili müəssisəsi pilot olaraq müəyyənləşdirilmiş, 4 pilot peşə təhsili müəssisəsinin (Texnika və Texnologiyalar, Dəniz Nəqliyyatı, Gəmiqayırma və Liman İşləri üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzləri, Bərdə və Cəlilabad Peşə Liseyləri) təmiri, tikintisi və yenidən qurulması ilə bağlı maliyyə vəsaiti ayrılmışdır.

Pilot peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması istiqamətində görülən işlərin davamı olaraq, Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə

Təhsil Mərkəzinin bazasında Koreya təhsil standartları əsasında yeni Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılır. Azərbaycan və Koreya hökumətləri arasındakı razılaşmaya uyğun olaraq, Koreya İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Fondunun maliyyə dəstəyilə yaradılan nümunəvi təhsil müəssisəsi bütün növ zəruri avadanlıqlar, təlim və tədris vəsaitləri ilə təchiz olunacaq. Burada mexanika, elektronika, elektrik mühəndisliyi, sənayedə quraşdırma işləri, tikinti, informasiya texnologiyaları, avtomobil və avtomatlaşdırma istiqamətləri üzrə ümumilikdə 8 ixtisas tədris olunacaq. Tikinti və təchizat işlərinin 2019-cu ilin iyun ayında başa çatacağı nəzərdə tutulub. Bu Peşə Təhsil Mərkəzində dərs deyəcək müəllimlər 2 ay müddətində Bakıda 3 ay isə Koreyada təlim keçəcək, mərkəzdə istifadə ediləcək avadanlıqlarla işləməyi, yeni təhsil proqramını öyrənməklər. Peşə Təhsil Mərkəzində təhsilin məzmununu ölkə reallıqları nəzərə alınmaqla koreyalı mütəxəssislər hazırlayacaq. Artıq mərkəzdə işləmək üçün ixtisaslı mütəxəssislərin işə qəbulu prosesinə start verilib.

İşəgötürənlərin peşə təhsili və təliminə cəlb olunması, ixtisaslı kadrlara dair əmək bazarının iştirakçılarının tələblərinin öyrənilməsi məqsədi ilə mütəmadi olaraq müxtəlif təşkilatlarla, sahibkarlıq subyektləri ilə görüşlər keçirilir, həm peşə təhsili müəssisələri, həm də Agentlik tərəfindən işəgötürənlərlə əməkdaşlığa dair çoxsaylı müqavilələr və anlaşma memorandumları imzalanır. Bu sahədə normativ-hüquqi bazanı gücləndirmək məqsədi ilə “İşəgötürənlərlə əməkdaşlıq mexanizminin qurulması, işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sistemində inteqrasiyasının təmin edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər haqqında Qaydalar” layihəsi hazırlanaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

Bu gün peşə təhsili sahəsində də beynəlxalq əməkdaşlıq yüksək səviyyədədir. Belə ki, ölkəmizin dünyada nüfuzu, respublikamızdakı sabitlik və xarici investora yaradılan normal iş şəraiti nəticəsində artıq beynəlxalq əlaqələrimiz genişləndirilmiş, müxtəlif layihələrlə ölkəmizə üz tutan iş adamlarının, təşkilatların sayı artmışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Avropa şirkətləri peşə təhsili və təlimindən, bu sahədə həyata keçirilən islahatlardan razılıqlarını ifadə ediblər.

Avropa İttifaqının Avropa Qonşuluq Aləti Proqramı çərçivəsində Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agent-

liyi ilə birgə 30 yanvar 2017-ci il tarixindən etibarən “Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin (PTT) İnkişafına Avropa İttifaqının dəstəyi” adlı texniki-yardım layihəsi icra olunur. Bununla yanaşı, Aİ-nin 4 qrant layihəsinin (Gəncədə Kompetensiyayönümlü Regional Sənaye Peşə Təhsili Mərkəzinin yaradılmasına dəstək”; Lənkəran iqtisadi rayonunda təhsilin keyfiyyətinin artırılması və əmək bazarının tələblərinə cavab verən Peşə Təhsili sisteminin yaradılması; Qəbələ Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Qax Peşə Liseyi, İsmayilli Peşə Tədris Mərkəzində kənd təsərrüfatı və turizm sahələrində 4 ixtisas üzrə “dual” sistemə bənzər pilot peşə təhsili və təlimi sisteminin yaradılması; Bərdə Peşə Liseyinin işəgötürənlər və digər maraqlı tərəflər üçün “biznes və sosial partnyor” və “nümunəvi mərkəz” kimi inkişaf etdirilməsi) icrasına başlanılıb. Qrant layihələri hesabına Gəncə və Qəbələ şəhərləri, Cəlilabad, Qax, İsmayilli və Bərdə rayonlarında təhsilin keyfiyyətinin artırılması, peşə təhsilinin əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması və kompetensiyayönümlü kurikulum və tədris materiallarının hazırlanması, səriştələrin tanınması mexanizminin tətbiq edilməsinin dəstəklənməsi nəzərdə tutulur.

Şəbəkə texnologiyaları və sistem inzibatçılığı, kompüter qrafikası və dizayn, proqram təminatı ixtisasları üzrə kadr hazırlığı sahəsində Ukraynanın “STEP IT Academy” şirkəti ilə birgə fəaliyyət həyata keçirilir. Layihə çərçivəsində 2017-2018-ci tədris ilində məzun olan 41 nəfər tələbənin 70 faizdən çoxu işlə təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Hökuməti ilə Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında imzalanmış texniki-iqtisadi əməkdaşlıq sazişi çərçivəsində 70 adda 168 ədəd müxtəlif təyinatlı simulyatorlar, təlim sistemləri üzrə avadanlıqlar, iş masaları, mexanizmlər, alətlər və s. ləvazimatlar ölkəmizə gətirilib və peşə təhsili müəssisələrində quraşdırılıb.

“British Council” Azərbaycan, Təhsil Nazirliyi və turizm-xidmət sektorunun işəgötürənləri ilə əməkdaşlıq çərçivəsində “Turizm-xidmət sahəsi üzrə kadrların təkmilləşdirilməsi və iş yerində təcrübə proqramı” layihəsi həyata keçirilir. 2016/2017-ci tədris ilindən icra olunan bu layihə çərçivəsində peşə təhsili müəssisələrinin 240 məzununun 60 faizdən çoxu işlə təmin olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, müəyyən dövrlərdə peşə təhsili sisteminin nüfuzu aşağı düşmüş, cəmiyyət

yətdə ona inam və maraq azalmış, bu sistemin inkişafı demək olar ki, diqqətdən kənar qalmışdır. Ancaq son illər dövlətin bu sahəyə diqqət və qayğısı artmış, dövlət tərəfindən peşə təhsilinin ictimai statusunun yüksəldilməsi ilə bağlı uğurlu addımlar atılmışdır. Peşə təhsilinə marağın artırılması üçün peşə təhsilinin yeni pozitiv imicinin formalaşdırılması və peşə-yönümü işinin effektiv şəkildə qurulması prioritet istiqamətlər kimi müəyyən edilmiş, yerli, regional və beynəlxalq səviyyəli yarışmaların təşkili, eləcə də yaşlılar, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan gənclər, qızlar, işsizlər və digər həssas əhali qruplarının təhsilə cəlb olunması üçün müvafiq təhsil mühiti və şəraitinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin peşə təhsili ixtisasları ilə praktiki qaydada tanışlığını təmin etmək məqsədi ilə müxtəlif tədbir və müsabiqələr, peşə təhsili müəssisələrində “Açıq qapı” günləri mütəmadi təşkil edilir və bu istiqamətdə tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Eyni zamanda, təhsilin əlçatanlığının təmin olunması üçün bir çox stimullaşdırma mexanizmləri də nəzərdə tutulmuşdur ki, buna da nailiyyətləri yüksək olan tələbələrə müvafiq maliyyə dəstəyinin göstərilməsi və təhsilinin davam etdirməsi üçün müvafiq təhsil pilləsinə keçid mexanizmlərinin hazırlanması tədbirlərini göstərmək olar. Kadr hazırlığı prosesinin müasirləşdirilməsi, peşə təhsili və təlimi müəssisələrində mühəndis-pedaqoji heyətin hazırlığı prosesinin təkmilləşdirilməsi, peşə təhsili və təlimi sistemində özəl sektorun iştirakının stimullaşdırılması, işəgötürənlərin tələbatına uyğun kadr hazırlığının təşkili istiqamətində görüləcək işlər peşə təhsili müəssisələrinin imicinin artırılmasına xidmət edəcəkdir.

Ümid edirik ki, növbəti tədris ilində əmək bazarının tələblərinə cavab verən yüksək ixtisaslı, rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanması üçün müasir və beynəlxalq təcrübə əsasında tədris proqramlarının (kurikulumların) hazırlanması məqsədi ilə beynəlxalq və yerli səviyyədə əməkdaşlıq gücləndiriləcək, işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sistemində cəlb edilməsi ilə bağlı mühüm addımlar atılacaqdır. Əlavə olaraq qarşıya qoyulmuş hədəflərə uyğun müxtəlif peşə istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış dövlət peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması bundan sonra da davam etdiriləcək və həmin mərkəzlərdə müasir tələblərə uyğun idarəetmə tətbiq ediləcəkdir.

STARTEJİ YOL XƏRİTƏLƏRİNDƏ PEŞƏ TƏHSİLLİ KADR HAZIRLIĞI MƏSƏLƏLƏRİ

Rəsul Əsgərov,

*Təhsil İnstitutunun Peşə-ixtisas təhsili
şöbəsinin müdiri, əməkdar müəllim
E-mail: rasulasgar@mail.ru*

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı və 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş strateji yol xəritələrinə uyğun olaraq, peşə təhsilli kadr hazırlığı bu günün və gələcəyin əsas strateji amili kimi qalmaqdadır.

Avropa Təhsil Fondunun (ATF) 2017-ci il hesabatında göstəriləyi kimi, peşə standartları Azərbaycanda təhsil, iqtisadi inkişaf və məşğulluq siyasətlərinə başlıca alət kimi təcridən daxil edilir. Bir neçə il öncə Dünya Bankı və Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilmiş **DİOS** layihəsi çərçivəsi daxilində hazırlanmış 200 ixtisasın yeni standartlarının bəziləri kadr hazırlığında pilot istifadə edilsə də, onların bir çoxu istifadə edilmədən köhnəldi. Beləliklə, strateji yol xəritələrinin təsdiqi peşə standartlarına ehtiyacın qaçılmazlığını reallaşdırdı.

Ölkənin perspektiv inkişaf hədəflərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onların gerçəkləşdirilməsini təmin etmək məqsədi ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətlərinin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli, 1897 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq, prezidentin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə aşağıdakı strateji yol xəritələri təsdiq olunmuşdur:

- “Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”;
- “Azərbaycan Respublikasında neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
- “Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.

Peşə təhsili və təlimi, milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı strateji yol xəritələri digər yol xəri-

tələri arasında körpü rolunu oynayır. Strateji yol xəritələri yeni qurum olan İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Bu qurum strateji yol xəritələrinin hazırlanmasına dəstək göstərməkdən başqa, icra məsələlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsinə də cavabdeh olacaqdır. Hər bir Strateji Yol Xəritəsində aid olduğu sahə ilə əlaqədar ümumi mənzərə təhlil edilərək qısa, orta və uzunmüddətli strateji hədəflər müəyyən olunmuş, hədəf göstəriciləri, strateji məqsədlər və həmin məqsədlərə aid olan fəaliyyətlər ehtiva edilmişdir. Strateji yol xəritələrində seçilmiş iqtisadi sahələrin strateji inkişafı üçün peşə təhsilli kadr hazırlığına xüsusi yer verilmişdir:

* “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında turizm sahəsində peşə təhsili və təlimi proqramlarının əlaqələndirilməsi üçün işçi qrupun yaradılması, işçi qrup tərəfindən bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin nəzdində yeni regional turizm peşə məktəblərinin yaradılması, turizm sektoru üzrə peşə standartları və təhsil proqramlarının (kurikulumların) hazırlanması və turizm bələdçilərinin sertifikatlaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sektor nümayəndələri üçün maarifləndirici seminarların təşkili, turizm üzrə MBA proqramının yaradılması üçün tədbirlərin görülməsi (tədbirlər planının 4.1.1; 4.1.6 bəndləri).

* “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektləri ilə peşə təhsili müəssisələrinin işinin əlaqələndirilməsi KOS subyektləri üçün “ömürboyu öyrənmək” imkanlarının təmin edilməsi, ilk peşə və orta ixtisas təhsili müəssisələrində sahibkarlığın əsasları fənninin tədrisinin təşkil edilməsi (tədbirlər planının 4.2.3; 4.2.4; 4.3.2 bəndləri).

* “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında turizm sənayesi müəssisələrinin kadr təminatının yaxşılaşdırılması (1.1.3.).

* “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair

Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında aqrar sahədə peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi, aqrar təhsil müəssisələri ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları və emalı müəssisələri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanması (2.5.3; 5.1.2; 5.1.3) nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün kənd təsərrüfatı və qida emalı üzrə peşə standartlarının hazırlanmasına ciddi ehtiyac vardır. Avropa Təlim Fondunun hesabatına görə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məşğulluq baxımından ən böyük iqtisadi sektordur, ən az məhsuldarlıq və kvalifikasiyalı işçi qüvvəsi də buradadır. Kənd təsərrüfatında çalışan işçi qüvvəsinin yalnız 10%-i kvalifikasiyalıdır. Bu sahə üzrə Strateji Yol Xəritəsinin tədbirlər planında spesifik məsələlərə həsr olunmuş qısa kurslar və fərdi təsərrüfatlarda fermerlərə dəstək göstərəcək məsləhətçi şəbəkə vasitəsi ilə ən mühüm təlim tədbirlərinin görülməsi planlaşdırılır. Fermerlərin əksəriyyəti fərdi şəkildə çalışır. Bir sıra holding və dövlət təşkilatları daha məhsuldar kənd təsərrüfatı və qida emalına sərmayə yatırır və onların ixtisaslı kadrlara ehtiyacları vardır. Məsələn, “Gilan Holding” təsərrüfatçılıq fəaliyyətləri üçün 3000-4000 işçini cəlb etməyi planlaşdırır. Bu, Holding PTT Mərkəzi, habelə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə yaxından işləyir. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi təlim fəaliyyətlərini Gəncə Aqrar Universiteti vasitəsi ilə həyata keçirir, həmçinin burada PTT məktəbi də açacaq. Səkkiz ərazi məşvərət mərkəzi rayonlarda təlim ehtiyaclarının müəyyənəndirilməsində və qısamüddətli təlimlərin təşkilində yardımçı olacaq.

* Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində ASAN – Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi məhsullarının marketinqi və hazırlanmasında ailə təsərrüfatlarını və biznesi dəstəkləmək məqsədi ilə ABAD mərkəzlərini yaratmaqdadır. Bir çox fermerlər yalnız kiçik torpaq sahələrinə malikdir və burada təsərrüfatçılıq çox məhsuldar ola bilməz. Sahibkarlar, eko-turizm, əl işləri və tikinti fəaliyyətləri vasitəsi ilə ucqar zonalarda yaşayan şəxslərin fəaliyyətlərini çoxşaxəli etmək üçün təlimlər planlaşdırırlar. Qeyri-formal təhsilin təsdiqlənməsi də yeni karyeralara keçidi dəstəkləmək üçün vacibdir.

* Təlimlərin əksəriyyəti qısamüddətli və

xüsusi olsa da, müxtəlif maraqlı tərəflərlə həyata keçirdiyimiz müsahibələr göstərir ki, onlar kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə daha çox peşə standartının olmasını istəyir. Peşə standartlarının Strateji Yol Xəritəsində qeyd edilməməsi, onların əhəmiyyətinin Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən kənarında kifayət qədər tanınmamasına dəlalət edir.

* Əksər təlim proqramları bütünlükdə aqronomçuluğa istiqamətlənsə də peşə standartları ərzaq təhlükəsizliyi, bağçılıq və s. kimi peşələr üçün hazırlanmalıdır.

* Təsərrüfatçılıqda tələb olunan bacarıqları ehtiva etmək üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi və digər maraqlı tərəflər arasında daha geniş əməkdaşlıq imkanları vardır. Bu, kənd təsərrüfatı üzrə standartlar, kurikulum və kvalifikasiyalara dair sahə çərçivəsi formasında (ehtiyacları birlikdə ehtiva edən) ola bilər.

* “Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında kommunal xidmətlər sektorunda kadr potensialının təkmilləşdirilməsi (1.1.5).

* “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında İKT sektorunun rəqabətədavamlılığını təmin edən məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi üzrə kadr hazırlığının gücləndirilməsi, biznes subyektlərinin texnologiya savadlılığının artırılması, daha yüksək İKT bilik və bacarıqlarının təmin edilməsi üçün rəqəmsal təhsilin inkişafı üzrə islahatların aparılması, “Elektron məktəb” sisteminin tətbiqi və inkişaf etdirilməsi, təkmilləşdirmə kurslarının təşkil edilməsi, bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi (2.3.3; 2.3.4; 2.5.1; 2.5).

* “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin tədbirlər planında maliyyə sektorunda çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi (5.1.1; 5.1.2), istehlakçıların maliyyə savadlılığının artırılması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi (5.2.1; 5.2.4.) tədbirlərinin icrası nəzərdə tutulmuşdur.

Strateji maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi

andlandırılan hədəfdə (**hədəf 5**) göstərilirdiyi kimi, maliyyə sistemində çalışanların bilik və bacarıqlarının keyfiyyətcə yeni müstəviyə qalxması, habelə maliyyə xidmətləri istehlakçılarının maliyyə savadlılığının artırılması, sağlam, etibarlı, dayanıqlı və effektiv maliyyə sisteminin formalaşdırılmasını dəstəkləyə bilər. Buna nail olmaq məqsədi ilə maliyyə sistemi mütəxəssislərinin ixtisaslaşmasının dərinləşməsi və maliyyə savadlılığının artırılmasına yönəldilmiş strateji hədəflər müəyyən edilmişdir. Əhalinin davranış modelləri dəyişir, maliyyə institutlarına qarşı fərqli gözləntiləri və kommunikasiya üsulları olan real vaxt rejimində (onlayn) və sosial şəbəkələrə bağlı ənənəvi müştəri loyallığı (loyallıq proqramı sizdən ən azı bir dəfə alış-veriş edən, onları alış etdiklərinə görə mükafatlandırmağa imkan verən qaydalar toplusudur) nümayiş etdirməyən yeni gənc müştəri segmentləri meydana gəlir. Ortayaşlı müştəri və təqaüdcülərin də tələb və davranışları dəyişir. Bundan əlavə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə orta və yüksək gəlirli təbəqənin artması maliyyə institutları üçün potensial biznes imkanları da yaradır.

Tənzimləyici qurumların idarə olunmasına dair tələblərini sərtləşdirməsi bu sahədə çalışan digər mütəxəssislərin peşəkar keyfiyyətlərinə aid yeni bilik və bacarıqlara olan tələbləri artırmışdır. Mövcud vəziyyət yeni mütəxəssislərin cəlb edilməsini və mütəxəssis peşəkarlığının artırılmasını zəruri edir. Eyni zamanda, maliyyə xidmətləri istehlakçılarının rəşional davranışı və məsuliyyətli borclanması üçün maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi istiqamətində təşəbbüslər artmışdır. Azərbaycanda maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının təmin edilməsi və maliyyə savadlılığının artırılması ilə bağlı bir sıra işlər görülmüşdür. Bu istiqamət üzrə institutional islahatlar aparılmış, istehlakçıların hüquqlarının effektiv müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılmasında və əhalinin maarifləndirilməsində irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Bununla belə, maliyyə xidmətləri sektorunun inkişafı, maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsi, maliyyə sektoru və istehlakçılar arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi maliyyə xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının qorunmasını və maliyyə savadlılığının artırılmasını zəruri edir.

NAXÇIVAN PEŞƏ TƏHSİLİ YENİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ

Seymur Xudanov,

Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinin

Orta ixtisas təhsili müəssisələri və peşə məktəbləri ilə iş şöbəsinin müdiri

E-mail: seymurxudanov.tehsilnaz@mail.ru

Müasir qloballaşma əsrində hər bir dövlətin, xalqın gələcək taleyi onun malik olduğu elmi-intellektual və mənəvi potensialından, yüksək səviyyəli mütəxəssis hazırlamaq bacarığından çox asılıdır. Bu potensial isə, məhz təhsil sahəsində, xüsusən də ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində yaradılır. Məlumdur ki, milli təhsilimizin, o cümlədən, texniki-peşə təhsilinin inkişafı ulu öndər Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə Ulu Öndər respublikamıza rəhbərlik etdiyi ilk dövrlərdə texniki-peşə təhsili sistemi sürətlə inkişaf etməyə başlayıb. Həmin dövrdə elmi-texniki tərəqqinin uğurlu nəticəsi olan fabrik və zavodların fəaliyyəti müxtəlif peşə ixtisaslarına malik böyük potensiala ehtiyac yaradırdı. Məhz ona görə də ümummilli lider peşə təhsilinin inkişafını çox əhəmiyyətli hesab edərək, hələ o dövrdə hər hansı bir iri müəssisənin istifadəyə verilməsindən əvvəl həmin müəssisə üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi hazırlaya bilən texniki-peşə məktəbinin yaradılmasını həyata keçirirdi.

Ümummilli liderin layiqli davamçısı, ölkə prezidenti İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində ölkədə iqtisadiyyatın inkişafının dinamikliyi daha da artmaqdadır. Azərbaycanın iqtisadi potensialının sürətli yüksəlişi, bazaryönümlü islahatların dərinləşməsi və regionların inkişafındakı müsbət dəyişikliklər, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan müasir meyillər texniki-peşə təhsili sistemi qarşısında yeni tələblər qoyur. Hazırda əmək bazarında

rəqabətədavamlı yüksək ixtisaslı kadrlara yaranan və gündən-günə artan tələbatı ödəmək qabiliyyəti, yeni tip təhsil komplekslərinin yaradılması ən vacib məsələ kimi ön plana çəkilir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatı da ildən-ilə güclənir, yeni-yeni müəssisələr, zavod və fabriklər yaranır, turizm sahəsi genişlənir, kənd təsərrüfatı, tikinti sektoru sürətlə inkişaf edir. Bütün bunlar isə ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanmasına diqqəti artırmağı tələb edir. Müstəqillik illərində muxtar respublikamızda ilk peşə-ixtisas təhsili sahəsində mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır. 1879-cu ildə “xarratlıq” və “çilingər” ixtisasları üzrə sənətkarlar hazırlayan peşə məktəbləri fəaliyyət göstərmiş, 1980-ci ildə 8 peşə məktəbində 9800-dək ixtisaslı fəhlə kadr hazırlanmışdır. Naxçıvanda ötən əsrin 80-90-cı illərində baş verən hadisələr nəticəsində peşə məktəblərinin fəaliyyəti zəif-

lənmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun Sərəncamı ilə yeni peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması, “2014-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı” və “2016-2020-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi muxtar respublikamızda peşə təhsilinin inkişafına güclü stimül vermişdir.

təlim-tədris proseslərinin təşkili, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması müasir tələblər baxımından yenidən qurulmuşdur. Qeyd olunan inkişaf nəinki muxtar respublikamızda, hətta Azərbaycanın bütün regionlarında yüksək səviyyədə inkişaf etdirilir və dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübəsi də nəzərə alınaraq təcrübə mübadiləsinə üstünlük verilir.

2018-ci ilin may ayında Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən “Azərbaycanda peşə təhsili və təliminin (PTT) inkişafına Avropa

Muxtar respublikamızın gələcəyi üçün çox əhəmiyyətli olan bu sahəni Avropa standartları səviyyəsinə yüksəltmək, onun beynəlxalq təhsil sistemində geniş inteqrasiyasına nail olmaq, iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələri üçün peşəkar mütəxəssislər ordusunun yaradılması, milli-mənəvi dəyərlərə həssas münasibət muxtar respublika rəhbərinin çoxşaxəli fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil edib. İlk peşə-ixtisas təhsilinin əsas məqsədi geniş dünyagörüşünə malik, təşəbbüsləri, yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri biliklərə yiyələnən, müasir tək-kürlü və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaqdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında da sosial-iqtisadi infrastrukturun qurulmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən peşə təhsili sistemində şəbəkənin optimallaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, bu müəssisələrin bina şəraitini, maddi-texniki və tədris bazasını, onların idarəetmə strukturu, təhsilin məzmununu və

İttifaqının dəstəyi” layihəsi çərçivəsində Avropa İttifaqının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinin və Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Naxçıvan şəhərində yerləşən “Təbriz” mehmanxanasında “Peşə təhsili və təlimi, bacarıqların gələcək inkişafı və iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin gücləndirilməsinə dair təcrübə mübadiləsi” adlı seminarın təşkil olunması muxtar respublikada bu sahənin daha da inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Avropa İttifaqının Azərbaycandakı Nümayəndəliyinin Rəhbəri Kestutis Jancauskas həmin tədbirdə iştirak edərək, Naxçıvanda yüksək qonaqpərvərliklə qarşılandığı üçün minnətdarlığını bildirmiş və rəhbərlik etdiyi nümayəndəliyin fəaliyyət istiqamətlərindən bəhs edərək bildirmişdir ki, Avropa İttifaqı Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi sahəsində davam edən islahatları dəstəkləyir. Bu dəstəyin Naxçıvan Muxtar

Respublikasına da faydalı təsirlərini nəzərə alaraq, reallaşan seminar Avropa İttifaqının peşə təhsili və təlimi sahəsində ən nümunəvi təcrübələrini paylaşmaq və Azərbaycanda peşə təhsili sahəsində, həmçinin Agentliyin hazırda davam edən və gələcəkdə planlaşdırılan tədbirlərini təqdim etmək, Naxçıvan Muxtar Respublikasında peşə təhsili və təlimi sistemində mövcud praktika və qarşıda duran məsələlərlə tanış olmaq məqsədi daşıyır.

Bu gün regionda peşə təhsilinin inkişafına yönəldilən dövlət qayğısı və muxtar respublika rəhbərinin bu sahəyə olan böyük diqqəti sayəsində gündən-günə yeniləşən Naxçıvan özünün hazırkı sürətli inkişafı dövründə ötən hər ili sosial-iqtisadi həyatda əldə olunan mühüm nailiyyətlərlə başa vurur. Bu illərdə uğurla həyata keçirilən dövlət proqramları əsasında muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilib, təhsilin bütün pillələri kimi, peşə təhsilinin inkişafı da diqqətdə saxlanılıb. Peşə təhsili müəssisələrində tədris prosesi Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş tədris planları əsasında həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən göndərilmiş dərsləklərdən istifadə olunur, elektron tədris vasitələrindən istifadəyə daha çox üstünlük verilir. Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və mütəxəssislərə lazımı metodiki köməkliliyin edilməsi məqsədi ilə nümunəvi dərslərin təşkili diqqətdə saxlanılır. Müdavimlərin nəzəri biliklərlə yanaşı, istehsalat bacarıqlarının formalaşdırılması üçün praktiki dərslər emalatxanalarda keçirilir. Muxtar Respublikada fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələrində təhsilalan müdavimlərin nəzəri biliklərinin praktiki bacarıqları ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməsi məqsədilə hər bir ixtisasa uyğun gələn istehsalat sahəsi ilə təhsil müəssisələri arasında müqavilələr bağlanılır. Həmin müqavilələrə uyğun olaraq müdavimlər istehsalat təlimi ustalarının nəzarəti altında ixtisaslarına uyğun sahə üzrə istehsalat təcrübəsi keçirlər. Nəzəri biliklərin praktikada möhkəmləndirilməsini təmin edən istehsalat təcrübəsinin sonunda hər bir müsbət qiymət alan müdavim üçün istehsalat xasiyyətnaməsi verilir ki, bu da onların

buraxılış imtahanlarında iştirakına zəmanət verir. Həyata keçirilən bu proses isə əmək bazarı ilə əlaqənin daha da sıx qurulmasına və azad iqtisadi münasibətlər şəraitində müxtəlif sahələrdə ixtisaslı işçi qüvvəsinə yaranan tələbatın vaxtında ödənilməsinə şərait yaradır.

Hazırda Muxtar Respublikada 5 peşə təhsili müəssisəsi – *Naxçıvan, Şərur və Ordubad şəhərlərində Texniki-Peşə və Sürücülük Məktəb Kompleksi, Naxçıvan şəhərində Peşə Liseyi və Naxçıvan Muxtar Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Regional Peşə Tədris Mərkəzi* fəaliyyət göstərir. Bu təhsil müəssisələri ən yeni texnologiyalarla təchiz olunub, emalatxanalar yaradılıb, məktəblərə elektron lövhələr, kompüter dəstləri verilib. Bütün bunlar adı çəkilən təhsil ocaqlarında oxuyan gənclərin peşələrinə dərinlən yiyələnmələrinə imkan verib. Təhsilini başa vuran müdavimlərin işlə təminatı da daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Beləliklə, ölkədə ali və orta ixtisas təhsili ilə yanaşı, peşə təhsilinin də inkişafı zərurəti yaranır. İlk peşə-ixtisas təhsilinin əsas məqsədi geniş dünyagörüşünə malik, təşəbbüsləri, yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri biliklərə yiyələnən, müasir təkəkkürlü və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaqdır. Azərbaycan təhsilinin bu sahədə böyük uğurları vardır. Xüsusilə müstəqillik illərində ölkədə ilk peşə təhsili sahəsində mühüm uğurlar qazanılmışdır.

Dövlətimizin qayğı və diqqəti nəticəsində son illər bu sahədə əldə olunmuş nailiyyətlər uğurla davam etdirilməkdədir. Bu gün muxtar respublikamızda ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması da bu qayğı və diqqətin nəticəsidir.

Əvvəlki illərlə müqayisədə son vaxtlar peşə təhsili müəssisələrinə marağın artması bir daha göstərir ki, peşə təhsili sahəsində islahatlar doğru yolla aparılır. Bunun başlıca səbəbləri təhsil şəraitinin yaxşılaşdırılması, əmək bazarında ilk peşə-ixtisas təhsilli kadrlara tələbatın artması və bir sıra peşə təhsili müəssisələrinin işəgötürən təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması vasitəsi ilə məzunlara iş təklif etmək imkanının yüksəldilməsi və s. kimi məsələlərdir.

PEŞƏ TƏHSİLİ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TENDENSİYALAR VƏ PERSPEKTİV İMKANLAR

Sübhan Namazov,

Azərbaycan Texniki Universitetinin Beynəlxalq

əlaqələr üzrə prorektoru,

texnika elmləri doktoru, professor

E-mail: subhan_namazov@daad-alumni.de

Son illər ölkəmizdə çoxsaylı istehsalat müəssisələri, zavodlar, fabriklər açılır və bu proses bu gün də davam etməkdədir. Eyni zamanda, xidmət sahələri, turizm sektoru, kənd təsərrüfatı və s. sahələr yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur ki, bütün bunlar müasir düşüncəli peşə ixtisasına malik kadrların hazırlanmasına yeni tələblər qoyur. Beləliklə, respublikamızda müxtəlif sənaye sahələri, xidmət sektoru inkişaf etdikcə, yeni peşə növləri də yaranır ki, bu da həmin sahələrdə çalışacaq mütəxəssislərə ciddi ehtiyac yaradır. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasına baxsaq, görürük ki, orta təhsildə məzunların təxminən yarısından çoxu texniki-peşə təhsili alırlar ki, bu da səbəbsiz deyil. Belə ki, sənaye, istehsalat və xidmət sahələrində texniki-peşələri bilən mütəxəssislərə kifayət qədər ehtiyac vardır və bu həmişə də artan dinamika ilə inkişaf edəcəkdir. Burada əsas məsələ bu sahədə müvafiq təhsil müəssisələrinin rəasional olaraq təşkil edilməsi və təhsil proqramlarının düzgün tərtib olunmasından ibarətdir. Bu gün ilk peşə-ixtisas təhsilində proqram elə tərtib olunmalıdır ki, məzunlar sonradan orta ixtisas təhsilinə rahatlıqla keçə bilsinlər. Orta ixtisas təhsilinin proqramları isə öz növbəsində, məzunların ali təhsilə rahatlıqla keçməsinə təmin etmək imkanına malik olmalıdır. Bu gün bir qədər çətin görünərsə də, gələcəkdə ali təhsil müəssisələrində, xüsusilə də texniki-önlü ali təhsil müəssisələrinin nəzərinde belə peşə təhsil müəssisələrinin təşkili fa-

siləsiz təhsil modelini yarada bilər. Məsələn, respublikamıza yaxşı qaynaqçı, tökməçi, elektrik, çilingər, aşpaz və s. kimi mütəxəssislər hər zaman lazımdır. Öz işini yüksək səviyyədə bilən peşə təhsili almış belə sənətkarlar əmək bazarında asanlıqla yer tapa bilərlər. Sonradan isə həmin mütəxəssislər üçün ali təhsil əlçatan olmalıdır. Burada sadəcə olaraq peşə təhsili elə təşkil olunmalıdır ki, praktiki biliklər asanlıqla verilə bilsin. Azərbaycan sürətlə dəyişən əmək bazarı ehtiyaclarını ödəyən, iqtisadi baxımdan dayanıqlı peşə təhsili sisteminə sahib olan xarici ölkələrin təcrübələrindən istifadə edə bilər. Bu sahədə kifayət qədər uğurlu modellər mövcuddur.

İnkişaf etmiş xarici ölkələrin peşə təhsilinin təşkili praktikasında müxtəlif tip təhsil növləri tətbiq olunur: Almaniyada, Böyük Britaniyada, Yaponiyada sərbəst təhsil, Fransada ali təhsilin alt ilkin mərhələsi, İtaliyada isə qarışıq sistem tətbiq olunur.

XX əsrin 70-ci illərində ulu öndər Heydər Əliyev peşə təhsilinin inkişafını çox əhəmiyyətli hesab edərək, hələ o dövrdə hər hansı bir iri müəssisənin istifadəyə verilməsindən öncə, həmin müəssisə üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi hazırlamaq bilən texniki-peşə məktəbinin yaradılmasına önəm verirdi. Təsədüfi deyildir ki, o zaman yaranan ən böyük müəssisələrdən Bakı şəhərində “Məişət kondisionerləri”, “Azon” və “Şin” zavodları, həmçinin Gəncədə “Büllur və çini qablar” zavodları, “Xalça” fabriki üçün peşə-ixtisas

kadrları hazırlayan texniki-peşə məktəb kompleksləri tikilib istifadəyə verilmişdir. Ölkə rəhbəri həmin müəssisələrdə işləmək qabiliyyətinə malik çoxsaylı mütəxəssislərin operativ və keyfiyyətli hazırlanması üçün texniki-peşə məktəblərinə böyük önəm verirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, XIX əsrin ortalarında respublikamızın bölgələrində müxtəlif peşə təhsili müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir. Peşə təhsilinin inkişafının əsas yüksəliş dövrü ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. XX əsrin 70-ci illərində respublikamızda 100 mindən artıq şagirdin təhsil aldığı 200-ə yaxın peşə tədris müəssisəsinin fəaliyyət göstərməsi, ehtiyac duyulan peşə istiqamətləri üzrə hazırlanan ixtisaslı fəhlə kadrların istehsalata göndərilməsi bu sahənin inkişafına ciddi töhfə vermişdir. 1990-cı ilin əvvəllərində ölkənin sosial-iqtisadi həyatında baş verən hadisələr bu sahənin inkişafına da mənfi təsir göstərdi, peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası sıradan çıxmağa başladı və peşə təhsili sistemi tamamilə dağılmaq təhlükəsi ilə üzləşdi. 1990-cı ilin ortalarından bu sahəyə diqqət artırılaraq bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirildi. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında ilk peşə-ixtisas təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Qərarına (1996-cı il) uyğun olaraq maddi-texniki bazası zəif olan, müasir tələblərə cavab verməyən peşə məktəbləri birləşdirildi və ya ləğv edilərək texniki-peşə təhsili müəssisələrinə peşə məktəbi və peşə liseyi statusu verildi.

Son illər Prezident İham Əliyevin iqtisadi kapitalın insan kapitalına çevrilməsi istiqamətində apardığı siyasət Azərbaycanın davamlı inkişafı üçün atılan ən strateji addımlardan biri kimi öz bəhrəsini verməkdədir. Ölkənin sənayeləşdirilməsi istiqamətində atılan addımlar, neft amilindən asılılığın azaldılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən siyasət yeni düşüncəli və səriştəyə malik işçi heyətinin formalaşdırılmasını tələb edir. Burada ali təhsil müəssisələri də ciddi rol oynaya bilər.

Dünya ölkələrinin inkişaf dinamikasının analizləri göstərir ki, əhalinin müxtəlif sahələrdə peşəkarlığının kəskin şəkildə aşağı düşməsi

həmin ölkələrdə sonradan siyasi sabilliyin pozulmasına yol açan amillərdən biri olur. Bu, xüsusilə gənclər arasında işsizliyin inkişaf etməsini gündəmə gətirir. İnkişaf etmiş ölkələrin, o cümlədən, Koreyanın son 50 illəki inkişafına nəzər saldıqda, texniki-peşə təhsilinin rolunu aydın görmək olar. Bu gün Koreya kimi yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkənin inkişafında, əmək bazarının peşəkar orta işçi qüvvəsi ilə təmin olunmasında belə məktəblərin əsaslı rolu olmuşdur. Hazırda ölkədə peşə təhsilinin inkişafı iki istiqamətdə həyata keçirilmişdir: texniki ali təhsil müəssisələrinin tərkibində fəaliyyət göstərən peşə məktəbləri və müxtəlif korporasiyalar və şirkətlərin bazasında yaradılan texniki-peşə məktəbləri. Burada orta səviyyəli texniki personal hazırlanmışdır ki, onlar bu gün Koreya sənayesinin inkişafında çox ciddi rola malikdirlər. Həmin texniki-peşə məktəbləri paralel olaraq işçilərin professionallığının artırılması üçün də əlavə xidmətlər həyata keçirirlər. Koreyada işçi heyətin bilik və bacarıqlarının saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün milli strategiya müəyyən edilmişdir. Strategiayaya əsasən, bütün əmək ömürboyu işçilərin səriştələrinin inkişafı, iş və təhsil harmoniyası və s. kimi amillər nəzərə alınmışdır ki, bütün bunlar da ölkənin davamlı insan kapitalının formalaşmasına şərait yaradır. Bu uğurlara mərhələlərlə nail olunmuşdur. Ölkədə sənayenin inkişafı ilə əlaqədar XX əsrin 80-ci illərində işçilərin peşəkarlığının artırılmasına yönəldilmiş qaydalar işlənilərək həyata keçirilmişdir. 90-cı illərdə texniki-peşə təhsili müəssisələrinin artırılması və keyfiyyətli işçi heyətin formalaşdırılması hesabına o dövrdə ölkə Asiya krizisindən uğurla çıxmışdır. Bütün bunlar isə əhalinin məşğulluğu haqqında qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həyata keçirilmişdir. Texniki-peşə təhsilinin fəaliyyəti peşə vərdişlərinin inkişafı qanunu ilə tənzimlənir. Maliyyələşmə mənbələrinə gəldikdə, burada həm dövlət tərəfindən maliyyələşmə, həm də ayrı-ayrı özəl fondlar tərəfindən maliyyələşmə mexanizmindən istifadə edilir. Bu addım peşə təhsilində rəqabətqabiliyyətinin inkişafını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilmişdir. Elə bu məqsədlə qanunvericiliyə lazımi düzəlişlər edilmiş, özəl təhsil sektoruna qoyulan məhdudiyətlər aradan qaldırılmış və müxtəlif korporasiyaların peşə

təhsilini maliyyələşdirilməsi üçün lazımı şərait yaradılmışdır. Digər diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də, peşə təhsili üçün müəllim kadrların hazırlığı məsələsidir. Bu ölkələrdə müxtəlif modellərdən istifadə edilir ki, bu da müxtəlif qanunvericilik aktları ilə nizamlanmaqla əsasən, universitetlərdə və kolleclərdə həyata keçirilir. Məsələn, Koreyada Koreya Texnologiya və Təhsil Universiteti bu sahədə əsaslı təcrübəyə malikdir. İnsan resurslarının inkişafı və peşə kompetensiyalarının verilməsi istiqamətində ciddi işlər aparılır.

Xarici orta peşə təhsilinin inkişaf təcrübəsi vahid bir kompleksdə cəmlənmiş və universal təcrübəyə malik deyil, çox fərqli və çoxözlüdür. Müasir peşə təhsili islahatının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun qloballaşması və beynəlmillələşdirilməsidir. İnsan hüquqları və maraqlarının qorunmasında “ümumi yanaşmanın” formalaşması və bundan sonra cəmiyyətin, dövlətin maraqlarının qorunmasıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən professional peşə təhsilinə və gənclərin cəmiyyətdə mövqeyinin artmasına dair beynəlxalq təcrübənin hərtərəfli analizinin əhəmiyyəti artır. Təcrübəyə yönəldilən praktiki istiqamətləndirilmiş təhsilin reallaşdırma modelindən asılı olmayaraq, məzmunun spesifikliyi onu peşə təhsili səviyyəsinin müstəqil, keyfiyyətə müəyyən edilmiş səviyyədə başa düşülməsi, məşğulluğun peşə-ixtisas səviyyəsinin əhəmiyyətli bir hissəsinin doldurulmasını təmin etməyə imkan verir. Xarici ədəbiyyatda mövcud olan məlumatlar bütün inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı tərəfindən bu təhsil səviyyəsinin kadrlarına davamlı tələbatını sübut edir. Qlobal avtomatlaşdırma və insan həyatının bütün sahələrində məlumatların inkişafı kontekstində beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, ümumi nəzəri biliklərə və çoxfunksiyalı bacarıqlara malik olan orta səviyyəli ixtisas üzrə mütəxəssislər praktiki peşəkar fəaliyyətdə aparıcı sosial-iqtisadi inkişafın əsasıdır. Orta peşə təhsilini təşkil etmək təcrübəsi ilə əlaqədar xarici alimlərin konseptual mövqeləri (K.Brussling, M.Klark, T.Sikamoto, D.Finn, D.J.Hockridge, C.Chadwick və s.) müəyyən edilmişdir. Bunlar tələbələrin akademik mobillik, təlim proqramları baxımından kolleclərarası

əməkdaşlıq, tədris materialları məzmununun Avropa konteksti, beynəlxalq təlim kursları, müəllimlər üçün proqramlar, diplomların tanınması və təhsil müddətinə görə proqramların müqayisəsi, informasiya təhlili, təhsil sahəsində akademik və peşəkar komponentlərin məqbul bir nisbəti, informasiya texnologiyalarından istifadə, xarici dillərin daha dərinə öyrənilməsi, geniş proqramlarda çoxfunksiyalı istifadəsidir ki, bu da modernləşdirmə dövründə Azərbaycanda peşə təhsilinin sosial təhsil problemlərinin həllində böyük məna kəsb edir.

Peşə təhsilinin inkişafının təmin olunması üçün aşağıdakı strateji addımların atılmasını təklif etmək olar:

- *cəmiyyətdə peşə təhsilinin cəlb ediciliyinin təmin olunması;*
- *müxtəlif peşələrin gənclər arasında daimi olaraq təşviq olunmasının təmin olunması;*
- *peşə təhsilinin əlçatan olması üçün çevik mexanizmin yaradılması;*
- *peşə təhsili təşkilatçıları üçün maksimum münbit şəraitin yaradılması və onların motivasiyası üçün lazımı addımların atılması;*
- *fasiləsiz təhsil sistemi modeli çərçivəsində sonrakı təhsilə imkanlarının yaradılması;*
- *orta ixtisas təhsili və ali təhsil müəssisələrində peşə təhsili verilməsi imkanlarının yaradılması üçün mexanizmin qurulması;*
- *Azərbaycanda fəaliyyət göstərən iri istehsalat korporasiyalarına peşə təhsili vermək üçün imkanların yaradılması.*

İlk peşə-ixtisas təhsilinin qarşısında duran problemlərin həll olunması üçün ali təhsil müəssisələrinin imkanlarından da istifadə etmək fayda verərdi. Burada əsas istiqamət fasiləsiz təhsil kompleksinin yaradılmasından ibarət ola bilər. Yəni ali təhsil müəssisələrində “ilk peşə-ixtisas təhsili – orta ixtisas təhsili – ali təhsil” sxemini tətbiq etmək mümkündür. Universitetlərdə maddi-texniki baza, kadr potensialı varsa, həmin ali təhsil müəssisələrində ilk peşə-ixtisas təhsili tətbiq etmə və onların arasından bilikli şagirdləri seçərək orta ixtisas təhsilinə cəlb etmək mümkündür ki, bu da dünyada tətbiq olunan fasiləsiz təhsilin təmin olunması deməkdir.

PEŞƏ TƏHSİLİNDƏ KEYFİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

İntiqam Cəbrayilov,

*Təhsil İnstitutunun Təhsil nəzəriyyəsi şöbəsinin müdiri,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru
E-mail: intiqamcebrayilov@mail.ru*

Açar sözlər: *peşə təhsili, problem, kadr hazırlığı, keyfiyyət, idarə olunma, ixtisas, imkan, təlim, nəticə, kompüter.*

Ключевые слова: *профессиональное образование, проблема, подготовка кадров, качество, управление, специальность, возможность, обучение, результат, компьютер.*

Key words: *vocational education, problem, staff training, quality, management, qualifications, opportunity, training, result, computer.*

Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən təhsil islahatları onun bütün pillələrində köklü dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır. Müasir dövrdə təhsilin şəxsiyyətyönümlü və nəticəyönümlü olması hər bir vətəndaşın milli və bəşəri dəyərləri qorumağı bacaran, rəqabətəqabil şəxsiyyət kimi formalaşmasına geniş imkanlar açır. Bu baxımdan da təhsil müəssisələrinin, rəhbər pedaqoji işçilərin və müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu gün bütövlükdə cəmiyyəti düşündürən ən vacib məsələlərdən biri də kadr hazırlığı ilə bağlıdır. Təcrübə göstərir ki, kadr hazırlığı cəmiyyətin mənəvi ehtiyac və tələbatlarının ödənilməsində böyük rol oynayır. Gənc nəslin səriştəli mütəxəssislər kimi formalaşdırılması, ilk növbədə, onların ixtisas biliklərinə nə dərəcədə yiyələnməsi və peşə təhsilinin keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır. Hazırda peşə təhsilinin keyfiyyətliliyi insan kapitalının formalaşdırılmasına çox ciddi təsir göstərir. İnsan kapitalı isə nəticə etibarlı ilə cəmiyyətin lokomotivi rolunda çıxış edir. Bu baxımdan ölkə prezidenti İlham Əliyevin “Qara

qızılı insan kapitalına çevirək” konsepsiyası ölkəmizin davamlı inkişafını təmin edən konseptual baxışlar sistemi kimi qəbul olunur.

İnsan kapitalının formalaşdırılması və inkişafı bilik iqtisadiyyatının formalaşmasına, istehsal potensialının tələb-təklif əsasında daha da gücləndirilməsinə, həmçinin ayrı-ayrı fərdlərin, müəssisələrin, bütövlükdə cəmiyyətin, ölkənin rəqabətqabiliyyətinin inkişafına əlverişli zəmin yaradır. Bunlara nail olmağın yollarından biri də ölkəmizdə peşə təhsilinin daha da inkişaf etdirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra peşə təhsilinin də inkişafı ilə bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirildi. Ulu öndər Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı ölkə prezidenti İlham Əliyev həmişə peşə təhsilinə diqqət və qayğı göstərmişdir.

Son illər təhsil sahəsində dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi peşə təhsili ilə bağlı qəbul olunmuş qərarlar, mühüm əhəmiyyətli sənədlər bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü işlərin sürətləndirilməsinə təkan vermişdir. Bu baxımdan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inki-

şafi üzrə Dövlət Strategiyası”, “Azərbaycan Respublikasının peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Peşə təhsili haqqında” Qanunun hazırlanması və digər dövlət sənədləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir (1, 2, 3, 4).

Araşdırmalar göstərir ki, dövlət sənədləri insan kapitalının formalaşdırılması, cəmiyyətin iqtisadi sisteminin daha da möhkəmləndirilməsi və inkişafının təminatına yönəldilmişdir. Nəzəri və praktik dəyərliyi ilə seçilən bu sənədlər peşə təhsilinin statusunun yüksəldilməsinə, bu istiqamətdə məktəb şəbəkələrinin genişləndirilməsinə əlverişli zəmin yaratmışdır.

Ölkədə peşə təhsilinin məzmununun yeniləşdirilməsi, yeni ixtisaslar üzrə kadr hazırlığının aparılması çox vacibdir. Cəmiyyətin mövcud tələbatlarını əks etdirən və qəbul edilmiş dövlət sənədlərinin də əsas tələblərindən biri budur. Ona görə də hazırkı şəraitdə, ilk növbədə, cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun peşələrin bir daha dəqiqləşdirilməsi, onların standartlarının hazırlanması, yeni tədris planlarının işlənilməsi, müvafiq təhsilverənlərin bu prosesə cəlb olunması və digər zəruri tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, son illər respublikamızda yeni istehsal sahələri yaradılmış, ölkəmizin iqtisadi həyatı daha sürətlə inkişaf etməkdədir. Lakin peşə təhsilində bir sıra çatışmayan cəhətlərin mövcudluğu problemin köklü, sistemli həllinə mənfi təsir edir. Peşə təhsilində hələ də ənənəvilik üstünlük təşkil etməsi fikrimizi bir daha əsaslandırmış olur. Kadr hazırlığında bazarın tələblərinin nəzərə alınması olduqca vacib məsələdir ki, bu da bütövlükdə peşə təhsili prosesinə yeni yanaşma tələb edir.

Peşə təhsili üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin idarə olunması ən vacib problemlərdən biridir. Araşdırmalar göstərir ki, keyfiyyətin idarə olunması problemlə bağlı aşağıdakı məsələlərə təminat verilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir: *peşə təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi; müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi; təlim və tərbiyə prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi* (5). Bundan əlavə, peşə təhsili üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin idarə olunması təkcə təhsil sahəsinə deyil, bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına ciddi təsir göstərir ki, bu da aşağıdakı məsələlərin həllinə imkan yaradır: müxtəlif peşələr üzrə kadr hazır-

lığının tələbata uyğun düzgün planlaşdırılması və idarə olunması nəticəsində maliyyə vəsaitinin səmərəli istifadə edilməsinə; ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə peşələrin nüfuzunun yüksəldilməsinə; əmək bazarının inkişafının sürətləndirilməsinə; bazar iqtisadiyyatının tez-tez dəyişən tələblərinə və yeni sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşmaq üçün fasiləsiz təhsil almağa və s.

Peşə təhsili üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin idarə olunması təlimin məzmun və metodlarına, eyni zamanda, bu və ya digər ixtisaslaşmanın məzmununa müasir yanaşmalar tələb edir. Öyrənənlər təhsil aldığı müddətdə ixtisas bilikləri ilə kifayətlənməməli, daim peşə səriştəliliyini artırmağa çalışmalı, müvafiq innovasiyaları mənimsəməli və tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Peşə təhsili üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin idarə olunmasında təhsilin nəticələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin nəticələri tək öyrənənin təhsilin müəyyən pilləsini başa vurduqda qazandığı bilik və bacarıqların səviyyəsi deyil, eyni zamanda, onların dünyaya baxışlarını, cəmiyyətin inkişafına münasibətlərini əks etdirən şəxsi keyfiyyətlərdir. Deməli, şəxsi təhsil keyfiyyətlərinə öyrənənin müəyyən səviyyədə yiyələndiyi bilik və bacarıqlar sistemi ilə yanaşı, təbiət, mədəniyyət və sosial həyat elementlərinin mənimsənilmə səviyyəsi də daxildir. Araşdırmalardan məlumdur ki, keyfiyyətin idarə olunması təlim nəticələri və öyrənənlərin, məzunların sosiallaşması və keyfiyyətlə bağlı kompleks məsələlərin həlli səviyyəsinə qoyulan tələblərlə bilavasitə bağlıdır.

Peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığında, keyfiyyətin idarə olunmasında məqsəd və nəticələrin uyğunluğu, tədris-təlim prosesinin təşkili səviyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, təhsil müəssisələrində pedaqoji-psixoloji və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı proqramların məqsədyönlü reallaşdırılması səmərəli nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır. Elmi-pedaqoji araşdırmalar göstərir ki, kompüter proqramları vasitəsi ilə öyrənənlərin cari və yekun mənimsəmə səviyyəsinin müntəzəm müəyyən edilməsi, onun daim izlənilməsi keyfiyyətin idarə edilməsi ilə bağlı aşağıdakı zəruri məsələlərin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir: hər bir öyrənənin, sinfin və ya siniflər qrupunun

bütün fənlər üzrə (bir fəndən) təlim fəaliyyətinin nəticələrinin tədris-təlim prosesinin istənilən səviyyədə qiymətləndirilməsi; öyrənənlərin təlim nailiyyətlərinə görə sinifdə nisbi yerlərin müəyyənəndirilməsi; aşağı və yüksək təlim göstəricilərinə malik öyrənənlər qrupunun seçilməsi; əvvəldən müəyyən edilmiş parametrlərə əsasən, qrupların müqayisəli təhlilinin aparılması; seçilmiş qrupun və ya siniflər qrupunun ayrı-ayrı fənlər üzrə təlim nəticələri əsasında öyrədənin (müəllimin) işinin keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və bunların sinfin digər müəllimlərinin fəaliyyəti ilə müqayisəli təhlilinin aparılması; təlim nəticələrinin dəyişmə dinamikasının ilbəil təhlili və izlənilməsi (5; 6).

Müasir tələblərə görə təhsil paradıqmaları dəyişmişdir. Əgər əvvəllər “bilikli adam” paradıqması əsas götürülürdüsə, bu gün “həyatı fəaliyyətə hazır adam” (fəal, yaradıcı düşünən, yaradıcı fəaliyyət göstərə bilən, özünüinkışafa, intellektual, mənəvi və fiziki özünütəkmilləşdirməyə qadir) paradıqması qəbul edilir. Cəmiyyətin, dünyanın inkişaf dinamikasının sürətlə dəyişməsi təhsil paradıqmasının yeni məzmun daşmasına təsir göstərmişdir.

Peşə təhsili üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin idarə olunması məktəb direktoru, direktor müavini, metodbirləşmə sədri, fənn və ixtisas müəllimlərinin fəaliyyət planlarının müasir tələblər əsasında hazırlanmasına, onların icra yollarının səmərəliliyinin artırılmasına, həlli müddətində çevikliyin və intensivliyin nəzərə alınmasına təsirsiz ötürmüşür. Əlaqəlilik və varisliyin gözlənilməsi ilə fəaliyyət planlarında müasir təhsil proqramlarının, yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi, müəllimlərin ixtisasartırmaya cəlbə, yeni tədris materialları və texniki avadanlıqlardan faydalanmaq, kitabxanadan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi mühüm məsələlərin məktəb sənədlərində nəzərə alınmasının tətbiqinə diqqət yetirilməsi bu istiqamətdə aparılan işlərin xarakter səviyyəsi barədə lazımi informasiya əldə etməyə imkan verir (5).

Təlim prosesində tək-cə nəyin öyrənilməsi deyil, həm də necə öyrənilməsi məsələsinə diqqət yetirildikdə keyfiyyətin təminatı üçün əlverişli zəmin yaranır. Beləliklə, problemin bu cəhətinə diqqət yetirilməsi təhsilalanların yaradıcılıq qabiliyyətlərinə, təşəbbüskarlığına, fəal-

lığına, dərketmə imkanlarının inkişafı və keyfiyyətin yüksəldilməsinə təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. “Azərbaycan” qəzeti, 30 dekabr 2012.
2. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 5 oktyabr 2013.
3. “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. 6 dekabr 2016.
4. “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” (2005-2006). Bakı, 2005.
5. Təhsilin modernləşdirilməsinin elmi-nəzəri problemləri. Nəşrə haz.: Cəbrayilov İ. Bakı: Mü-tərcim, 2015, 452 səh.
6. Abbasov A. İlk peşə-ixtisas təhsili: problemlər və perspektivlər. Bakı: Şahin-MB MMC, 2016, 250 səh.

I.Jabrailov

Scientific-theoretical bases of management of quality in vocational education

Summary

The article refers to the current state of professional education in the modern period. Existing problems and the ways of overcoming them are touched upon in the article. The theoretical and practical significance of state documents in this field are substantiated. The direct influence of vocational education on the development of society is explained.

И.Джабраилов

Научно-теоретические основы управления качеством в профессиональном образовании

Резюме

В статье говорится о нынешнем состоянии профессионального образования в современный период, отмечаются возникшие проблемы и указываются пути их преодоления. Обосновываются теоретические и практические значимости государственных документов в этой области. Объясняется непосредственное влияние профессионального образования на развитие экономики и общества.

TƏHSİL FORMALARI: İNFORMAL VƏ QEYRİ-FORMAL ÜSULLA ƏLDƏ EDİLMİŞ SƏRİŞTƏLƏRİN TANINMASI

İlqar Nadirov,

*Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin
Təhsil standartları və tədris resursları şöbəsinin müdir müavini,
texniki elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

E-mail: ilqar_orx@mail.ru

Açar sözlər: bacarıq, bilik, formal təhsil, informal təhsil, qeyri-formal təhsil, sərişmələrin tanınması.

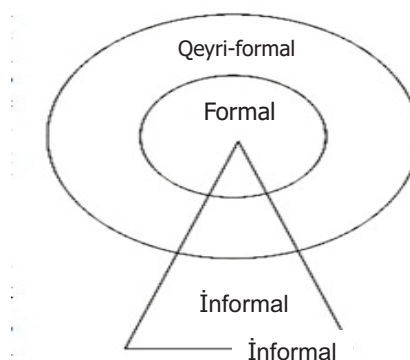
Ключевые слова: умение, знание, формальное образование, информальное образование, неформальное образование, признание компетенций.

Key words: skill, knowledge, formal education, informal education, non-formal education, recognition of competences.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli, 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli, 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin müvafiq bəndlərində informal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş sərişmələrin tanınması məsələsinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə təhsil formaları, onların inkişafı, dünya ölkələrinin qeyd edilən istiqamətdə təcrübələrinin öyrənilməsi sahəsində əldə edilmiş araşdırmaların qısa nəticələrini təqdim edirəm.

“Təhsil” dedikdə, öyrənmə nəticələrinin tətbiqinə nail olmaq üçün ibtidai, orta və ali təhsil məktəblərində təşkil edilmiş mütə-

şəkkil və uzunmüddətli təhsil prosesini həyata keçirən xüsusi bir sistem nəzərdə tutulur [1]. Təhsilin, ümumilikdə öyrənmə proseslərinin **formal, qeyri-formal və informal** kimi üç əsas formaları mövcuddur (**sxem 1**). Qeyd etmək lazımdır ki, formal təhsil nəzəriyyəsi öz başlanğıcını J.Lokkadan (XVII

Sxem 1. Təhsil formaları

əsrlər), I.Q.Pestalozzidən, I.Kantdan və başqalarından (XVIII-XIX əsrlər) götürərək inkişaf etməyə başlamışdır.

Pedaqogika və təhsil tarixi üzrə mənəblərə əsasən, ömürboyu təhsilin tərkib hissəsi olan qeyri-formal və informal təhsil formalarının təşəkkül tapması və inkişafı XIX əsrə təsadüf edir. Elə həmin dövrdən də formal təhsil ilə qeyri-formal və informal təhsil arasında fərqlərin ilk əlamətləri üzə çıxmağa başlamışdır. Həmin dövrdə formal təhsilə əsasən, cəmiyyətin elit təbəqələri cəlb edilirdi. Bu təhsil formasında əsasən, elmlərin, dillərin, tarix və klassik sənətin əsasları öyrədilirdi. Qeyri-formal və informal təhsil isə əsasən, orta sinfin zəruri və aktual biliklərə olan ehtiyaclarını təmin edirdi. Beləliklə, Avropa qitəsində yarandığı ilk dövrdən qeyri-formal və informal təhsil artıq formalaşmış təhsil quruluşu olan formal təhsilə bir alternativ kimi dəyərləndirilir, tətbiq edilmiş yenilik kimi qəbul edilirdi. Bununla belə həmin dövrdə cəmiyyətdə bu təhsil formalarına müəyyən şübhə ilə də yanaşılırdı.

R.E.Fordham qeyri-formal və informal təhsil formalarını şəxsə, onun maraqlarına və ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldildiyi üçün onları təbiətən daha humanist sistem kimi dəyərləndirirdi [2]. Ona görə də artıq XX əsrdə bu təhsil formaları **“aşağıdan yuxarıya”** prinsipinə uyğun formalaşdığı kimi qiymətləndirilirdi. Eyni zamanda, T.Jeffs və M.K.Smith formal təhsil ilə qeyri-formal təhsilin tədris planlarının tərtibində mövcud olan ziddiyyətləri qabardaraq, dövlət tərəfindən tətbiq edilən bütün təhsil proqramlarını formal təhsil kateqoriyasına aid edir və **“yuxarıdan aşağıya”** prinsipinə uyğun təşkil olunduğunu, qeyri-formal və informal təhsili təhsilalanların maraqlarını həyata keçirtmək məqsədini daşdığını qeyd edərək, onun **“aşağıdan yuxarıya”** prinsipinə uyğun təşkil edildiyini bildirirdi [3]. Hazırda informal və qeyri-formal təhsil formaları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Elm, Təhsil və Mədəniyyət üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (YUNESKO) kimi qlobal təşkilatlar tərəfindən fəal şəkildə təbliğ edilir. 2005-ci ildən başlayaraq, YUNESKO informal və qeyri-formal təhsilin əhalinin sosial cəhətdən həssas və aztəminatlı ailələrdən olan uşaq və gənclərin işlə təmin olunmasında rolunu xü-

susi olaraq vurğulayır [4]. Müasir dövrdə isə informal və qeyri-formal təhsil formal təhsilin əsasən, tamamlayıcısı və ya alternativi kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, formal təhsilin informal və qeyri-formal təhsilə münasibətini şərti olaraq üç dövrə ayırmaq olar: təhsilin formal və formaldan kənar təhsil formalarına **“ayrılması”** dövrü (XIX əsr), formal və formaldan kənar təhsil formaları arasındakı **“müxalifət”** dövrü (XX əsr), formal və formaldan kənar təhsil formalarının bir-birini **“tamamlayıcısı”** dövrü (XXI əsr). Hazırda Avropa ölkələrinin əksəriyyətində formal təhsil və ayrı-ayrı şəxslərin formal təhsildən kənar əldə etdikləri bilik, bacarıq və səriştələrə loyol münasibət bəsləyir. Bununla belə bu təhsil formalarının effektivliyinin qiymətləndirilməsi zamanı müəyyən fikir ayrılıqları meydana gəlir. Ümumilikdə isə formal təhsil ilə müqayisədə qeyri-formal və informal təhsil təhsilalan üçün daha effektiv üsul olduğu qənaətinə gəlinir, çünki bu halda fərdin mövcud imkanlarından (bilik, bacarıq və təcrübəsindən) maksimum dərəcədə istifadə olunur. Tədrisən effektiv alətlərin tətbiqi ilə qeyri-formal və informal təlimin tanınması, sertifikatlaşdırılması prosesində keyfiyyətin təmin olunması istiqamətində də müəyyən uğurlar əldə olunur. Qeyri-formal və informal təlimin tanınmasına, adətən ömürboyu təhsilin, xüsusən yaşlıların təhsilinin tərkib hissəsi kimi baxılır. Kredit çevirmələrinin təmin edilməsi və kvalifikasiya standartlarının yaradılması (bilik, bacarıq və səriştələrin harada əldə olunmasından asılı olmayaraq) insanların nəyi bildiyini və bacardığını müəyyən edərək, onların təhsillərini əvvəldən deyil, onu davam etdirmələrinə stimül yaradır. Bütün bunlar formaldan kənar olan ənənəvi xərcləri (vaxt, təhsil, nəqliyyat xərclərini və s.) və mümkün itkiləri (itirilmiş əməkhaqqını və s.) azaldır. Şübhəsiz ki, bütün bunlar qeyri-formal və informal təlimin tanınmasının lehinə olan arqumentlərdəndir.

Son dövrlər dünya ölkələrinin əksəriyyətində qeyri-formal və informal təlimin tanınmasını müzakirələr və sadə təcrübələr

mərhələsindən tədricən milli səviyyədə qərarların qəbul edilməsi səviyyəsinə yüksəldiyini görmək olur. Qeyri-formal və informal təlimin tanınması metodologiyası və onun tətbiqinə Avropa ölkələrinin əksəriyyətində münasibət müsbətdir. Bu təcrübənin faydalılığını həm dövlət, həm də özəl sahələr aydın şəkildə ifadə edirlər. Informal və qeyri-formal təhsilin nəticələrinin formal təhsilin müəyyən səviyyəsi ilə ekvivalentinin müəyyənləşdirilməsi ayrı-ayrı fərdlərin malik olduqları bilik, bacarıq və səriştələrə uyğun səviyyədə başlayaraq, təhsillərinin davam etdirmələrinə böyük motivasiya yaradır. Bu isə təlim və kvalifikasiya proseslərinə sərf olunan zaman və maliyyə vəsaitinin azaldılmasına səbəb olur. Bu səbəbdən də bir çox ölkələr bu təhsil növləri arasında siyasi səviyyədə müəyyən əlaqə qurmağa çalışırlar. Aşağıda bu istiqamətdə bir çox ölkələrin təcrübələri qeyd edilmişdir.

Koreya Respublikasında mükəmməl strukturlaşdırılmış akademik kreditlərin bank sistemi formalaşmışdır. Bu təhsil sistemi yalnız məktəbi deyil, həm də məktəbdən kənarında olan təhsilin müxtəlif formalarını rəsmən tanıyır. Açıq təhsil sistemi olan bu sistem ömürboyu təhsili təmin edir, hər bir şəxsə istənilən yerdə və istənilən vaxt, eləcə də istənilən sürətlə oxumağa imkan verir, çünki qiymətləndirmə krediti verməklə həyata keçirilir. Hazırda bu sistemlə 24 peşə istiqaməti üzrə bakalavr, 14 peşə istiqaməti üzrə magistr səviyyəsində kadr hazırlığı həyata keçirilməkdədir [5].

Fransanı qeyri-formal və informal təhsilin tanınması sahəsində ən qabaqcıl Avropa ölkəsi kimi xarakterizə etmək olar. Fransızların bu istiqamətdə ilk təşəbbüsü, 1985-ci ildə kompetensiyaların qeydiyyata alınma sisteminin tətbiqi ilə bağlı olmuşdur. İşəgötürənlərə və işçilərə peşəkarlıq kompetensiyalarının müəyyənləşdirilməsinə və qiymətləndirilməsinə kömək edən bu sistem qazanılmış kompetensiyalardan istifadə etməklə, həm də müəssisə daxilində professional inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayırdı. Fransada qeyri-formal və informal təhsilin tanınması, artıq formal təhsilin

bir hissəsi halına gəlmiş və kvalifikasiyaların əldə edilməsi üçün alternativ yolların tapılmasına kömək edir [6]. Bu ölkədə qeyri-formal və informal təhsilin tanınması üçün tətbiq edilən **beş mərhələli** təsdiqləmə prosesi ümumiliyi ilə seçilir:

Birinci mərhələ – insanların məlumatlandırılması mərhələsidir. Bu mərhələdə təsdiqləməni həyata keçirən təşkilatlar təsdiqi panlaşdırılan peşə istiqamətləri və onun həyata keçirilməsi haqqında məlumatları insanlara çatdırırlar. Buna əsasən, hər bir fərd öz imkanlarına və təcrübəsinə uyğun olan variantı seçə bilər.

İkinci mərhələ – ərizənin təsdiqi mərhələsidir. Bu mərhələdə təsdiq üçün müraciət etmiş fərd tərəfindən verilmiş ərizə rəsmi təsdiq edilir.

Üçüncü mərhələ – dəlil və sübutların toplanılması mərhələsidir. Bu mərhələdə namizədlərə prosesə nəzarət edə biləcək bir məsləhətçi kömək edir.

Dördüncü mərhələ – qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi mərhələsidir. Bu mərhələdə xüsusi akkreditə olunmuş mərkəzlərdə münisflər heyəti dəlilləri araşdırır, namizədləri xüsusi testlər vasitəsi ilə yoxlayır və ya onların praktiki iş prosesini izləyirlər.

Beşinci mərhələ – qərarın verilməsi mərhələsidir. Bu mərhələdə qəbul edilmiş qərar namizədə çatdırılır, qismən təsdiq edildikdə isə ona əlavə olaraq gələcək fəaliyyət planı da təqdim edilir.

Kanadada dövlət kolleclərinin əksəriyyətində əvvəlki təhsilin tanınması prosesi həyata keçirilməkdədir. Bəzi universitetlərdə də bu, fasiləsiz təhsil adı altında həyata keçirilir. Kanadada orta təhsil səviyyəsində, habelə yaşlıların təhsili çərçivəsində əvvəlki təhsilin tanınması xidmətlərini göstərən təşkilatlar da mövcuddur. Əvvəlki təhsilin qiymətləndirilməsi zamanı müxtəlif üsullardan istifadə olunur: **nümayiş, formalaşdırılmış intervyu (müsahibə), nümunə və ya məhsulun təqdimatı**. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, qiymətləndirmə təcrübəni deyil, insanların təcrübə hesabına qazandığı bilik və bacarıqları tanıyır. Qiymətləndirmənin müəkkəbliyindən asılı olaraq, bu prosesə sərf

olunan zaman bir neçə saatdan bir neçə günə kimi dəyişə bilər. Qiymətləndirməni həyata keçirən təşkilatların əksəriyyətində namizədlərə kömək məqsədi ilə onlara təhkim olunan xüsusi yardımçı kadrlar da fəaliyyət göstərir. Həmin təşkilatlar prosesin mürəkkəbliyindən asılı olaraq, göstərilən xidmətin müqabilində maliyyə vəsaiti müəyyən edirlər. Ödəniləcək məbləğə bu prosesə cəlb olunan ekspertlərin xidməti də əlavə edilir.

Müşahidələr göstərir ki, bilik və bacarıqların tanınması namizədlərdə özlərinə inam və hörmət hissini artırır, təhsilə motivasiya yaradır. Milli səviyyədə əvvəlki təhsilin tanınması məsələləri ilə Kanadanın təhsil üzrə Nazirlər Soveti və Kanadanın əvvəlki təhsilin tanınması assosiasiyası məşğul olur [7].

Latviyada əvvəlki təhsilin tanınması üçün Yaşlıların Təhsili Assosiasiyasının, Təhsil Nazirliyinin və tanınma prosesini həyata keçirən regional hakimiyyətin nümayəndələrinin daxil olduğu üçtərəfli komitə yaradılmışdır.

Yuxarıda qeyd edilənləri Litva, Estoniya, Kanada, Türkiyə, Cənubi Afrika, Ukrayna, Moldova və s. ölkələrin də informal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş sənədlərin tanınması ilə əlaqədar təcrübələrini və yerli şəraiti nəzərə alaraq, ölkəmizdə bu prosesin aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilməsini təklif edirik:

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin və digər maraqlı tərəflərin iştirakı ilə informal və qeyri-formal yolla əldə edilmiş sənədlərin tanınmasını həyata keçirəcək özünümaliyyələşdirən publik hüquqi şəxs olan "Sertifikatlaşdırma Mərkəzi" (bundan sonra Mərkəz) yaradır:

– *Mərkəz müvafiq sahə komissiyalarının (assosiasiyalarının) və həmin sahə üzrə aparıcı işəgötürənlərin nümayəndələrinin iştirakı ilə sahələr üzrə ekspertlər şəbəkəsini yaradır;*

– *seçilmiş ekspertlər peşə standartları və kvalifikasiya standartlarına əsasən, əldə edilmiş sənədlərin tanınmasına, qiymətləndirmənin aparılma metod və üsullarına dair nəticələrin sənədləşdirilməsi barədə təlim-*

lərə cəlb edilir;

– *nəzəri və praktiki qiymətləndirmə prosesinin həyata keçiriləcəyi və müvafiq kvalifikasiya səviyyəsi verəcək müəssisələrə qoyulan tələblər müəyyənləşdirilir;*

– *Mərkəz müvafiq sahə komissiyasının və həmin sahə üzrə aparıcı işəgötürənlərin nümayəndələrinin iştirakı ilə sahə və ixtisaslar üzrə nəzəri və praktiki qiymətləndirməni həyata keçirəcək, iddiaçıya müvafiq kvalifikasiya səviyyəsi verəcək müəssisələri (ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələri, təlim mərkəzləri, istehsalat və xidmət sahələri) seçərək onların şəbəkəsini yaradır;*

– *sənədlərin tanınması istiqamətində ictimaiyyətin maarifləndirilməsi və iddiaçıların müraciəti üçün "Sertifikatlaşdırma Mərkəzi"nin elektron portalı yaradılır.*

Mərkəzin strukturu, onun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, informal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş sənədlərin tanınmasını həyata keçirən ixtisaslar, bu ixtisasların peşə standartları, onların kvalifikasiya standartları, həmin ixtisasların kurikulumları, sənədlərin tanınmasına dair elanlar, göstəriləcək xidmətə görə tələb olunan maliyyə vəsaiti və s. qeyd olunan portalda yerləşdirilir.

İddiaçıların sənədlərin tanınması üçün müraciəti "Sertifikatlaşdırma Mərkəzi"nin elektron portalı vasitəsi ilə həyata keçirilir və onların qeydiyyatı zamanı aşağıdakı sənədlər tələb olunur.

- Şəxsiyyət vəsiqəsi və ya (vətəndaşlığı olmayanlar üçün) şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd.

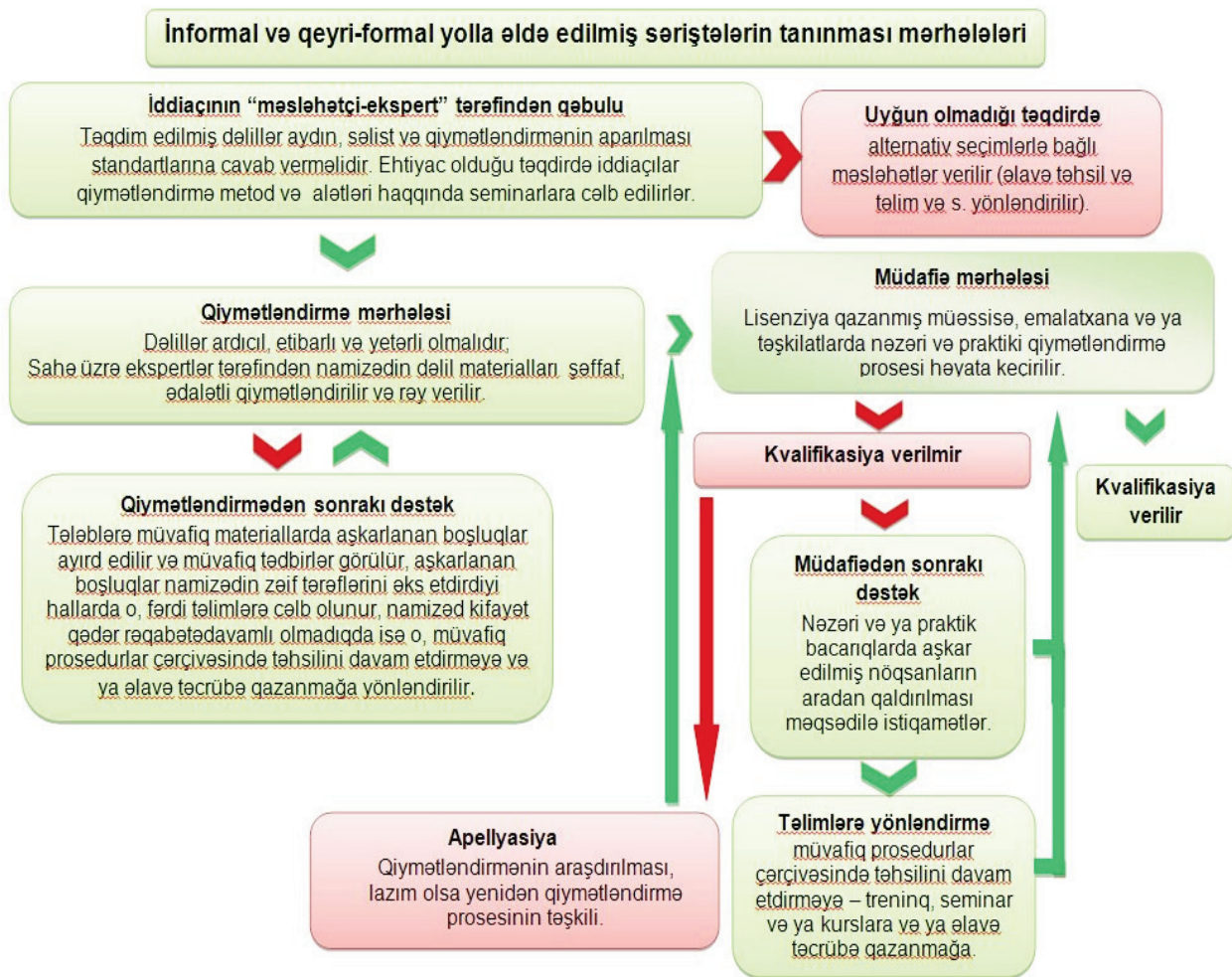
- Əmək münasibətləri faktını təsdiq edən sənədin surəti (əgər varsa) və müvafiq kvalifikasiya səviyyəsində iş təcrübəsini sübut edən sənəd (müvafiq kvalifikasiya səviyyəsinə uyğun ixtisas xasiyyətnaməsi).

- Təhsil sənədinin əsli (əgər varsa) və ya xarici təhsil sənədinin müvafiq tanınma sənədi.

- 3X4 sm ölçüdə foto şəkil.

- Sağlamlıq haqqında və seçdiyi peşə üzrə işləməyə icazə verən arayış.

- Informal və qeyri-formal peşə təhsili nəticələrinin təsdiq edilməsinə dair işəgötürənin (mümkün olduqda) göndəriş məktubu.

İnformal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş səriştələrin tanınması mərhələləri (sxem 2) göstərilmişdir.

Qeydiyyatdan elektron şəkildə keçmiş iddiaçı müəyyən olunmuş vaxtda Mərkəzə dəvət olunur.

1. İddiənin Mərkəzdə qəbulu və ilkin qiymətləndirmə mərhələsi

– məsləhətçi-ekspert tərəfindən qəbul edilir və lazımı sənədlər toplanılır, ilkin qiymətləndirmə həyata keçirilir;

– məsləhətçi-ekspert öz sahəsinin peşəkarı olan, lakin əsaslı dəlillər təqdim etməkdə çətinlik çəkən iddiaçılara yardımçı olaraq, onlara qiymətləndirmə üçün sübut-material hazırlayıb, təqdim etməyə kömək edir;

– iddiaçıya qiymətləndirmə haqqında ümumi məlumat verir;

– dəlil hazırlamaq, tərtib etmək və onu təqdim etməkdə iddiaçını dəstəkləyir, bununla bağlı faydalı məsləhətlər verir;

– əldə edilmiş dəlillər aydın, səliq və qiymətləndirmənin aparılması standartlarına uyğun olmalıdır;

– ehtiyac olduğu təqdirdə iddiaçı qiymətləndirmə mexanizmi, metodu, alətləri haqqında seminarlara cəlb edilir;

– iddiaçının sübut-materialları qiymətləndirilib ona ilkin rəy verilir;

– uyğun olmadığı təqdirdə alternativ seçimlərlə bağlı məsləhətlər verilir (əlavə təhsil və təlim və s. yönləndirilir).

2. Qiymətləndirmə mərhələsi

– məsləhətçi-ekspert tərəfindən müsbət qiymətləndirilən sənədlər toplusu həmin sahə üzrə ekspertlərə təhvil verilir;

– dəlillər ardıcıl, etibarlı və yetərli olmalıdır;

– ekspertlərə təqdim olunan dəlil materialının hazırlıq səviyyəsi qiymətləndirmə prosesinin daha obyektiv və səmərəli keçirilməsinə kömək edir;

– qeydiyyatdan keçmiş həmin sahə üzrə ekspertlər tərəfindən iddiaçının dəlil mate-

rialları şəffaf, ədalətli qiymətləndirilir və rəy verilir;

– tələblərə nəzərən sübut materiallarda aşkarlanan boşluqlar ayırd edilir və müvafiq tədbirlər görülür.

Müvafiq tədbirlər dedikdə, aşkarlanan boşluqlar iddiaçının zəif tərəflərini əks etdirdiyi hallarda ona verilən məsləhət və ya fərdi təlim nəzərdə tutulur. İddiaçı kifayət qədər rəqabətədavamlı olmadıqda, o, müvafiq prosedurlar çərçivəsində təhsilini davam etdirməyə və ya əlavə təcrübə qazanmağa yönləndirilir.

3. Müdafiə mərhələsi

– müvafiq sahə və ixtisaslar üzrə bilik, bacarıq və səriştələrin qiymətləndirilməsinə, müvafiq kvalifikasiya səviyyəsi verməsinə lisenziya qazanmış müəssisə, emalatxana və ya təşkilatlarda nəzəri və praktiki qiymətləndirmə prosesi həyata keçirilir;

– qiymətləndirmə komissiyasının 3 üzvündən ən azı biri həmin sahə və ixtisaslar üzrə seçilmiş ekspert olmalıdır;

– şəffaflığın təmini məqsədi ilə qiymətləndirmə prosesi bütövlükdə səsli video ilə çəkilir.

Qiymətləndirmənin nəticəsinə əsasən, iddiaçıya ixtisası üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinə uyğun müvafiq kvalifikasiya verilir və ya namizəd kifayət qədər rəqabətədavamlı olmadıqda isə (nəzəri və ya praktik bacarıqlarda aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması üçün) o, müvafiq prosedurlar çərçivəsində təhsilini davam etdirməyə (tədris, seminar və kurslara) və ya əlavə təcrübə qazanmağa yönləndirilir.

4. Appelyasiya

İddiaçı Qiymətləndirmə Komissiyasının çıxartdığı rəylə razı olmadığı təqdirdə Appelyasiya Komissiyasına müraciət edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Вершловский С.Г. Непрерывное образование: Историко-теоретический анализ феномена: Монография, С.Г.Вершловский – СПб.: СПбАППО, 2008.

2. Fordham P.E. 'Informal, non-formal and formal education programmes' in YMCA George Williams College ICE301 Lifelong

Learning Unit 2, London: YMCA George Williams College, 1993.

3. Jeffs T. and Smith M.K. (eds.) Using Informal Education. An alternative to case-work, teaching and control?, Milton Keynes: Open University Press, 1999.

4. Неформальное образование. URL: http://www.unesco.org/bpi/pdf/memobpi55_NFE_ru.pdf

5. Academic Credit Bank System Ministry of Education, Science and Technology, Seoul 2009.

6. Michel Feutrie Признание индивидуального опыта в контексте пожизненного обучения. Признание неформального и свободного обучения во Франции Lifelong Learning in Europe #3, 2008 с. 164-171.

7. webmaster @ cicic.ca The Canadian Information Centre for International Credentials (CICIC) is a unit of the Council of Ministers of Education, Canada (CMEC).

I.Nadirov

Forms of education: Recognition of qualifications obtained in informal and non-formal ways Summary

The development stages of formal, informal and non-formal education, proposals for the mechanism of organizing the recognition of knowledge, skills and 23d competences beyond formal education, which based on international experience and local circumstances were presented in the article.

И.Надиоров

Формы образования: признание формальных и неформальных приобретенных навыков Резюме

В статье описываются этапы развития формальных, неформальных и информальных форм образования. Учитывая местные условия, на основе международного опыта были представлены предложения по поводу механизма признания приобретенных знаний, навыков и компетенций вне формального образования.

ORTA İXTİSAS TƏHSİLİNDƏ PEDAQOJİ TEKNOLOGİYALARIN ROLU

Bəyimxanım Məmmədova,

Təhsil İnstitutunun Təhsil nəzəriyyəsi şöbəsinin

böyük elmi işçisi

E-mail: memmedova49@mail.ru

Açar sözlər: müəllim hazırlığı, təhsilin keyfiyyəti, innovativ təlim metodları, təfəkkür məktəbi, pedaqoji texnologiya.

Ключевые слова: подготовка учителей, качество образования, инновационные методы обучения, школа мышления, педагогическая технология.

Key words: training of teachers, the quality of education, innovative teaching methods, school of thinking, educational technology.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də köklü islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatların keçirilməsində məqsəd elm və texnikanın sürətli inkişafı nəzərə alınmaqla, təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və qabaqcıl ölkələrin təhsil sisteminə inteqrasiyasını təmin etməkdir. Bununla əlaqədar təhsilin məzmununa, müəllim hazırlığına yenidən baxılması zərurəti yaranmışdır. Məqsəd müasir dövrə uyğun hərtərəfli inkişaf etmiş, bilikli, səriştəli, keçmiş irsi yaşadıb, bu günün reallığını görüb, gələcəyi təsvir edən insan hazırlamaqdır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” da “səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması”nı əsas hədəf kimi götürür. Bunun üçün təhsilin keyfiyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin keyfiyyəti kimin nəyi necə öyrətməsindən asılıdır. Strategiyada göstərilir: “Təhsilalanın savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşması, müəllimin təsiri və akademik bacarığından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsinə

yəsindən xeyli asılıdır”. Eyni zamanda, strategiyanın ikinci istiqaməti təhsil sahəsində insan resurslarının modernləşdirilməsi, yəni innovativ təlim metodlarını tətbiq edən səriştəli, peşəkar müəllimlərin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən aydın olur ki, müəllimin səriştəlilik və peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsində interaktiv təlim metodlarından səmərəli istifadənin rolu böyükdür.

Şəxsiyyətin inkişafı müasir təlimin əsasını təşkil edir. Təlim-tərbiyə prosesində tələbələrin (məktəblilərin) psixi, əqli inkişafı, bilikləri onların tətbiqi mexanizmləri və şəxsiyyətinin ümumi xassələrinin inkişafı formasında meydana çıxır. Burada məqsəd tədris prosesində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə fənlərin tədrisinin təkmilləşdirilməsi modelinin qurulmasıdır, çünki yeni pedaqoji təlim texnologiyalarının tədris prosesinə gətirilməsi, onlardan səmərəli istifadə olunması yolu ilə tələbələrin (şagirdlərin) məntiqi təfəkkürünü, idrak qabiliyyətini inkişaf etdirmək, onlara düşüncəni, müstəqil əqli nəticələr çıxartmağı öyrətmək kimi təlim qarşısında duran mühüm

vəzifələri həll etmək mümkündür. Təlim-tərbiyə prosesində inkişafetdirici təlim prinsipinin və yeni təlim metodlarının tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

İnteqrasiya məktəb direktoru və müəllimlər tərəfindən həyata keçirilir. Müəllim dərslər hazırlaşarkən mövzunun məzmununa, fənlərə və elmlərə, ictimai (sosial) mədəni dəyərlərin müqayisəli təqdimatına da istinad edir. Belə bir inteqrasiya ağıl, intellektin inkişaf etdirilməsini ön plana keçirir, tələbələrdə dünya haqqında təsəvvür yaradır. İnteraktiv təlimin məqsədlərindən biri də tələbələrə (şagirdləri) əqli və fiziki cəhətdən daha da inkişaf etdirərək dünya-görüşlü şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır. Bu halda “interaktiv yanaşma” təlim prosesinə dəyişiklik gətirir. Dərsdə inteqrasiya müəllimin nəzəri, metodiki, psixoloji, pedaqoji və ümumi hazırlığından, dərsləri necə planlaşdırmasından, müəllim təfəkkürünün, düşüncə tərzinin itiliyindən asılıdır.

Respublikamızın tanınmış pedaqoqları, məktəbşünaslar, müəllimlər pedaqoji təlim texnologiyaları ilə bir sıra zəruri məsələlərin izahına xüsusi diqqət yetirirlər. Bu baxımdan Ə.Paşayev və F.Rüstəmovun “Təlim texnologiyasının struktur və funksional komponentləri” mövzusunda məqaləsi çox mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir: “Praktiki mənada pedaqoji texnologiya dedikdə, həm də qarşıya qoyulmuş məqsəddə uyğun bilik, bacarıq, vərdiş və münasibətləri formalaşdırmaq, onlara nəzarəti həyata keçirtmək üçün əməliyyatlar komplekti başa düşülür.

Pedaqoji texnologiyada müəllimin fəaliyyətini aşağıdakı funksional komponentlərə ayırmaq olar: qnostik (idraki), layihələşdirici, konstruktiv, təşkilatçılıq və kommunikativ (ünsiyyət) komponenti. Beləliklə, müəllimin təlim texnologiyalarını aşağıdakı əməliyyatlar təşkil edir: *bilikləri toplamaq (aldə etmək) üçün əməliyyatlar; təlimin, təhsil-tərbiyənin məqsədlərini layihələndirmək üçün əməliyyatlar; təlim, təhsil-tərbiyə prosesini təşkil etmək üçün əməliyyatlar; bilikləri kommunikatorlardan (müəllimlərdən) şagirdlərə ötürmək üçün əməliyyatlar.* Deməli, bu sahədə yeni təlim texnologiyalarının rolu, yeri və quruluşu ilə bağlı cəhətlər xüsusi olaraq öz əksini tapmışdır. Bu isə təlimin inkişafetdirici istiqaməti ilə sıx bağlıdır, çünki müxtəlif mərhələli

əməliyyatlar da nəticə etibarlı ilə biliklər sistemə, dünyagörüşün formalaşmasına zəmin yaradır. A.Mehrabov, Ə.Abbasov, Z.Zeynalov və R.Həsənovun “Pedaqoji texnologiyalar” əsəri problemin aktuallığı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada pedaqoji texnologiyaların sosial mahiyyəti geniş planda öz həllini tapmışdır. V.T.Lixaçova görə texnologiya təlim-tərbiyə vasitələrinin pedaqoji-psixoloji quruluşunun forma, metod, üsul və yollarının məcmusu olub, prosesin təşkilati-metodiki alətidir: “Pedaqoji texnologiya psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərin məcmusu olub, təlim-tərbiyə vasitələrinin həyata keçirilməsində forma, metod, vasitə və yollarının tam şəkildə xüsusiyyətini müəyyənləşdirir”. Yeni pedaqoji təlim texnologiyaları həm də əməkdaşlıq təlimi sistemi kimi kollektivin əlbir işinə arxalanan vahid bir didaktik ideologiyaya istinad edən təlimin prinsipləri və konsepsiyasının məcmusudur. Yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi prosesində təlimin başlıca ideyası nəyi isə birlikdə icra etmək yox, qarşılıqlı öyrənməkdir. Deməli, yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi təlimdə başlıca şərt kimi tələbə fəaliyyətinin interaktivliyini ön plana çəkir.

Müəllim əməyinin səmərəli təşkilində pedaqoji texnologiyaların rolu həmişə özünü əks etdirir. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində pedaqoji texnologiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəllimin elmi-nəzəri və praktik hazırlığında əsas rol oynayır. Müəllim hazırlığının ən mühüm tələblərindən biri də pedaqoji texnologiyaların mənimsənilməsidir. Müəllim yeni təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək üçün tədris proqramlarını (kurikulumları), pedaqogikanın yeni sahələrini, elektron resurslarını və s. mütəmadi olaraq izləməlidir.

Yeni pedaqoji təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək üçün müəllim fəal təlimin sadə modelini ehtiva edən komponentlərin (təlimin məzmunu, üsulları, öyrədici mühit, monitorinq və qiymətləndirmə) mahiyyətini, nəzəri, elmi, praktik əsaslarını bilməli, öyrənməli və əməli fəaliyyətində düzgün istifadə etməlidir. Müasir müəllimin pedaqoji hazırlığı yeni informasiyalarla şərtlənərək inkişafı daim qabaqlamalılmalıdır. Bunun üçün yenilikləri bilmək, anlamaq, tətbiq və təhlil etmək lazımdır. Müasir dövrdə müəllimlər tədqiqatçılığı ilə seçilməli,

pedaqoji fəaliyyətə yaradıcı yanaşmalıdırlar. Bu günün müəllimi həm də klassik təcrübəyə söykənməklə yanaşı, qabaqcıl təcrübələr əsasında işini qurmalı, təhsil texnologiyalarına münasibətdə açıq siyasət yeritməlidir. Q.K.Selevko “Müasir təhsil texnologiyaları” adlı tədqiqatında texnologiyaları aşağıda göstərilən formada qruplaşdırır: pedaqoji prosesdə şəxsi oriyentasiya əsasında pedaqoji texnologiyalar; öyrənmələrin fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi və fəallaşdırılması əsasında pedaqoji texnologiyalar; təbii vasitələr texnologiyası (özünü inkişaf texnologiyası); inkişafetdirici təlim texnologiyası və s. Q.K.Selevko texnologiyaların təhlilini və təsvirini verməklə onların strukturunu da göstərir: sistematikliyin qəbul edilməsinə müvafiq olaraq hazırkı pedaqoji texnologiyanın eyniləşdirilməsi (ixtisaslaşdırılmış sistem); texnologiyanın adı, əsas keyfiyyətin əksi, prinsipial ideya, təlim-tərbiyə proseslərinin modernləşdirilməsi istiqamətləri əsasında təlimin qəbul edilən sisteminin mahiyyəti; konseptual hissə (rəhbər ideyanın qısa təsviri, fərziyyə, texnoloji prinsiplər, dərkətmə imkanları, onun şərh edilməsi və funksiyaları); təhsilin məzmununun xüsusiyyətləri; prosesual xüsusiyyətlər; proqram-metodik təchizat.

H.Əhmədovun “Pedaqogika” adlı dərs vəsaitində isə tətbiq sahəsinə, fəlsəfi əsasla, psixi inkişafa və digər sahələr üzrə texnologiyalara fərqli baxılır: pedaqoji münasibətlərin humanizləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi əsasında aparılan pedaqoji texnologiya; şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması və intensivləşdirilməsi əsasında pedaqoji texnologiyalar; təlim prosesinin təşkilinin səmərəliliyi və idarə edilməsi əsasında qurulan pedaqoji texnologiyalar; təbiətə uyğunluq, milli pedaqogikanın metodlarından istifadə və uşağın təbii inkişaf prosesinə söykənən təbiətə uyğunluq, təlim, savadlılıq tərbiyəsi və digər texnologiyalar; alternativ metodlar; müəllif məktəbi. Daha sonra N.V.Bordovskoyun “Müasir təhsil texnologiyaları” adlı dərs vəsaitində isə pedaqoji texnologiyaların mahiyyəti, məzmunu və xarakterik xüsusiyyətləri geniş şəkildə araşdırılır, həmçinin təlim texnologiyaları ilə təhsil texnologiyalarının ümumi və fərqli cəhətləri göstərilir. Vəsaitdə təhsil texnologiyasının ənənəvi və innovasiya,

interaktiv, informasiya, kommunikativ, humanitar və təlim texnologiyaları, həm də modul, problemlə və kontekst təlim, əməkdaşlıq texnologiyası, dialoq formasında seminar və debat texnologiyasının növləri işıqlandırılmışdır.

Təhsil texnologiyaları təhsilverənlərlə təhsil alanların qarşılıqlı əməkdaşlığı, tədris prosesinin layihələndirilmiş, müəyyənləşdirilmiş strukturunun reallaşdırılmasını və təhsil sahəsindəki yenilikləri, təhsilalanlara humanist yanaşma, təhsil prosesində iştirakçıların fəallaşdırılmasını və yeni təlim texnologiyalarının yaranmasını zəruri edir. Yeni təhsil texnologiyalarını belə təsnif etmək olar. İnteraktiv təhsil texnologiyaları təhsilalanların fəallaşmasına yönəldilən təlimə üstünlük verir. Burada müəllim bələdçi rolunda çıxış edir, problemin həlli tələbələrin fəallaşdırılması zamanı baş verir. Ənənəvi təhsil yaddaşa əsaslanır və burada təfəkkür əsas götürülür. İnformasiya təhsil texnologiyaları, kommunikativ təhsil texnologiyaları, müəllim-tələbə, tələbə-müəllim münasibətlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli yer tutur, tədrisdə işgüzar münasibətin formalaşmasına səbəb olur, tələbələrin fərdi imkanlarını, bacarıq və qabiliyyətini üzə çıxardır, müəllimin məsuliyyətini artırır. Humanitar təhsil texnologiyaları ali təhsili başa vurduqdan sonra aldığı ixtisasdan, işlədiyi sahədən asılı olaraq mütəxəssisdə zəruri milli və bəşəri dəyərlərin formalaşdırılmasını təmin edir.

Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi təhsildə innovasiyaların uğurlu tətbiqində başlıca amil kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin 90 illik yubileyində demişdir: “Biz inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini bilirik və görürük ki, o ölkələr, sözün əsl mənasında inkişaf edir ki, orada təhsilin səviyyəsi yüksəkdir. Biz çalışırıq ki, Azərbaycanda bu sahəyə daim diqqət göstərilsin, praktiki tədbirlər görülsün, həm təhsil sisteminin maddi-texniki bazası gücləndirilsin, eyni zamanda, ən önəmlisi təhsilin keyfiyyəti artsın. Həm orta, həm də ali məktəblərdə bu proses ardıcılıqla, vahid sistem şəklində aparılmalıdır və aparılır”. Konseptual səciyyə daşıyan tələbələrin reallaşdırılması təhsilimizin dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sisteminə inteqrasiyasına təminat verəcəyinə inanırıq.

Innovasiya anlayışının mahiyyəti dərk olunmadıqda, onun təhlili, tərkibi və dəyərləndirilməsində müəyyən çətinliklər meydana çıxır. “Innovasiya” termini latın dilində “innovato” sözündən olub, “yeniləşmə” və “yaxınlaşma” deməkdir. Innovasiya yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsi kimi şərh olunur. Innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər hallar hesab edilir. Təhsildə innovasiyanın reallaşdırılması, məhz qeyd olunan xüsusiyyətlərin bu sahəyə tətbiq olunması ilə bağlıdır. Pedaqoji təhsilin İKT əsasında innovativ inkişaf layihələrinin hazırlanması və icrası zəruri maliyyə dəstəyi olmasa mümkünsüzdür. Bu, müasir tələblərə cavab verən müəllim kadrlarının hazırlanması üçün zəruridir.

Təhsilin informasiyalaşdırılması elə bir prosesdir ki, burada beynəlxalq təcrübə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bu təcrübəni olduğu kimi ölkəmizdə tətbiq etmək mümkün deyil. Burada zaman, məkan və imkan amilləri nəzərə alınmalıdır. Rusiya Federasiyasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiyalaşdırılması prosesində pedaqoji təhsil müəssisələri mühüm rol oynayır. Respublikamızda da orta təhsilin (eləcə də orta ixtisas, ali və ilk peşə-ixtisas təhsilinin) informasiyalaşdırılması istiqamətində pedaqoji təhsil müəssisələrinin böyük perspektivləri var. Məlum olduğu kimi, bu təhsil pillələrinin hər birinin inkişafı üçün xüsusi dövlət təhsil proqramları təsdiq edilmiş, icrasına maliyyə vəsaiti ayrılmışdır. Bu inkişaf hər bir təhsil pilləsində proqramların mühüm tərkib hissəsi kimi təhsilin informasiyalaşdırılmasına xidmət edir. Milli təhsilin informasiyalaşdırılması prosesinin strateji-konseptual, elmi-metodiki, resurs, kadr təminatı problemlərinin həllində pedaqoji institutların potensialını yüksəltməklə, bu sahədəki problemləri həll etmək olar. Ölkəmizdə pedaqoji elmlər üzrə olan alimlərin böyük qismi ali pedaqoji təhsil müəssisələrində çalışır.

Orta ixtisas təhsili üzrə kurikulumlar hazırlanarkən hər bir istiqamət üzrə dövlət tələbini müəyyənləşdirən konseptual sənəd olmalıdır.

Bundan əlavə, hər ixtisas və tədris olunan hər bir fənn üzrə ayrıca kurikulum sənədləri hazırlanmalıdır. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət tələbi olmadan fənlərin məzmununun qiymətləndirilməsi və təlim strategiyalarını müəyyən etmək mümkün deyil. Fənn kurikulumlarının tələbyönümlü və nəticəyönümlü olması, integrativ mahiyyət kəsb etməsi, bu prinsiplər əsasında hazırlanacaq dərslərin tamamilə yeni formatda tərtibi ixtisas müəllimlərindən yaradıcı münasibət tələb edir.

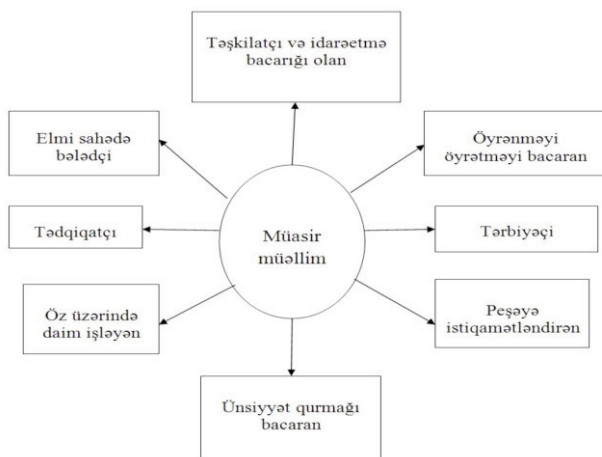
Şərqi İngiltərə Universitetinin professoru, təhsil üzrə beynəlxalq məsləhətçi Rob Mak Braydın və Bakı Dövlət Universitetinin professoru, təhsil üzrə Milli Məsləhətçi Aydın Kazımzadənin müəllim hazırlığı ilə bağlı yekun hesabatında təklif olunan “Təhsilin əsasları” fənninin inkişaf etdirilməsi və onun müəllim hazırlığının bütün istiqamətlərində tətbiq edilməsi Azərbaycanın Avropaya inteqrasiya etməsi, ümumiyyətlə, sürətlə dəyişən dünyaya uyğunlaşması üçün təhsildə humanist və demokratik baxışların daha da inkişaf etdirilməsi baxımından da faydalı və vacibdir.

“Müəllim hazırlığının müasir problemləri: texnologiya, təhsil və inkişaf” mövzusunda III Beynəlxalq elmi konfransın plenar iclasında çıxış edən təhsil naziri Ceyhun Bayramov sürətlə inkişaf edən Azərbaycanda təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsi istiqamətində yeni hədəflərin müəyyənləşdirilməsinə və təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına ehtiyac duyulduğunu bildirmişdir. Bu baxımdan ölkə prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” adlı sənəd mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin konseptual sənəddə ölkəmizdə beynəlxalq standartlara cavab verən təhsil sisteminin inkişaf istiqamətləri və başlıca hədəfləri dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Müəllim hazırlığı, ixtisasartırma və müəllimlərin iş qəbulunda ölkəmizin aparıcı mütəxəssisləri və beynəlxalq ekspertlər cəlb olunmuşdur. Təhsil Nazirliyi tərəfindən ümumtəhsil məktəblərinə müəllimlərin iş qəbulu sahəsində beynəlxalq təcrübəyə uyğun yeni mexanizmin tətbiqinə başlanılmışdır. Bu

mexanizmin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, müəllim kadrlarının seçilməsi və yerləşdirilməsi elektron müraciət, elektron imtahan, elektron yerləşdirmə vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Azərbaycanda təhsil infrastrukturunun əsaslı şəkildə yeniləşdirilməsi, məzmun islahatları, yeni nəsil dərsləkləri, yeni qiymətləndirmə sisteminin tətbiqi sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər təhsilin keyfiyyətinə təsir edən başlıca amillərdən biridir. Müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasına nail olmadan təhsil sahəsində uğurlu nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Daim yeni biliklər əldə etmək həvəsi, öyrənmək və özünü təkmilləşdirmək səyləri, mənəvi inkişaf müəllimin əsas xüsusiyyətləri olmalıdır. Bütün bunlar müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində beynəlxalq təcrübəyə uyğun yeni mexanizmlərin tətbiqini zəruri edir.

Nəticədə, müasir müəllim necə olmalıdır, sualını belə cavablandırma bilərik:

ƏDƏBİYYAT

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1993, 2009.
2. Abbasov A.N., Pedaqogika (orta ixtisas məktəbləri üçün dərs vəsaiti). Bakı: Mütərcim, 2010.
3. Kərimov Y.Ş., Təhsilin aktual problemləri, Bakı: Mütərcim, 2007.
4. Mərdanov M.C., Azərbaycan təhsili dünən, bu gün, sabah. Bakı, Təhsil, 2006.
5. Mərdanov M.C., Azərbaycan təhsili yeni

inkişaf mərhələsində. Bakı: Çarşıoğlu, 2009.

6. Mahmudov M. Dünyada və Azərbaycanda təhsil sistemi. Bakı, 2005.
7. Mahmudov M. Dünyada təhsil sistemləri. Bakı, 2014.
8. Mehrabov A.O., Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, 2007.
9. Əhmədov H. Pedaqogika (dərs vəsaiti). Bakı, ABU, 2006.
10. Селевко Г. Современные образовательные технологии. М.Академи, 1998.
11. "Современные образовательные технологии" учебное пособие (коллектив авторов; под ред. Н.В.Бордовской, 2-е издание, стер.– М.: КНОРУС, 2011.

B.Mammadova

Role of teaching technics in secondary education

Summary

The article reflects the high value of quality improvement of education, the requirements for the teacher in student-centered education. The article states the importance of interactive teaching methods, positive results on the use of ICT in educational process.

Studies of outstanding scientists in this field, requirements for the modern teacher are defined in the article.

Б.Мамедова

Роль педагогических технологий в среднем образовании

Резюме

Статья отражает высокое значение повышения качества образования, требования к учителю в личностно-ориентированном образовании. На первый план выдвигается важность интерактивных методов обучения, образовательных технологий в воспитательно-образовательном процессе, положительные результаты по применению ИКТ в учебе.

Исследуются работы выдающихся ученых в этой сфере, определяются требования к современному учителю.

İSTEDADLI UŞAQLARIN TƏHSİLİNDƏ PSIXOLOJİ-PEDAQOJİ PROBLEMLƏR

Elxan Bəylərov,

*Təhsil İnstitutunun Psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri,
psixologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
E-mail: el_4444@mail.ru*

Açar sözlər: *fəaliyyət, məktəb, davranış, istedad, şagird, tədqiqat.*

Ключевые слова: *деятельность, школа, поведения, талант, ученик, исследование.*

Key words: *activities, school, behavior, talent, pupil, research.*

Istedadlıların təlimi ümumtəhsil məktəblərində təlimin fərdiləşdirilməsi və diferensiasiyası əsasında təşkil edilə bilər. Fərdi təlim planı bir fənn sahəsini əhatə edərsə, bu şagirdin digər sahələrdəki qabiliyyətlərinin aşkarlanmasını əngəlləyə bilər və belə təlim planı və ya eksternat üsulu ilə təlim alan istedadlıların yaşlarından tam təcrid olunması yolverilməzdir. Fərdiləşdirilmiş təlimdə şagirdlərin alimlər, hamilər, ustadlar vasitəsi ilə düzgün yönəldilmələri ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Yönəltmənin əsas məqsədi istedadlıya səmərəli fərdi inkişaf strategiyasının seçilməsində kömək etməkdir. Yönəltmə prosesində istedadlı uşağın fərdi özünəməxsusluğu, onun həyat tərzini və təlim məzmununun müxtəlifliyi düzgün əlaqələndirilməlidir. İstedadlıların təlim fəaliyyətində tədqiqat qruplarının yaradılmasının böyük imkanları var. Şagird istedadının sonrakı inkişafı onun tədqiqat işlərinə cəlb olunması ilə şərtlənir. Şəxsiyyətin yaradıcılıq qabiliyyətləri, məhz tədqiqatçılıqda formalaşır. Tədqiqatçılıq biliyin yüksək səviyyədə sistemləşdirilməsinə imkan verir. Yəni, “daha çox bilən, daha yaxşı bilənə çevrilir” [5].

İstedadlı uşaqların inkişafı üçün əhəmiyyətli olan təhsil müəssisələri sırasında aşağıdakıların rolu çox önəmlidir: *məktəbəqədər təhsil müəssi-*

sələri, uşaq bağçaları, uşaq inkişaf mərkəzləri, məktəbəqədər və kiçikyaşlı uşaqların təlimi ilə məşğul olan müəssisələr; istedadlıların təliminin fərdiləşdirilməsinə yaradılan şərait, onların imkanlarının dəstəklənməsinə və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş məktəblər sistemi (liseylər, gimnaziyalar, internat, yüksək kateqoriyalı qeyri-ənənəvi təhsil müəssisələri və s.); istedadlı uşaqların daima dəyişən sosial-mədəni, təhsil tələbatlarını təmin etməyə, onların qabiliyyətlərinin aşkarlanmasını, dəstəklənməsini və inkişafını məktəbdənkənar fəaliyyət çərçivəsində təmin etməyə yönəldilmiş əlavə təlim sistemi.

İstedadlıların tədqiqatçılığa cəlb olunmasının geniş yayılmış forması layihə metodudur. Şagird maraq dairəsi və istedad səviyyəsinə uyğun müəyyən bir layihə hazırlayır, tapşırığı həllini tapır, işini kütləvi məruzə və təqdimatla bitirərək mövqeyini müdafiə edir. Layihələr fərdi və qrup halında yerinə yetirilə bilər və hər bir formanın şagirdin təlim və tərbiyəsi üçün öz üstünlükləri vardır. İstedadlı uşaqlarla iş üçün məktəb və məktəbdənkənar təlimin əlaqələndirilməsi daha səmərəli olur.

ABŞ-da istedadlıların təlim istiqamətlərindən biri kimi ümumtəhsil məktəblərində tətbiq edilən və hər biri üçün xüsusi təlim məqsədləri müəyyənləşdirilmiş 10 təhsil səviyyəsini (Kali-

forniyada 20 səviyyə) göstərmək olar. Hər bir yaş qrupu üçün müxtəlif fənlər bu 10 səviyyədən biri üzrə tədris olunur və şagirdlər “fərdi irəliləmə sürəti” əsasında təhsil alırlar. İstedadlılar ən yüksək səviyyədə təhsil almaq imkanı əldə edir və bundan başqa vaxtlarının 20%-ni maraq və tələbatlarına uyğun sahələrdə fəaliyyətə həsr edirlər ki, bu da ilkin ixtisaslaşmaya əlverişli şərait yaradır. ABŞ-da istedadlılar üçün tədris proqramları təhsil müəssisələri yanındakı xüsusi komitələr tərəfindən hazırlanır. Bu proqramlar adi proqramlardan aşağıdakı amillərə görə fərqlənilir:

* **məzmununa görə** – məzmunun sıxlaşdırılması, fənlərarası yanaşmalar tələb edən mövzu və problemlərin daxil edilməsi, daha mürəkkəb konsepsiya və materialların nəzərdən keçirilməsi);

* **təlim prosesinə görə** – qrup işləri, təlimin sürətləndirilməsi, özünüidarə və özünütəhsilləndimə);

* **təlim mühitinə görə** – təlim fəaliyyətinin forma və növünün seçilməsi, məhdudiyətsiz məşğələlərin təşkili, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin və müstəqil təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, tədqiqatçılığın rəğbətləndirilməsi.

İstedadlıların təliminin harada təşkil olunmasından asılı olmayaraq vacib olan onlara “**nəyə?**”, “**necə?**” və “**nə vaxt?**” öyrədilməsidir. İstedadlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş təlim prosesinin xüsusiyyətləri, təlim proqramı, forma və metodları istedadın növündən asılı olaraq bir sıra spesifik tələblərə cavab verməlidir.

Ümumi intellektual inkişaf baxımından istedadlı uşaqların imkan və tələbatlarını, təlimin əsas məqsədlərini nəzərə alaraq, təlim proqramları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

– *istedadlı uşaqların universallığa, ümumiliyə və ümumiləşdirməyə, nəzəri mühakimələrə və gələcəyə olan maraqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə proqrama geniş mövzu və problemlərin öyrənilməsinin daxil edilməsi;*

– *müxtəlif bilik sahələrinə aid problem və mövzuların inteqrasiyası əsasında fənlərarası yanaşmalardan istifadə edilməsi, istedadlı uşaqların biliklərini artırmağa, dərinləşdirməyə və problemlərin həlli yollarını müxtəlif bilik sahələrinin kəsişməsində axtarmağa stimullaşdırılması;*

– *şagirdlərin tədqiqatçılıq davranışlarına, problemli təlimə meyllərini nəzərə almaq və “açıq tipli” problemlərin araşdırılmasını təklif etməklə, onlarda tədqiqatçılıq işinin vərdiş və metodlarının formalaşdırılması;*

– *istedadlıların maraqlarının maksimum nəzərə alınması və onun özünün seçdiyi mövzuların dərinlən öyrənilməsinin təqdir və təmin edilməsi;*

– *biliklərin əldə edilməsinin imkan və yollarının öyrədilməsi;*

– *təlim prosesinin məzmun, forma və metodları baxımından mütəhərriqliyinin və variativliyinin, istedadlı uşaqların dəyişən tələbatlarına və fərdi fəaliyyət xüsusiyyətlərinə görə düzəlişlərin təmin edilməsi;*

– *təlimdə müstəqilliyin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi;*

– *müxtəlif informasiya mənbələri və istifadə vasitələrinin varlığının və onlardan istifadənin sərbəstliyinin təmin edilməsi;*

– *zərurət yarandıqda təlim situasiyasının özündə və təlim materialında keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliyinin mümkünliyünün nəzərdə tutulması (xüsusi avadanlıqlarla təmin olunmuş kabinetlərin, dərs vəsaitlərinin yaradılması, zəruri təcrübələrin təşkili, laboratoriyalarda, muzeylərdə, emalatxanalarda və s. “iş yerlərinin” yaradılması);*

– *uşaqlara məzmunlu (tutarlı) kriteriyalarla öz fəaliyyət nəticəsinin qiymətləndirilməsini, mövqeyini, ideyalarını və yaradıcılıq fəaliyyəti məhsullarının kütləvi müzakirəsinin öyrədilməsi;*

– *əsaslandırmaq, müdafiə və oponentlik etmək vərdişinin aşılması;*

– *refleksiya, özünüdərk və başqalarının fərdi xüsusiyyətlərinin başa düşülməsi qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi;*

– *hər bir istedadlı uşağın şəxsiyyət kimi özünəməxsusluğunun nəzərə alınması ilə fərdiləşdirilmiş psixoloji dəstək və yardımın tətbiq edilməsi.*

Nəzərə alınmalıdır ki, istedadlı uşaqların xüsusi müəssisələrdə qruplaşdırılması uşaq istedadının dəyişkənliyi, elitarlıq sindromu və ünsiyyət məsələləri baxımından problemlərlə müşayiət oluna bilər. İstedadlı uşaqların adi siniflərdə və adi proqramlarla təlimi isə böyük intellektual itkilərə səbəb olur.

İstedadlıların təlimi ilə bağlı məsələlərdə təhsilin məzmunu olduqca vacib amildir. Ensiklopedizm konsepsiyasının tərəfdarları şagirdlərə müxtəlif bilik sahələrinə dair maksimum həcmdə bilgi verilməsini vacib hesab edirlər ki, bu biliklər də şagirdlərin gələcək inkişaflarını və peşə fəaliyyətlərinin təməlini təşkil etməlidir. Uşaqların böyük həcmdə bilik mənimsəmələri avtomatik olaraq onların təfəkkür qabiliyyətlərini də inkişaf etdirir. **“Formalizm”**in tərəfdarları şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsini və idraki tələbatlarının ödənilməsini təlimin əsas məqsədi hesab edirlər. Onların fikrincə, təfəkkür qabiliyyətləri yaxşı inkişaf etmiş uşaqlar sonra zəruri olan bilgiləri mənimsəyə biləcəklər. Hazırkı dövrdə təlim yeni kurikulumun tətbiqinə qədər bəzi istisnalar olmaqla, Azərbaycanın təhsil məkanında “ensiklopedizm”ə əsaslanır. Bu amil tədris vaxtını müxtəlif fənlər arasında ciddi şəkildə paylaşdıran təlim proqramlarında özünü aydın şəkildə ifadə edir. Paylanma zamanı müəyyən utilitar əhəmiyyətinə görə hər bir fənnin dərəcəsi nəzərə alınır və hər bir fənn müəllimi və ya metodist hesab edir ki, şagirdlərin məlumatlılıq və intellektual səviyyələrinin inkişafı, məhz onların tədris etdikləri fənn üzrə aldıkları biliklərdən asılıdır. Sadalananlar bu tədris materialının və saatların artırılması yarışını şərtləndirir. Belə şəraitdə müəllimin şagirdin inkişafını tam halda izləməsinə nə ehtiyac, nə də imkanı olmurdu. Çünki müəllim fəaliyyətinin və təhsilin qiymətləndirilməsi şagirdlərin mənimsədikləri biliklərin həcminə əsaslanır. Şagirdlərin intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı isə diqqətdən kanarda qalır.

Elmi informasiyanın sürətlə artdığı şəraitdə şagirdlərə zəruri olan bütün bilgiləri vermək, onların sağlamlıq, fiziki, fizioloji, psixoloji, vaxt və s. imkanları səbəbindən qeyri-mümkündür. Müxtəlif fəaliyyət sahələrinin çoxluğu, müvafiq biliklərin tərkibinə və həcminə olan tələbin dəyişkənliyi şagirdləri mümkün qədər çox informasiya ilə yükləməkdənsə, onlara zəruri informasiyaları müəyyənləşdirməyi, toplamağı, təhlil edib nəticə çıxartmağı, tədqiqat aparmağı, bir sözlə, intellektual fəaliyyətlə səmərəli məşğul olmağı öyrətməyi daha məqsədəuyğun hesab edir. Bu yanaşma təhsilin gələcək inkişafı

baxımından da perspektivlidir.

Yanaşmanın əsas nəzəri-psixoloji ideyası ondan ibarətdir ki, koqnitiv qabiliyyətlər kiçik bir məzmun bazasında formalaşdıqdan sonra asanlıqla digər sahələrə transformula köçürülə bilər. Bu fikir eksperimentlər vasitəsi ilə dəfələrlə təsdiqlənib və mütəxəssislərin böyük əksəriyyəti, o cümlədən, C.Bruner, A.M.Matyuşkin, B.İ.Panov, Ə.Əlizadə, Ə.Bayramov və b. tərəfindən dəstəklənir. Biz də bu fikrin tərəfdarıyıq və hesab edirik ki, koqnitiv qabiliyyətlər formalaşma və tətbiqin məzmunu baxımından universaldır. Bizim də tədqiqatlarımız bu fikrin doğruluğunu birmənalı təsdiqləyir. Digər tərəfdən J.Piaje və onun ardıcılıarı təlimin məzmunu ilə bağlı qeyd edirlər ki, məzmunla intellektual fəaliyyətin forması arasında əhəmiyyətli bağlılıq vardır. Həqiqətən də hər hansı bir faktlar toplusu ilə onların şərtləndirdikləri intellektual əməliyyatlar arasında müəyyən əlaqəsinin mövcudluğu tədqiqatlar vasitəsi ilə təsdiqlənmişdir. Bunun nəticəsidir ki, dilimizdə və elmi ədəbiyyatda “riyazi təfəkkür”, “verbal təfəkkür”, “praktik təfəkkür”, “nəzəri təfəkkür” və s. ifadələr geniş yayılmışdır.

Şəxsiyyətin yaradıcılıq potensialı qiymətləndirilərkən onun yeni biliklər əldə etmək bacarığı nəzərə alınmalıdır. Yaradıcı şəxs yeniliklərə – yeni təcrübəyə açıq olmalı, tez öyrənməyə və yenidən öyrənməyə qabil və meyilli olmalıdır. Təcrübədə müşahidə edilmişdir ki, bəzən geniş və hərtərəfli biliklər yeni, qeyri-standart və yaradıcı yanaşma tələb edən məsələlərin həllində ciddi əngəllərə, maneələrə çevrilir. Bu zəmin də yaradıcılıq psixologiyasının paradokslarından biri keçmiş təcrübə, başqa sözlə, biliklə yenilik yaratmaq qabiliyyəti arasında ziddiyyətin olması aşkarlanmış və psixologiyada **“keçmiş təcrübə maneəsi”** anlayışı yaranmışdır. K.Duker bu aspektdə apardığı tədqiqatlara əsasən qeyd edir ki, şəxs yeni bir məsələnin həlli zamanı qarşısındakı problemin daxili qanunauyğunluqlarına fikir vermədən öz keçmiş təcrübəsinə müraciət edir. Sanki müstəqil həldən vaz keçərək, hazır həll variantları olan lüğətə müraciət edir. Bu fikirlə razılaşmayan L.Sekey qeyd edir ki, keçmiş təcrübənin biliyin səmərəliliyi onun verbal reproduktivliyində deyil, əməliyyatlıq dəyərindədir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə inkişafetdirici təhsil sistemlərinin formalaşmasına önəm verilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə də inkişafetdirici təhsil modelləri geniş yayılmaqda və onlara olan maraq artmaqdadır. Bu hal təhsil tarixinin hazırkı dövründə “formalizm”in “ensiklopedizm”i üstələməsinə dəlalət edir. Bu yanaşmada şagirdlərin intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verildiyindən istedadlı uşaqların təliminin təşkili üçün geniş imkanlar açılır. Hazırda bu xətt bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə məktəb təhsilində məzmun dəyişikliyinə əsasını təşkil edir.

Təhsildə tətbiq edilən yeniliklər bir-birindən nə qədər fərqlənsələr də onların çoxunda əsasən, İ.Q.Gerbartın didaktika sistemi durur. Təlimdə **“öyrətmə”** prosesi **“öyrənmə”**yə nəzərən üstünlük təşkil edir. Aparılan təhsil siyasəti, mövcud proqramlar, dərslərlər və müəllimlər cəmiyyət adından şagirdlərə nəyin və necə öyrədilməsi barədə qərarlar verir və ya icra edirlər. Ən mütərəqqi təhsil sistemlərində belə **“fikirləri”** və **“fikirləşməyi”** öyrətmək barədə qərarlar şagirdlərin iştirakı olmadan qəbul edilir. Belə sistemlərin məzmun konsepsiyaları da maraqlarına, tələbatlarına və imkanlarına görə bir-birindən fərqlənən real şagirdlərə deyil, daha çox **“müərrəd şagird”**ə istiqamətləndirilmiş olur. Təhsildə şagirdlərə belə münasibət hazırda uşaqların və **“uşaqlıq dövrü”**nün sivil cəmiyyətlərdə xüsusi dəyər kimi formalaşmış fəlsəfi-psixoloji statusları ilə uzlaşmır. Bu status təhsilin məzmununda ciddi dəyişikliklər tələb edərək, **“sərbəst tərbiyə”** nəzəriyyəsinin yaranmasını və geniş yayılmasını şərtləndirmişdir.

Təhsilin məzmununu şagirdlərin təlimə marağını şərtləndirən əsas amillərdən olduğu üçün daima təhsillə bağlı elmlərin tədqiqat obyektidir. **“Əqli təəssürlərə”**, başqa sözlə, qavramağa, dərk etməyə olan təbii tələbat uşaqların genetik xüsusiyyətidir. Ümumiyyətlə, canlı varlıqlar inkişaf baxımından nə qədər yüksəkdədirsə, onların ətraf aləmi dərk etmək marağı da bir o qədər böyük olur. Uşaqların idrakı tələbatları, məhz bu amildən qaynaqlanır və onlar dünyaya onu dərk etməyə yönəldilmiş genetik tələbatlarla doğulurlar. Təlimin də əsas məqsədlərindən biri uşaqları sosial təcrübələrə yiyələndirmək və onların idrakı tələbatlarını ödəməkdir. Hər iki

tərəfdən qarşılıqlı maraq var ikən təlim asan, sərbəst və məhsuldar olduğu halda, bəzən şagird və müəllimlər üçün ağır, səmərəsiz və arzuolunmaz bir yükə çevrilir. Bunun səbəbi də təhsil prosesində uşaqların və uşaqlıq dövrünün xüsusiyyətlərinin dolğun şəkildə nəzərə alınmamasıdır. Təhsildə məcburiyyətin və zorakılığın yolverilməz olduğunu Sokrat da qeyd edirdi. Keçən əsrin əvvəllərində isə bu fikirləri E.Klapared və C.Dyui geniş təbliğ ediblər. E.Klapared qeyd edirdi ki, uşaqlıq dövrünün şəxsiyyətin həyatında bioloji rolu çox əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən təlimin məzmununu formalaşdırarkən uşaqlıq dövrünün təbii davranışları nəzərə alınmalı və təlim-tərbiyə prosesi buna uyğun təşkil edilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, uşaqlar qabaqcadan tərtib edilmiş proqram və metodların tələblərinə deyil, proqram və metodlar uşaqların maraq, tələbat və imkanlarına uyğunlaşdırılsın. **“Sərbəst tərbiyə”** konsepsiyasının tərəfdarlarından: E.Parkxest (ABŞ), K.Ventsel (Rusiya), O.Dekroli və P.Kerqomar (Fransa), M.Montessori (İtaliya); Avropanın **“yeni məktəb”** nümayəndələrindən: E.Demolen və S.Frene (Fransa), A.Ferer (İsveçrə); **“əmək məktəbləri”** təmsilçilərindən: Q.Kerşenşteyner və s.; **“fəaliyyət pedaqogikası”** nümayəndələrindən; V.Lay (Almaniya), P.Kapterev (Rusiya) və s.; **“eksperimental pedaqogika”** təmsilçilərindən; E.Meyman və E.Trondayk (ABŞ) və başqalarını göstərmək olar.

C.Dyui özünün məzmun konsepsiyasında qeyd edirdi ki, təhsil uşaqların anadangəlmə və təbii keyfiyyətlərinin inkişafına istiqamətləndirilməlidir. Ona görə də təhsilin məzmununun formalaşmasında mərkəzi mövqedə müxtəlif plan, proqram və məqsədlərlə **“silahlanmış böyük”** – təhsil məmurları, mütəxəssislər, müəllimlər, valideynlər və s. deyil, özünəməxsus maraqları, tələbatları və imkanları olan uşaqlar dayanmalıdır. Nəyin və necə öyrədilməsi heç kəs tərəfindən diktə edilməməlidir.

Təhsil tarixinin yaxın keçmişində təhsilin əsas mərkəzi subyekti müəllim, obyekt isə şagird idi. Təhsil prosesinin **“mərkəz”**i ilə bağlı baş verən dəyişikliklə Kopernikin astronomiyadakı kəşfi arasında bir paralellik vardır. Bu kəşf əsasında məlum olmuşdur ki, əslində Günəş sistemi Yerin ətrafında deyil (qeosentrik sistem), yer özünün peyki olan Ay ilə birlikdə Günəşin ətrafında

fırlanır (heliosentrik sistem). Bu hadisə astronomiyaya yeniliklər gətirdiyi kimi, şagirdin təlim prosesinin mərkəzinə yerdəyişməsi də təhsil sistemində müvafiq dəyişiklikləri zəruri edir.

Şagird təlim prosesinin ağırlıq mərkəzidir. Dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsaitlərin də əsil sahibi şagirdlərdir. Təhsil Nazirliyi və təhsil şöbələri, çoxsaylı təhsil müəssisələri, yazılan dərslərlər və digər vəsaitlər, müəllim hazırlayan ali məktəblər, çoxminlik müəllim və pedaqoji kadrlar ordusu və s. təhsilə aidiyyəti olan bütün subyekt və obyektlər, onların maliyyələşdirilməsi dövlətin gələcək vətəndaşına olan marağı və qayğısı zəminində baş verir. Başqa sözlə, təhsil sistemi həqiqətən də şagirdin ətrafında “fırlanır”. Daha dərinə təhlil edilərsə, yalnız təhsil sistemi deyil, ailələr nəsil davamçıları olan övladlarının ətrafında “fırlandığı” kimi, bütün cəmiyyət də gələcəyi olan uşaqların ətrafında “fırlanır”.

Təlimin məzmunu bu konsepsiya əsasında formalaşdıqda real şagirdlərin maraqları, tələbatları və imkanları dövlətin, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və s. mücərrəd şəkildə təsbit edilən maraqlarına yönəldilmiş bilik, bacarıq və vərdislərə nəzərən dominantlıq etməlidir. Təlimin kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri də müəyyənləşdirilərkən real uşaqların fərdi imkan, maraq və tələbatları obyektiv şəkildə nəzərə alınmalıdır. Burada **“maraq”** anlayışı “maraqlı olan” mənasında deyil, şagirdin **“marağına – mənafeyinə uyğun”** kimi başa düşülməlidir. C.Dyui qeyd edirdi ki, “Sosial irsə yiyələnməyin yeganə yolu sivilizasiyanı sivilizasiya edən müxtəlif fəaliyyətlərin uşaqlara mənimsədilməsidir”. Əslində, bu yanaşmada təhsilin məzmununda əsas diqqət nə biliklərin mənimsənilməsinə, nə də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə deyil, səmərəli və konstruktiv fəaliyyətə, yaradıcılığa və tədqiqatçılığa yönəldilməlidir. Bu aspektdə C.Dyuinin əsas müddəaları bunlardır:

– *qabaqcadan tərtib edilmiş təlim proqramlarından imtina edilməlidir;*

– *təlimdə şagirdin təcrübəsinə istinad edilməlidir;*

– *şagird təlimin kəmiyyət və keyfiyyətini müəyyənləşdirməkdə iştirak etməlidir;*

– *şagirdlərin təlimi praktiki tədqiqatçılıq fəaliyyətləri əsasında təşkil edilməlidir və s.*

Yalnız bu halda təlim təbii xarakter alır, məktəb şagirdin ictimai həyat məkanına çevrilir və təlim fəaliyyəti isə şagirdlərin fərdi və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf və gerçəkləşmə vasitəsi olur [3]. ABŞ psixoloqu U.Kilpatrik bu yanaşmaya əsaslanaraq hazırda təhsil təcrübəsində geniş yayılmış “layihələr metodu”nu, başqa sözlə, **“tədqiqatçılıq metodu”**nu tərtib etmişdir. Burada şagirdlər müəllimlə birlikdə maraqlarına uyğun praktiki məsələləri layihələndirərək həll edir və bu fəaliyyətdə yeni bilikləri mənimsəyirlər. Ənənəvi təlimdə şagirdlərə əvvəlcə nəzəri biliklər öyrədilir, sonra onların tətbiq sahələri barədə məsələyə baxılır. Bu yanaşmada isə əvvəlcə problem qoyulur və onun həlli üçün əlavə biliklərə – təlimə yaranan tələbat nəzəriyyəyə müraciəti zəruri edir. Şagirdlər bilikləri hazır şəkildə deyil, əsil yaradıcılıq prosesində, tədqiqatçılıq fəaliyyətində mənimsəyirlər. Bu zaman lazımi biliyin əldə edilməsi ilə problemin həlli şagirdlərdə bir kəşf təəssüratı yaradır və emosional sahəyə əhəmiyyətli pozitiv təsir göstərir. Ənənəvi təlimdə nəzəri biliklərə maraq göstərməyən şagirdlər belə yanaşmada nəzəri bilikləri həvəslə öyrənir və öyrənilən bilgi yaxşı yadda qalma və sərbəst tətbiq edilmə baxımından daha səmərəli olur. Belə təlimdə şagirdlərin həm idraki (intellektual), həm emosional (affektiv), tələbatları ödənilir və nəticədə təlim motivasiyası əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir.

Nəzərdən keçirilən təlim konsepsiyası istedadlı uşaqların təliminin təşkili üçün geniş imkanlar yaradır. Bu konsepsiya uzun illərdir ki, müxtəlif ölkələrdə uğurla tətbiq edilib və yüksək nəticələr verib “kütəvi longitüd”dən keçib [12, s.117]. Aparılan eksperimentlərdən fərqli olaraq kütəvi təcrübə tətbiq edilən metodikaları onların real tərkibləri olmayan və müəlliflərin tövsiyə, təklif və yanaşmalarından ibarət olan süni “yamaq”lardan təmizləyir.

Təhsilimizdə gedən islahatlar və yeni Milli Kurikulumun tətbiqi təlim prosesində mütərəqqi metodların tətbiqinə geniş imkanlar açır. Yeni kurikulumun istinad etdiyi təlim taksonomiyaları bu istiqamətdə fəaliyyətin nəzəri psixopedaqoji əsaslarını təsbit edir, eyni zamanda, praktiki fəaliyyətdə də rəhbər tutulmalıdır. Görkəmli psixoloqumuz Ə.Əlizadə tərəfindən hazırlanmış bu taksonomiyanın “inkışafetdirici” komponenti

inkışafetdirici təlimin demək olar ki, bütün zəruri aspektlərini ehtiva etməklə, ən yüksək tələblərə cavab verir və hazırda dünya təhsil sistemində mövcud olan taksonomiyaların ən kamillərindən biridir [2, s. 125].

İnkışafetdirici təlim konsepsiyası uşaqlarda artıq mövcud olan qabiliyyət və istedadın təzahürü, aktualaşdırılması və özünüinkışafı ilə yanaşı, həm də onlarda hələ olmayan qabiliyyət və bacarıqların yaranması, formalaşması üçün zəruri şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur [12, s. 118]. Bu zaman şagirdlərin inkışafı həm ənənəvi təlimdə olduğu kimi zahiri təsirlərlə, həm də daxili potensialın fəallaşdırılması hesabına yönləndirilir. Bu halda təlim prosesi müəllim və şagirdin birgə fəaliyyəti nəticəsində şagirdin tələbatı, maraq və imkanları üçün optimallığa mümkün qədər yaxınlaşmaqla layihələndirilir. Aydın ki, təlim modelləri qabaqcadan təsbit olunmuş, sərt qayda və normativlərlə çərçivələnmə bilməz. Burada vacib olan təlim prosesinin mədəni, tarixi, sosial və psixo-pedaqoji aspektdə düzgün əsaslandırılmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə təfəkkür müstəqilliyinin inkışafı və tərbiyəsi. Bakı: Maarif, 121 səh.
2. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənəşdirilməsi və inkışaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: Təhsil, 2008, 222 səh.
3. Bəylərov E.B. İstedadın psixoloji diaqnostikası, "Aspoliqraf", 2008, 300 səh.
4. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Monoqrafik tədqiqat: Bakı, 2007, 115 səh.
5. Əliyev B.H., Əliyeva K.R., Cabbarov R.V., Mustafayev M.H. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirilməsində özünüdərkətmənin rolu. "Psixologiya" jurnalı. 2007, №1, səh. 3-14.
6. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Pedaqoji məsələlər: esselər-etüdlər. Bakı: ADPU, 2005, 352 səh.
7. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 368 səh.
8. Mehrafov A.O. Bəylərov E.B. Şagird intellektinin inkışafı. Bakı: Adiloğlu, 2006, 208 səh.
9. Дьюи Д. Психология и педагогика мыш-

дения. М.: Совершенство, 1997, с. 204

10. Коменский Я.А. Школа детства. Опыты православной педагогики. М.: Литературная учеба, 1993. с. 214-238.

11. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. М., 1992.

12. Савенков А.И. Содержание образования как фактор развития детской одаренность //Одаренность и одаренные дети: обучение и развитие. Астана: «Дарын», 2006, с. 108-118.

13. Туник Е.Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты. С.П., 1997. с. 35

14. Шумакова Н.Б. От вопроса «чему учить?» одаренного ребенка к вопросу «как учить?»//Одаренность и одаренные дети: обучение и развитие. Астана: «Дарын», 2006, с. 119-129.

E.Beylerov

Psychological-pedagogical problems in the education of talented children

Summary

In article the formation maintenance is considered as the major factor of development of children's endowments. Ways and methods of the decision of this question in different concepts of the maintenance of formation at various times and in different conditions are analyzed, compared. Results of researches give the chance to find out the reasons of occurrence of many phenomena and specify ways of the decision of arising problems to this question.

E.Бейлеров

Психолого-педагогические проблемы в воспитании талантливых детей

Резюме

В статье отмечается, что содержание образования является одним из решающих факторов в развитии талантливых детей. В разных концепциях, отражающих образовательный контент в разное время и при разных обстоятельствах, пути и методы решения этой проблемы анализируются сравнительно. Результаты исследования позволяют нам исследовать многие причины этого процесса и предоставить решения.

PEŞƏ SEÇİMİNƏ VERİLƏN PSIXOLOJİ TƏLƏBLƏR

İradə Babayeva,

2 nömrəli Bakı Peşə Məktəbinin psixoloqu

E-mail: iradebabayeva57@gmail.com

Uşaq vaxtlarında gələcəkdə kim olacağı haqqında böyük əksəriyyət öz xəyallarını qurur və dostlarına, soruşanlara arzularını bildirir. Vaxt gəlir, ötən illərdə tez-tez dəyişən fikrini dəqiqləşdirmək üzərində düşünür və müəyyən götür-qoy edir. Odur ki, insan müəyyən seçim qarşısında qaldıqda düzgün qərar qəbul edə bilməsi onun ən üstün keyfiyyətlərindəndir. Gənclik əbədi deyildir, həyat yolunda bizə verilən böyük və tükənən sərvətdir. Bu, düzgün xərclənməlidir. Gənclik yaşamağa dəyən bir fürsətdir. Əsas məsələ bu fürsəti əldən verməmək, gələcək üçün lazım olacaq bir çox məsələləri həll etməkdir. Bu, belə də olmalıdır. Peşə üzrə sənəti, ixtisası düzgün seçmək insanın həyat yolunun başlanğıcıdır. Gənclərin gələcək karyerası bu seçimdən çox asılıdır. Lakin insan hər zaman belə seçimi istədiyi kimi edə bilmir. Bunun əsas səbəblərindən biri peşə seçiminin elmi əsasları haqqında onun müəyyən biliyə, məlumata malik olmamasıdır. Müasir dövrdə ölkəmizin sosial-iqtisadi, mədəni həyatında baş verən intensiv tərəqqinin tələblərinə uyğun kompleks islahatlar proqramı həyata keçirilir. Bu gün **“Yeniyyətə və gənclər gələcək həyat yolunu müəyyənləşdirərkən hansı məsələlərə diqqət yetirilməlidir?”**, **“Bacarıq və qabiliyyətləri necə qiymətləndirilməlidir?”**, **“İstəklərinə, peşə və ixtisaslara uyğun müstəqil qərar qəbul edə bilərmimi?”**, **“Peşə özünüdəyini?”**, **“Özünüdərk etmə zamanı birinci növbədə kim olmalı, hansı peşəni seçməli?”**, **“Gələcək karyeranı necə qur-**

malı? Necə olmalı?” və s. kimi suallara cavab tapmaq üçün özünüdərk etmə, özünənəzarət və özünüdəyini xüsusi önəm daşdığı gənclərin diqqət mərkəzinə çəkmək vacibdir. **Özünüdəyini zamanı “Mən necə insanam? Hansı bacarıqlara malikəm?”** suallarını cavablandırmaq lazımdır. Gənclərdə bu və digər xüsusiyyətlər, keyfiyyətlər mərhələlər üzrə formatlaşdırıldıqdan sonra ailənin, yaşadların, yoldaşların, dostların, müəllimlərinin və s. təsir imkanları (müsbət və mənfi təsir) araşdırılmalıdır. Burada şəxsin peşəyə marağı, meyli, tələbatı kimi amillərə də istinad edilməsi zəruridir. Şəxsiyyətin sosial tipi təyin edilməklə peşə seçimi imkanları müəyyənləşdirilə bilər. Təbii ki, seçilən ixtisas və peşə hər bir şəxsin istək və arzularına, cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələbinə müvafiq olmaqla bərabər, seçim edənə də gələcək həyatını təmin edəcək səviyyədə olmalıdır. Bu baxımdan peşə seçərkən məktəblilərin aşağıdakı psixopedaqoji tələbləri nəzərə almaları məqsədəuyğundur: *seçilən peşə nüfuzlu olmalıdır; əmək haqqı münasib olmalıdır; peşə maraqlı olmalı və peşə sahibini özünə cəlb etməlidir; əmək şəraiti yaxşı olmalıdır; valideynlərin arzu və marağı nəzərə alınmalıdır; seçim bazarın tələblərinə uyğun olmalıdır; seçim gələcək karyera üçün təminatlı olmalıdır.*

Peşə seçimində səhvə yol verməmək üçün maraq, motiv, bacarıq və qabiliyyət kimi psixopedaqoji amillərin nəzərə alınması da çox vacib şərtlərdəndir. Peşəözünüdəyini, tərbiyəsi, valideyn-müəllim məsləhətləri və s. bəhrələnməyin

vacibliyi ön plana çəkilməlidir. Yeniyetmə və gənclərin peşə və ixtisaslara düzgün istiqamətləndirilməsi, onların şüurlu, məqsədyönlü seçim etmələrini belə qruplaşdırmaq lazımdır: *yeniyetmə və gənclər; müəllimlər; valideynlər; cəmiyyət.*

Elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə yeni istehsal sahələrinin meydana gəlməsi diqqəti cəlb edir. Hazırda insan həyatı və fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, psixologiya elmi ora nüfuz etməsin. Mübaliğəsiz demək olar ki, bu bütün dünyada hər bir fəaliyyət sahəsində psixoloji biliklərin səmərəliliyini artırmaq üçün tətbiq edilir. Bəs psixologiya nədir? Psixoloji anlayışlar ilk dəfə sistem şəklində Aristotelin “Ruh haqqında” traktatında şərh olunmuşdur. Traktatın psixologiya deyil, “Ruh haqqında” adlandırılması təsadüfi deyil. XIX əsrin sonlarına kimi psixologiya elmi fəlsəfəyə, ilahiyyətə aid edilmişdir. Avropa ədəbiyyatında bəzən onu mental (“**mental**” – latın sözü olub, psixi olan deməkdir) fəlsəfə, ruhiyyət; **pnevmatologiya** (pnevma – yunan sözü olub, nəfəs, ruh deməkdir) adlandırmışlar. Azərbaycanda isə psixologiya termini XIX əsrin əvvəllərində rus psixoloqlarının əsərləri vasitəsi ilə yayılmışdır.

Psixologiya termini iki yunan sözündən “psyuxē” – ruh, ruhi aləm, “logos” – bilik, elm sözlərindən əmələ gəlmiş, “psixika haqqında elm” deməkdir.

Hesablamalara görə, insanı 200-dən artıq elm sahəsi öyrənir. Onlardan biri də psixologiyadır. Psixologiya termini evristik baxımından elmin predmetini dəqiq ifadə edir. Psixologiya elminin predmeti mürəkkəb və çoxcəhətlidir. Burada pedaqogika elminin imkanlarından integrativ istifadə olunur. Pedaqogika və psixologiyanın obyektı insandır. Pedaqogika insanın tərbiyəsindən bəhs edən elmdir. Psixologiya elmi həm də fəaliyyət və ünsiyyətin psixoloji problemlərini öyrənir. Psixika fəaliyyət və ünsiyyət prosesində müxtəlif formalarda təzahür edir. Psixologiya beyində obyektiv aləmin subyektiv surəti kimi əmələ gələn psixikanın faktları, qanunauyğunluqları və mexanizmləri haqqında elmdir. Əslində, psixologiya heç də yeni elm sahəsi sayıla bilməz. Sadəcə olaraq, son dövrlər daha geniş araşdırılaraq inkişaf etdirilir. Psixologiya gənclərin peşə seçimində reallıqları nəzərə alaraq

həqiqəti üzə çıxarır. Məhz ona görə də gənclər peşə seçiminə istər pedaqoq, istərsə də valideynləri tərəfindən psixoloji cəhətdən hazırlanmalıdırlar. Gənclərin talantı, istəyi, bacarıq və vərdisləri, seçdiyi sənətə həvəsi və s. nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, şəxsiyyətin sosial tipi təyin edilməklə peşə seçimi imkanları müəyyənləşdirilə bilər. Bu da psixologiyada testlər vasitəsi ilə mümkündür. Belə testlərdən biri də “**xarakterə görə peşə seçimi**” testidir. Bu testin mahiyyətini diqqətinizə çatdırmaq istədim.

Xarakterə görə peşə seçimi insanın özünü tanıması, zəif və güclü tərəflərini bilməsi, onun istəklərinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Öz gücünə bələd olan insan, eyni zamanda, hansı peşənin ona daha uyğun olduğunu müəyyənləşdirə bilər. Bildiyimiz kimi, peşə seçimi xarakterə görə dəyişə bilər. Araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, **xaraktercə sakit insanlar** daha çox ünsiyyət bacarığı tələb edən işlərdə, **aktiv həyat tərzini sevən insanlar** isə passiv iş şəraitində özlərini rahat hiss edirlər. Nəticədə isə tez bir zamanda bu sahədən uzaqlaşirlər. Ona görə də hər kəs öz xarakterinə uyğun peşə seçməyə çalışmalıdır.

Xarakterə uyğun peşələr

Özünəqapalı insanlar daha çox proqramist, mühasib, aşpaz və bu kimi ünsiyyət tələb etməyən peşələri seçməlidirlər. Ünsiyyətçillərə menecer, satış mütəxəssisi, jurnalist, turizm üzrə mütəxəssis və s.;

Qayda-qanunlara riayət etməyi sevənlər – bank işçisi, vəkil, mühasib, mühəndis və s.;

Humanist və fədakar insanlar – müəllim, həkim, tibb bacısı və s.;

Yenilik etməyi sevən novatorlar – reklam mütəxəssisi, memar, qrafik tərtibatçısı və s.;

Xüsusi qabiliyyətə malik olan yaradıcılığı sevən insanlara – aşpaz, reklamçı, yazar və s. kimi peşələrdə ixtisaslaşmaq tövsiyə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. İlyasov M. Peşə seçimi. Bakı, 2015, ADPU.
2. Seyidov S., Həməzəyev M. Ümumi psixologiya. Bakı, 2014, YYSQ.
3. Həsənli S. Psixologiya Bakı, Elm və təhsil, 2013.

AZƏRBAYCAN BOYAKARLIQ SƏNƏTİ MÜHARİBƏ İLLƏRİNDƏ

Xanım Əsgərova,

*Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyasının müəllimi,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: xanumaskerova@mail.ru*

Açar sözlər: *İkinci Dünya Müharibəsi, boyakarlıq, rəssam, yaradıcılıq.*

Ключевые слова: *Вторая Мировая Война, живопись, художник, творчество.*

Key words: *World War II, painting, artist, creative activity.*

Rəngkarlığımızın XX əsrin sonuna kimi davam edən inkişaf mənzərəsi, ilk növbədə, onun yeni-yeni adlarla həm də fərqli dəst-xətlərlə zənginləşməsi ilə diqqət çəkir. Bu, qədim və zəngin bədii ənənələrə malik olan rəngkarlığa, onun müxtəlif janrlarına azərbaycanlı rəssamlar tərəfindən yaddaqalan töhfələr vermələri ilə bağlı olmuşdur. Çeşidli rəngləri hər bir əsərin obraza çevrilməsinə yönəltmək, onun ən təzadlı çalarlar toplusuna fikir və ovqat daşıyıcılığını etibar etməklə əsərin təsirliliyinə nail olmaq, yəqin ki, Azərbaycan rəssamlarının bu sahəyə ən böyük yaradıcı xidmətləridir. Bu sahənin, yəni obraz axtarıqlarının Azərbaycan rəngkarlığında təsirli ifadə vasitəsinə çevrilmə prosesinə nəzər salmaqla, onun nə qədər önəmli bədii-estetik məziyyət daşıyıcısı olduğuna əmin olmaq mümkündür. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində heç bir ixtisas təhsili almayan Əzim Əzimzadənin və ilk professional təhsil alanlardan biri olan Bəhrüz Kəngərlinin yaradıcılığının milli rəssamlığımızda dərin iz buraxması şübhəsiz ki, onların əsərlərində özünəməxsus bədii dəyərlərin mövcudluğu ilə bağlı idi. Azərbaycan boyakarlıq tarixində həddindən artıq müraciət olunmuş mövzulara belə yeni və yaradıcı yanaşan, əsərlərinin həmişəyaşarlığını təmin edən sənətkarlarımız da az olmayıb. Amma bununla belə bu

dolayısı və birbaşa asılılığın təsviri sənətin təşəkkülünə, əsərlərin bədii tutumuna təsir göstərməsi danılmazdır. Bu mənzərə 1940-50-ci illərin təsviri sənət əsərlərində izlənilməkdədir. 1940-50-ci illərdə ərsəyə gətirilən nümunələrin çoxunun vətənpərvərlik ruhuna köklənməsini də təbii saymaq olar. Buna səbəb 1941-ci ildə Almanyanın Sovet İttifaqına qarşı hücumu başlaması oldu.

İkinci Dünya Müharibəsinin başladığı dövrdə hər sahədə olduğu kimi, incəsənət aləminin nümayəndələri, xüsusilə də, **rəssamlar** düşmənə mübarizədə ən aktiv fəaliyyətə keçdilər. İnsanların həqiqi qəhrəmanlığı, onlarda mövcud olan milli ruh yüksəkliyi incəsənət sahəsində yaradıcılığa o qədər güclü stimül verirdi ki, hər dəfə yeni-yeni obrazlar meydana gəlirdi. Vətənə sədaqət, məhəbbət hisləri, şərəf və ləyaqət fırça ustalarımızın düşüncələrini qidalandıran əsas mənbələr idi. Çoxmillətli birliyin üzərini alan təhlükə həmin məkanda yaşayanların bütün sahələrdə əməkdaşlığını tələb etdiyindən, təsviri sənət sahəsində də fəaliyyət göstərənlərin bütün səylərini ümumi qələbənin əldə olunmasına yönəltmələri təbii idi. Arxa cəbhədə çalışanlar, o cümlədən, rəssamlar döyüşən orduda olanlara bütün vasitələrlə mənəvi dayaq olmağa çalışırdılar. Müharibə illərində Bakıda fəaliyyət göstərən gənc rəssamlar xalqı düşməyə nifrət

ruhunda, eləcə də onlar üzərində qələbəyə kökləyən əsərlər yaratmağa çalışırdılar. Rəssamlarımızın müharibə dövrü yaradıcılığında konkret şəxsiyyətlərin portretləri ilə yanaşı, xalqımızın şərəfli tarixi keçmişini əks etdirən süjetli tablolar da geniş yer tutmuşdur. Bu rəngkarlıq əsərlərində təsvir olunanlar yaddaqalan obraz səviyyəsinə qaldırıldığından bu gün də əhəmiyyətini saxlamışdır. Təsviri sənətdə, o cümlədən, **boyakarlıq sahəsinin** sənətkarları çəkdiqləri əsərlərlə ön və arxa cəbhədə olanları qələbəyə ruhlandırmağa və mənəvi dayaq olmağa çalışırdılar. Əgər bu prosesi obrazlı şəkildə dəyərləndirməli olsaq, onda 1941-1945-ci illərdə Bakının ön cəbhəni yanacaq təmin etdiyi halda arxa cəbhənin də fırçasıyla “döyüşdüyünü” demək mümkündür. Artıq tarixə qovuşmuş həmin illərin təhlili göstərir ki, Azərbaycan rəssamlarının dünya incəsənətindən o vaxta kimi faydalana bildiyi bədii-texniki vasitələr müharibə dövründə faşizmlə mübarizəyə qalxmış sovet xalqına böyük mənəvi dəstək oldu. 1942-ci ilin mayında Bakıda təşkil olunmuş **“Azərbaycan xalqının oğulları – Vətən müharibəsinin qəhrəmanları”** sərgisində ekspozisiyaya daxil edilmiş əsərlərdə rəssamlardan Qəzənfər Xalıqov, Baba Əliyev, Mikayıl Abdullayev, Sadıq Şərifzadə, Kamil Xanlarov, Salam Salamzadə və başqaları artıq müharibənin elə birinci ilində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Hüseynbala Əliyev, Məzahir Abbasov, Kamal Qasimov və Novruz Aslanovun yaddaqalan obrazlarını yaratmağa nail olmuşdular. Bakının bir neçə yerində quraşdırılmış təbliğat guşələrində Azərbaycan rəssamlarının vaxtaşırı nümayiş etdirilən əsərlərinin xoş sorağı, təsirli ideoloji mübarizə aparmaları, hətta Moskvaya Kremlə gedib çıxmışdı. 1943-cü ildə Rusiyanın məşhur Tretyakov qalereyasında Azərbaycan rəssamlarının müharibə və vətənpərvərlik mövzusunda əsərlərinin nümayişi bilavasitə İ.V.Stalinin göstərişi ilə baş tutmuşdur. Sadıq Şərifzadə və Tağı Tağıyevin qəhrəman təyyarəçi Məzahir Abbasov və Hüseynbala Əliyevə həsr etdiqləri portretlər (1942), Kamil Xanlarovun “Cavanşir” (1942), Sadıq Şərifzadə, Mikayıl Abdullayev və Böyük-ağa Mirzəzadənin “Babəkin yürüşü” (1942), Tağı Tağıyevin “Koroğlu” (1942), Sadıq Şərifzadənin “Babək” (1944), Qəzənfər Xalıqovun “Qafqaz

xalqları faşist işğalçıları ilə mübarizədə” (1943) adlı tabloları belə sənət nümunələrindən idi. Heç şübhəsiz bu boyakarlıq əsərlərinin həm Bakıda, həm də Moskvada uğur qazanmasının kökündə rəssamların dünya incəsənəti ənənələrinə yaradıcı münasibəti dururdu.

Müharibə dövrünün tarixi hadisələrindən biri kimi 1940-cı ildə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyinin qeyd olunmasına hazırlıqla bağlı onun portretinin yaradılması üçün keçirilən müsabiqədə Qəzənfər Xalıqovun birinci mükafata layiq görülməsi, şübhəsiz ki, onun obraz yaratmaq sahəsində malik olduğu bədii potensialın ifadəsinin yeni mərhələsi oldu. Bu gün hamıya yaxşı tanış olan bu portret zahirən nə qədər real biçimli görünsə də, daha çox dövrünün yaradıcı şəxsiyyətlərinin ən yaxşı etik-insani keyfiyyətlərini özündə əks etdirən obraz kimi qəbul olunur. Rəssamlarımızın həmin dövrdə yaratdıqları dəyərli nümunələrdən söz açanda o zamanlar çox gənc olan Mikayıl Abdullayevin dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyova (1943), yazıçı Mirzə İbrahimova (1944) və məşhur aktrisa Məziyə Davudovaya (1944) həsr etdiyi portretlərin adını xüsusü vurğulamaq istərdik. Belə ki, reallığı ilə seçilən həmin əsərlərdə fırça ustasının insan psixologiyasına nüfuz etmək ustalığı kifayət qədər qabarıqdır. Onun müharibə illərində ərsəyə gətirdiyi “İşğalçılar” (1941) və “Dövlət Müdafiə Komitəsinin iclası” (1941-1943) tablolarında da boyakarlıq və kompozisiya qurmaq istedadı məxsusi idi. Bu nümunələr əslində o zamanlar hələ tələbə olan M.Abdullayevin uğurlu gələcəyindən xəbər verirdi və çox qısa bir müddətdən sonra onun özünü böyük boyakar kimi tanıda bilməsi də bunun təsdiqi oldu.

Həmin illərdə kişilərlə bərabər **qadın rəssamlarımız** da böyük səylə çalışırdılar. Kişi müəlliflərinin işlərindən fərqli olaraq, onların əsərləri daha çox sülhsevər və insanpərvərlik hisləri ilə dolu idi. Ümumiyyətlə, o dövrdə rəssamların gərgin yaradıcılıq fəaliyyətini sübut edən mühüm amillər içərisində Rəssamlar İttifaqı tərəfindən təşkil olunan və respublikanın bir çox şəhər və rayonlarında nümayiş olunan çoxsaylı sərgilər böyük əhəmiyyətə malik idi. Əlbəttə, müharibə dövrünün sərgiləri əvvəlkilərdən öz mövzuları ilə kəskin şəkildə fərqlənirdi. Rəssamların canlı

təssürlərə əsasən, yaratdıqları əsərlərdə mövzu kasadlığı nəzərə çarpmırdı. Müəlliflər tərəfindən düşünülmüş kompozisiya hər zaman alınmır, mövzunun mahiyyətinin, fəlsəfəsinin bütövlüklə açıqlanmasına nail olmaq mümkün olmurdu. Lakin bu tablolarla böyük səmimiyyət və həqiqət mövcud idi. Yaranan əsərlər içərisində əsasən, tematik süjetlər və portretlər üstünlük təşkil edirdi. Bu sərgilərdə qadın rəssamlarımız – Gülnaz Salamovanın “Cəbhədən məktub” və “Muştuluq” (1943), Reyhan Topçubaşovanın “Cərrah Topçubaşov döyüşçünün həyatını xilas edir” (1942), Marqarita Əfəndinin “Qafqaz dağlarından artilleriyanın keçirilməsi” (1942), İzzət Seyidovanın “Mirvarid Dilbazinin portreti” (1943), Natalya Miklaşevskayanın “Cəbhəyə isti əşyalar” (1943), Güllü Mustafayevanın və digərlərinin səmimi hisslərlə yüklənmiş əsərləri də yüksək qiymətləndirilir. 1943-cü ildə qadın rəssamların III sərgisində ilk dəfə olaraq Xalidə Səfərova, Sara Aşurbəyli (Salamova), Bədurə Əfqanlı, Zəhra İsmayılova da iştirak etmişdilər. Onların yaradıcılığında mənzərə və məişət janrlarına daha çox üstünlük verilmişdir. Məhz bu illərdə qadın rəssamlarımız – Reyhan Topçubaşova, Natalya Miklaşevskaya və Maral Rəhmanzadənin daxil olduğu qrup da ilk dəfə olaraq, neft mövzusunda əsərlər yaratmaq üçün mədənlərə göndərilmişdilər. Bir sözlə, faşizm ilə mübarizə illərində rəssamlar tərəfindən müharibənin bütün faciəsini əks etdirən və qələbə çalmış xalqın qəhrəmanlığını tərənnüm edən çoxsaylı əsərlər milli incəsənətimizə qəhrəmanlıq səhifələri kimi daxil olub.

Böyük Vətən Müharibəsinin qələbə ilə başa çatması qırxıncı illərin ikinci yarısında yaradılacaq sənət nümunələrinin məna və məzmun tutumunu şərtləndirmişdir. Qələbə sevincindən qaynaqlanan insanların quruculuq işlərində çeşidli əmək meydançalarında göstərdikləri fədakarlıqların bədiiləşdirilməsi rəssamların müxtəlif nəsillərinin yaradıcılığında əsas meyar idi desək, yanılmazdır. Boyakarlığımızın 1940-50-ci illər mərhələsi, ilk növbədə, rəssamların süjetli tablo sahəsində uğurlu əsərlər yaratması ilə diqqət çəkir. Mikayıl Abdullayev bu sahədə xüsusi fəallıq göstərmişdir. Onun lirik-poetik ovqatlı tablolarının süjet xəttini müasirlərinin gündəlik həyatı təşkil edir. Əgər o, “Axşam” (1948) tab-

losunu səciyyələndirən duyğulandırıcı ovqatı rənglərin açıq-gümüşü və tünd yaşıl boyların uyarılığından yaranmış koloritlə əldə edibse, “Səadət quranlar” (1951), “Rəfiqələr” (1952-1953), “Mingəçevir işıqları” (1948), “Beşilliyin yollarında” (1949) və “Ekskavatorçu Sarvan Salmanovun portreti” (1949) tablolarında isə motivlərin nikbinliyinin qabarıqlığına şux rənglərin birləşməsi ilə nail olub. Artıq adları vurğulanan əsərlərində insanın və onun əməyinin təntənəsinin bədiiləşdirilmiş tutumuna nail olan gənc rəssam gözümüzdə adiləşən şəhər və məişət motivini, Mingəçevirin əzəmətli tikinti meydançalarını, eləcə də bu məkanları varlıqları ilə rəvnəqləndirən zəhmətkeşlərin görünənlərinin və yaşananlarının vəhdəti şəklində təqdim etməklə, XX əsr Azərbaycan boyakarlığını özünəməxsus tablolarla zənginləşdirdiyini təsdiqləmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Fərzəliyev Ç. Azərbaycan rəngkarlığı antologiyası. Bakı: Mega, 2007.
2. Müasir Azərbaycan memarlığı və incəsənəti. Bakı: Elm, 1992.
3. Габитов Н.Д. Живопись Советского Азербайджана. Баку: Элм, 1982.
4. Искусство Советского Азербайджана Москва Советский художник, 1970.
5. Миклашевская Н.М. Становление и развитие искусства социалистического реализма в советском Азербайджане (1920-1945) Баку: Элм, 1974.

Kh.Asgerova

Art of painting of Azerbaijan during the war

Summary

The given article is devoted to the research of the art in Azerbaijan during World War II. The main focus is on the analysis of the art works created by the leading artist of this period.

X.Аскерова

Азербайджанская живопись

во времена войны

Резюме

Данная статья посвящена исследованию искусства живописи Азербайджана в годы Второй Мировой Войны. Поддаются тщательному анализу творческие работы, созданные в этот период передовыми художниками республики.

QƏDİM EL SƏNƏTİ – HƏKKAKLIQ

Rəfail Cəfərov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Təsviri incəsənət kafedrasının baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: rafayil.1949@mail.ru*

Açar sözlər: həkkaklıq, zərgərlik, oyma sənəti, təsviri sənət, emalatxana, naxış, rəsm lövhələri, el sənəti.

Ключевые слова: ювелирное дело, резьба по дереву, изобразительное искусство, мастерская, вышивка, доски для рисования, народное ремесло.

Key words: jewelry, carving art, descriptive art, workshop, embroidery, drawing boards, national art.

Qədim və zəngin tarixə malik olan Azərbaycanın görkəmli sənətkarlarının zaman-zaman yaratdıqları sənət əsərləri dünya mədəniyyəti xəzinəsini daha da zənginləşdirmişdir. Onların yaratdığı sənət əsərlərinə və mədəniyyət abidələrinə ölkəmizə maraq göstərən xarici səyyahlar hər zaman yüksək qiymət vermişdilər. Göründüyü kimi, xalqımız çoxəsrlik tarixi boyunca zəngin və özünəməxsus mədəniyyət yaratmışdır.

Qədim sənət növlərindən biri, ölkəmizin müxtəlif bölgələrindən tapılmış **həkkaklıq** sənəti nümunələri e.ə. I minilliyin əvvəlindən eramızın XX əsrinədək olan dövrün müxtəlif mərhələlərində yaradılmışdır. Müxtəlif cisimlər (daş, metal, əlvən metal, gil, şüşə və s.) üzərində müxtəlif naxışların, fiqurların təsvirinin, kitabələrin (yazı) itiüclu alətlər vasitəsi ilə oyulması (cızılması) **həkkaklıq** sənətini yaratmışdır. Həkkaklıq sənətinin yaranması və inkişafı dekorativ tətbiqi incəsənətin dulusçuluq, zərgərlik, daş üzərində oyma, sümük üzərində oyma, ksiloqrafiya, qravüra, linoqravüra, estamp, ofort, litoqrafiya, avtoliqrafiya və s. kimi sənət növlərinin meydana gəlməsinə əlverişli şərait yaratdı.

Görkəmli sənət ustaları və tədqiqatçılar incəsənətin inkişaf dövrlərinin öyrənilməsində həkkaklıq sənətini ən etibarlı mənbələrdən biri hesab edirlər. Hansı ki, bu sənət nümunələrinin köməyi ilə müxtəlif dövrlərdə oyma sənəti ilə məşğul olan sənətkarların ustalığı səviyyəsini öyrənmək mümkündür.

Daşlar üzərində çəkilmiş təsvirlərə **qemma** deyilir. Qemma iki cür olur:

1. Daşların üzərindəki təsvirlər cızılmış formada olanda **intaliya** adlanır.
2. Daşların üzərindəki qabardılmış formada olanda isə **kameya** adlanır.

Intaliya

**İlk Roma
İmperatoru
Oktavian Avqusta
məxsus kameya**

İtiüclu polad qələmlə bərk materiallar (daş, gil, şüşə, metal) üzərində yazılar, naxışlar, müxtəlif təsvirləri olan sənətkarlar **həkkak** adlanır.

Lövhə üzərinə həkk edilmiş rəsm əsərinin basma (çap) üsulu ilə kağıza və ya başqa materiallara köçürülən əksi **qravüra** adlanır. İşlənmə texnikasına görə rəsmlər qabarıq və çökük olur. Qabarıq həkkətmədə rəsm lövhələrin üzərində konturları boyunca ucu iti alətlərlə 2-5 mm dərinlikdə oyulur. Nəticədə təsvirlər lövhənin səthindən hündürdə qabarıq müstəvi üzərində relyef əmələ gətirir. Çökək həkkətmədə isə rəsm metal lövhə (mis, latun, alüminium) üzərində ucu iti alətlərlə (xüsusi nəqqaş qələmi) cızılır.

Qeyd edim ki, ölkəmizin müxtəlif bölgələrində – Mingəçevir, Topqala, Qəbələ, Örenqala və qədim Gəncədən tapılmış həkkəklilik sənət nümunələrinin əksəriyyəti Alban dövrünə aiddir. Azərbaycan ərazisində tapılmış həkkəklilik sənəti nümunələrinə Yunan, Roma, Sasani sənətkarlarının əsərləri və qədim Azərbaycan oymaçı ustalarının kiçik əşyalar üzərində çəkdiqləri təsvirləri daxildir.

Qafqaz Albaniyası dövrünə aid qızıl möhür-üzük

Sasani dövrünə aid qızıl möhür

E.ə. IV-III əsrlərdə Azərbaycana antik həkkəklilik sənəti nümunələri İrandan, antik oyma əşyaları isə e.ə. I əsrin ortalarında Romadan gətirilmişdir.

Həkkəklilik sənəti nümunələrindən əsasən, şəxsiyyəti bildiren möhürlərin çərçivəsini tunc, gümüş və qızıldan, qaşu isə əqiq, xalsedon, lazurit, dağ bülluru kimi daşlardan, bəzən də metaldan düzəldirdilər. Möhürlərin üzərində insan, dini ayinlər, fantastik varlıqlar, heyvanlar, quşlar, nəbatat, müxtəlif işarələr və yazılar təsvir edirdilər.

Qədim azərbaycanlılar eramızın I minilliyinin əvvəlindən həkkəklilik texnikasını yaxşı bilirdilər. Yerli ustaların yaratdıqları ilk həkkəklilik nümunələri e.ə. IV-III əsrlərə aiddir. Buna çaxmaqdaşı kimi adi daşlar üzərində cızılmış sxematik rəsmləri misal göstərmək olar. Sasani dövründə

isə yerli möhürlərdə heyvan, nəbatat, səma cisimləri (günəş, ay) və müxtəlif işarələrin rəsmləri cızılırdı.

Sənətkarlar daş möhür qaşlarını müxtəlif materialların çərçivəsinə salırdılar ki, onların təsvirlərini hər hansı bir materialın üzərinə köçürmək asan olsun. Çox zaman tunc və gümüş

Azix mağarası

Yaşı 4mün ildən çox olan kurqan

üzüklərin dairəvi və düzbucaqlı möhürlüyündən istifadə edirdilər. Metal rəsmlərdə isə ay motivinin müxtəlif formaları cızılırdı. Həmçinin Azərbaycanda həkkəklilikdən mal sahibini göstərən möhür, insanları bədxah ruhlardan qoruyan tilsim və bəzək kimi də istifadə olunurdu. Tilsim olan qemmalarda ilahi qüvvələrin, qədim totemlərin, tanrıların, xeyirxah ruhların təsvirləri verilirdi. Azərbaycan ərazisində ən qədim maddi-mədəniyyət nümunələri olan meqalitik abidələr, mağaralar, kurqanlar, müdafiə tikililəri, dulusçuluq, zərgərlik, həkkəklilik sənəti yaşayış məskəni üçün xarakterik olmuşdur. Monumental qaya rəsmlərində xalqın mədəniyyəti və estetik təsəvvürləri öz ifadəsini tapmışdır.

Qobustan petroqlifi

Gəmiqaya petroqlifi

E.ə. VIII-V əsrlərdən qalmış Qobustan qaya təsvirləri, Kəlbəcər rayonunun Zalxa gölü ətrafında “Ayıçınqıllı” və “Pəriçınqıllı” dağlarındakı Tunc dövrünün başlanğıcına (e.ə. III minillik) aid rəsmlər və Ordubaddan şimalda, “Gəmiqaya”

dağlarındakı qayaüstü təsvirlər də böyük əhəmiyyətə malikdir. Qobustanın “Böyükdaş”, “Kiçikdaş”, “Cingirdağ” və digər dağlarında həkk edilmiş rəsmlərdə orada yaşamış qədim insanların həyat tərzini, məişəti, əməyi ilə əlaqədar təsvirləri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda, burada ovçuluq, maldarlıq, əkinçilik və məişətin digər sahələri ilə bağlı müxtəlif süjetlər, səhnələr, insan və heyvan təsvirləri çox dinamik tərzdə həkk edilmişdir. Qobustan qaya təsvirləri piktoqramlar ibtidai icma quruluşundan feodalizm mərhələsinədək çoxəsrlik tarixi dövrü əhatə edir.

Təsviri sənətin qədim nümunələri arasında dulusçuluq, daş və metal məmulatlarını bəzəyən dekorativ naxışlar, rəsmlər, qabartmalar (relyef təsvirləri), heykəllər mühüm yer tutur. Həkkaklıq və heykəltəraşlıq nümunələri Alban (Qafqaz) dövrü sənətində geniş yayılmışdır. Mingəçevir məbədlərinin (V-VI əsrlər) daş kapitelinin səthində də müqəddəs dirilik ağacının sol və sağında üz-üzə dayanan iki Tovuzquşunun qabartma təsviri Alban dövrü heykəltəraşlığının ən kamal nümunələrindəndir.

Mingəçevir kilsə kompleksindən aşkar edilmiş qoşa tovuzquşu təsviri

Bədii metal məmulatlarının (torevitka) tərtibində plastik formalara tez-tez rast gəlinir. Mingəçevir, Topqala və s. yerlərdən tapılmış gümüş camların, tuncdan hazırlanmış su qablarının üzərində maral, şir, tovuzquşu, buta təsvirləri verilmişdir. VII əsrdən başlayaraq, İslam dininin yayılması ilə bağlı Azərbaycanın qədim tarixi şəhərlərində – Qəbələ, Gəncə, Naxçıvan, Bərdə, Şamaxı, Beyləqan, Təbriz, Marağa və Ərdəbildə Memarlıq Kompleksləri – saray, qəsr, məscid və türbələr inşa edilirdi. Həmin tikililərin dekorativ tərtibatında kalligrafiya – kitabə, ornament, kaş və qabartma elementlərindən geniş istifadə

olunmuşdur. Şirvan-Abşeron Memarlıq Məktəbinə mənsub olan binalarda daş üzərində oyma sənəti nümunələri, həndəsi və nəbati naxışlar, Naxçıvan Memarlıq Məktəbini təmsil edən binaların dekorativ bəzəklərində isə şirli kərpicdən və kaş bəzəklərindən ibarət ornament motivləri başlıca yer tutur.

Səki xan sarayının interyer detali

Şah məscidinin fasadı

Heykəltəraşlıq sənətinin ən məşhur nümunələri arasında XIII əsrdə Bakı limanında tikilmiş Şirvanşahların “Bayıl qəsrini”, yaxud “Səbail” Memarlıq Abidəsinin içərisindəki yazı və qabartma təsvirləri binanın dekorativ tərtibində həlledici rol oynamışdır. “Bayıl daşlarında” yazılarla birlikdə insan və heyvan (pələng, dəvə, at, öküz, quş) təsvirləri dərin oyma üslubunda işlənmişdir.

Müxtəlif sənət növləri kimi, həkkaklıq sənəti də qədim dövrlərdən başlayaraq, Naxçıvanda da çox əhəmiyyətli sənət növlərindən biri olmuşdur. X-XII əsrlərdə Naxçıvanda müxtəlif sənət növləri ilə məşğul olan məşhur ustalar çalışmışdılar. Şəhərdə memarlıq, başmaqçılıq, dulusçuluq, xalçaçılıq, zərgərlik, dəmirçilik, boyaçılıq kimi sənətlər sırasında həkkaklıq sənətinin də özünəməxsus yeri olmuşdur.

“Səbail qəsrini” kitabələri

Möminə Xatun türbəsinin fasad detali

İnkişaf etmiş feodalizm dövründə Azərbaycanda yüzlərlə sənət və peşə sahibləri olub ki, bu

sənət və peşə sahələrinin əksəriyyətinin əsasını qoymuş həkkaklıq sənətinin yaradıcıları (həkkaklar) kufi xətt yazılarının imkanlarından çox yaradıcılıqla istifadə etmişdirlər. Belə ki, onlar mis qablara Quran ayələri də daxil olmaqla, müxtəlif kəlamlar həkk edib, onları epоqrafik ornamentlərlə bəzəyirdilər.

VI əsrin sonu, VII əsrin əvvəllərində yeni Alban sülaləsinin yaradıcısı Mehran tərəfindən tikilmiş Lahıc kəndində dabbaqlıq, çəkməçilik, paraqçılıq, sərraflıq, dəmirçilik, həkkaklıq, qalayçılıq, dulusçuluq, dərzilik, xalçaçılıq, bən-

nalıq və s. kimi müxtəlif sənət növləri fəaliyyət göstərmişdir. Lahıca bu peşələr arasında həkkaklıq sənətinə xüsusi önəm verilirdi. XIX əsrin ortalarında Lahıca 200-dən artıq yüksək səviyyədə təşkil olunmuş sənətkarlıq emalatxanası olub. Fəaliyyətdə olan emalatxanaların əksəriyyəti, məhz həkkaklıq sənətinə mənsub olub. Lahıca sənətkarları və ustaları odlu (tüfəng, müxtəlif tipli tapançalar) və soyuq (xəncər, behbud, qılınc, bıçaq və s.) silahları da xüsusi zövqlə çox yüksək sənətkarlıqla düzəldirdilər. Bu silahlar ornamentlərlə bəzədilir və onlara sənətkarların möhürü vurulurdu. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərmiş həkkaklıq sənəti yalnız İsmayıllı rayonunun Lahıca kəndində bugünədək qorunub saxlanılmışdır. Sənətkarlar

bu gün də öz qədim adət-ənənəsinə sadıq qalaraq, qədim həkkaklıq sənətini yaşadır və yüksək sənətkarlıqla müxtəlif çeşidli sənət əsərləri yaradır və bu sənəti təbliğ edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev R. Azərbaycan el sənəti. Bakı, 1971.
2. Salamzadə Ə., Rzayev N., Kərimov K., Əfəndiyev R., Həbibov N. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 1977.
3. Əliyev Z., Hüseynov A. Cizgilərin hikməti: qrafika. Şərq-Qərb, Bakı, 2014, 343 səh.
4. Толмацкий В.А. Антикварно-художественный рынок Петербурга. СПб: Лики России, 2008, с. 512.
5. Скурлов В.В. Ювелиры и камнерезы Урала. СПб: Лики России, 2001, с. 208.

R.Jafarov

Ancient art of people – engraving

Summary

The article covers interesting facts about the evolution history of one of the ancient handicrafting, xylography from the beginning of the 1st millennium BC until today.

Author provides valuable information about establishment of xylography art centres in various regions of Azerbaijan such as Mingachevir, Topgala, Gabala, Orangala, Ganja, Tabriz, Ardabil, Lahij etc. Activities and development history of these art centres. As well as their role on arising other kinds of art have been explicitly presented in the article.

Р.Джафаров

Древнее искусство – гравирование

Резюме

В статье говорится о древнем народном творчестве – гравюра, начиная с первого тысячелетия до н.э. и до сегодняшнего дня, прошедшие пути развития, представлена очень интересное факты.

Автор рассказывает о развитии этого мастерство в различных регионах Азербайджана Мингачаур, Топгала, Габала, Орангала, древняя Гянджа, Тебриз, Ардабиль, Лауч. Они являются центрами развития этого искусства.

ALTERNATİV VƏ BƏRPA OLUNAN ENERJİDƏN İSTİFADƏ ÜZRƏ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASI VƏ İSTEHLAKÇILARIN MAARİFLƏNDİRİLMƏSİ

Coşqun Məmmədov,

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin

Elm və Təhsil Komitəsinin eksperti,

Xəzər Universitetinin doktorantı

E-mail: joshgun.mammadov@hotmail.com

Açar sözlər: alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri, mütəxəssis hazırlığı, maarifləndirmə, informasiya, seminar.

Ключевые слова: альтернативные и возобновляемые источники энергии, подготовка специалистов, просвещение, информация, семинар.

Key words: alternative and renewable sources of energy, training of specialists' education, information, seminar.

Ənənəvi enerji mənbələrindən istifadə sahəsində malik olduğumuz zəngin təcrübə ölkəmizin tələbatına tam cavab versə də, perspektiv inkişaf baxımından alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsi mütləqdir. Bu səbəbdən ölkəmizdə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, eləcə də mövcud enerjiyə qənaət etməklə yanaşı, alternativ və bərpa olunan enerjidən istifadənin əhəmiyyəti və zəruriliyini təbliğ etmək məqsədi ilə enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan 21 oktyabr 2004-cü il tarixli, 462 nömrəli Sərəncamla təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri də, məhz alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması və enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində işlərin

aparılmasıdır. [1].

İxtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması

Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi bu sahə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması və enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi məqsədi ilə respublikanın qabaqcıl elm və təhsil ocaqları olan Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, Bakı Ali Neft Məktəbi, Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutu, həmçinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Fizika və Geologiya İnstitutu, Radiasiya Problemləri İnstitutu, və digərləri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri qurmuşdur. Bunun praktiki nəticəsi olaraq, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması istiqamətində aşağıdakı bir sıra əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. [4].

• Azərbaycan Texniki Universitetində Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri laboratoriyası yaradılmış, həmçinin “bərpa olunan enerji

mənbələri” və “bərpa olunan enerji çevrilmələrində gedən proseslərin istilik fizikası” ixtisası üzrə bakalavr səviyyəsində kadr hazırlığı aparılmaqdadır. 2012-2013-cü tədris ilində universitetdə müvafiq ixtisaslar üzrə təhsil proqramına daxil edilmiş külək və günəş qurğularının layihələndirilməsi, bərpa olunan enerji qurğuları, termokimya və s. fənlər tədris olunmuşdur. Yalnız 2010-2013-cü illər ərzində sözügedən ixtisas üzrə 50-dən artıq ixtisaslı kadr hazırlanmışdır. Həmin tədris ilində isə II və IV kurs tələbələrinin nəzəri biliklərinin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə AMEA-nın Radiasiya Problemləri İnstitutunda onların təcrübə keçmələri üçün müvafiq şərait yaradılmışdır.

- Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin energetika fakültəsində bakalavr hazırlığı aparılan ixtisasların tədris planında nəzərdə tutulmuş energetika və enerji resursları fənni daxilində tələbələrə alternativ enerji mənbələri barədə mövzular tədris olunur. Universitetdə bu ixtisas üzrə 2013-cü ildə 18 nəfər məzunun buraxılışı olmuşdur. Hazırda isə həmin ali təhsil müəssisəsinin “enerji menecmenti”, “elektrik şəbəkə və sistemləri” ixtisasları üzrə magistratura səviyyəsində alternativ enerji mənbələri və regenerativ enerji istehsalı və saxlanması fənləri tədris olunur.

- Sumqayıt Dövlət Universitetində 2009-2010-cu tədris ilindən başlayaraq, “istilik energetikası mühəndisliyi” ixtisası bakalavr səviyyəsində təhsil proqramına daxil edilmiş və bu ixtisas üzrə kadr hazırlığına başlanılmışdır. 2012-2013-cü dər ilində universitetin Elektrotexnika kafedrasında “Alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması sahəsində “asinxron” və “sabit cərəyan” generatorlu külək elektrik qurğusunun iş rejiminin tədqiqi” mövzularında magistr dissertasiya işləri yerinə yetirilmişdir. Universitetdə yaradılmış Sənaye ekologiyası elmi-tədqiqat laboratoriyalarında isə hazırda üzvi mənşəli tullantıların utilizasiyası və termiki parçalanması prosesi nəticəsində alternativ enerji növlərinin alınması sahəsində yeni texnologiyaların hazırlanması və tədqiqat işlərinin aparılması da davam etdirilir. Həmçinin universitetin iki elmi-tədqiqat laboratoriyası bu problem üzərində çalışır. Elektromexanika kafedrasının əməkdaşları isə külək enerjisi qurğularının

lərinin tədqiqi ilə məşğul olurlar.

- Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Naxçıvan Dövlət Universiteti və Mingəçevir Politeknik İnstitutunda (indiki Mingəçevir Dövlət Universiteti) 2009-2010-cu tədris ilindən başlayaraq, bərpa olunan enerji mənbələri ilə bağlı “istilik energetikası mühəndisliyi” ixtisası üzrə bakalavr hazırlığı aparılmaqdadır.

- AMEA-nın Radiasiya Problemləri İnstitutunda “Alternativ və qeyri-ənənəvi enerji mənbələrinin istifadəsi, enerji çevrilmə proseslərinin və ekoloji təmiz energetikanın fundamental problemləri” elmi istiqamətində doktorantura fəaliyyət göstərir. İnstitutun alimləri tərəfindən “Energetikanın problemləri” və digər jurnallarda alternativ enerji mənbələrinə həsr olunmuş məqalələr çap edilmiş, bir neçə patent üçün iddia ərizələri aidiyyəti quruma təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri üzrə yüksək səviyyəli kadrların təhsil alması, mütəxəssislərin hazırlanması məqsədi ilə Dövlət Agentliyi və Bakı Ali Neft Məktəbi (BANM) arasında 21 aprel 2016-cı il tarixində əməkdaşlıq haqqında razılaşma imzalanmışdır. Razılaşmaya əsasən, tərəflər arasında BANM-in tələbələrini üçün Agentliyin tabeliyində olan obyektlərə tanışlıq səfərləri və istehsalat təcrübələrinin təşkilinə şəraitin yaradılması, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində birgə elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, Agentliyin mütəxəssisləri tərəfindən BANM-in tələbələrinə və əməkdaşlarına alternativ və bərpa olunan enerji ilə bağlı məruzələrin təqdim edilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji məsələlərinə həsr olunmuş seminar və konfransların birgə təşkili və digər məsələlər haqqında razılıq əldə olunmuşdur. Əldə olunan əməkdaşlıq gələcəkdə BANM-in kampusunda Bərpa olunan enerji mühəndisliyi üzrə tədris və tədqiqat mərkəzi, “bərpa olunan enerji mühəndisliyi” ixtisası üzrə mühəndis kadrların hazırlanması layihəsinə və bu istiqamətdə digər işlərin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaradacaqdır [6]. Bununla yanaşı, perspektivli gənclərin xarici ölkələrdə təhsil alıb yüksək ixtisaslı kadrlar kimi ölkəmizə qayıtmaları üçün “Maddi Dəstək Proqramı”nın icrasına da başlanılmışdır. Bu məqsədlə də Azərbaycan Texniki Universiteti ilə əməkdaşlıq mü-

qaviləsi çərçivəsində müvafiq tədbirlər görülməkdədir [4].

- Alternativ enerji sahəsində mütəxəssis hazırlığının genişləndirilməsi məqsədi ilə Agentliyin mütəxəssisləri biliklərinin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi üçün mütəmadi olaraq, beynəlxalq və ölkə daxilində keçirilən konfrans, simpozium və seminarlarda da fəal iştirak edirlər. Belə ki, 2016-cı il 16-18 yanvar tarixlərində Dövlət Agentliyinin nümayəndə heyəti Birləşmiş Ərəb Əmirliyinin Əbu-Dabi şəhərində baş tutan Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin (IRENA) 6-cı sessiyasında və Gələcək üçün Qlobal Enerji Forumunda iştirak etmişdirlər [3, s.4].

- 2016-cı ilin 18-21 oktyabr tarixlərində isə Beynəlxalq Enerji Agentliyi (IEA), Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyi (IRENA), BMT İnkişaf Proqramının (UNDP) Azərbaycan ofisi, Enerji səmərəliliyi üzrə Kopenhagen Mərkəzi (C2E2), XXI əsr üçün Bərpa olunan Enerji Siyasəti Şəbəkəsi (REN21), Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Bakı şəhərində “Dayanıqlı İnkişaf üçün Enerji” 7-ci Beynəlxalq Forumu keçirilmişdir. Tədbirdə beynəlxalq enerji ekspertləri, hökumət rəsmiləri, biznes, maliyyə sektorunun nümayəndələri, alimlər və vətəndaş cəmiyyəti üzvləri olmaqla, ümumilikdə 400 nəfərə yaxın nümayəndənin iştirakı ilə dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində təcrübə mübadiləsi aparılmışdır. Həmçinin Forumda “Bərpa olunan energetikanın inkişafı” adlı beynəlxalq konfrans və ilk dəfə olaraq BMT AİK-in Bərpa olunan Enerji və Enerji Effektivliyi üzrə Ekspertlər Qrupunun növbəti sessiyaları da daxil edilmişdir [3, s.4].

- Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti və Sumqayıt Dövlət Universitetində enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi məqsədi ilə müxtəlif tədbirlər, qısamüddətli təlim və seminarlar keçirilmişdir. Həmin ali təhsil müəssisələrində ixtisasartırma kursları da təşkil edilmiş və bu sahədə çalışan mütəxəssislər həmin kurslara dəvət olunaraq təlimlərdən keçmişdirlər [4]. Eyni zamanda, Dövlət Agentliyi tərəfindən alternativ enerji mənbələrinin tədqiqi və bu sahə üzrə yerli

mütəxəssislərin hazırlanması, tələbələrin təcrübə biliklərinin artırılması məqsədi ilə mövcud alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri stansiyalarında, həmçinin Qobustan rayonu ərazisində yerləşən Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzində elmi-praktik seminarların, təlim və tədris kurslarının keçirilməsi təşkil olunur. Burada yaradılan laboratoriyada qurğuları yoxlamaq və eksperimentlər aparmaq mümkündür. Onu da qeyd edim ki, bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən alimlərin və həmin sahəyə marağı olan həvəskar mütəxəssislərin elmi ixtiralarının və səmərələşdirici təkliflərinin ilk sınaq təcrübələri də həyata keçirilir [4, 2, s.6].

- Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi məqsədi ilə 19 iyul 2013-cü il tarixində Bakı şəhərində Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin rəhbərliyinin, AMEA-nın Geologiya və Fizika institutlarının aparıcı alimlərinin, eyni zamanda, Azərbaycanın İqtisadiyyat Nazirliyinin səlahiyyətli nümayəndəsinin iştirakı ilə “Azərbaycan Respublikası üzrə geotermal enerji mənbələrinin qiymətləndirilməsi” və “Nazik təbəqəli günəş batareyalarının təkmilləşdirilməsi və tətbiqi” mövzuları üzrə seminar keçirilmişdir. 20-22 noyabr 2013-cü il tarixlərində Bakıda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Bərpa Olunan Enerji Mənbələri (BOEM) üzrə ekspertlər qrupunun 2-ci iclası və 4-cü seminarı da təşkil olunmuşdur [4]. Eləcə də 2013-cü il 20-22 noyabr tarixlərində Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin təşkilatçılığı ilə Bakı şəhərində Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) Ekspertlər Qrupunun 2-ci iclası və Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzində 4-cü seminarı keçirilmişdir. Tədbirlərdə alternativ və bərpa olunan energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında İƏT-in Tədbirlər Planının (2011-2015-ci illər) tətbiqi ilə əlaqədar görülmüş işlər barədə məruzələr dinlənilmiş, qarşıda duran vəzifələrlə bağlı müzakirələr aparılmışdır. Tədbirdə Azərbaycan, Əfqanıstan, İran, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan və Türkiyə dövlətlərinin nümayəndələri də iştirak etmişdirlər [4]. Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin, Amerika

Ticarət Palatasının, Amerika Məzunlarının Avropa Şəbəkəsi Assosiasiyasının və ABŞ Təhsilli Azərbaycan Məzunlarının (AAA) birgə təşkilatçılığı ilə 22 aprel 2016-cı il tarixində ADA Universitetində Beynəlxalq Yer Günü ilə əlaqədar “Enerji, bərpa olunan mənbələr və dayanıqlılıq” mövzusunda konfrans keçirilmişdir. Konfransda ABOEM sahəsində Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət proqramlarından və reallaşdırılan layihələrdən, onların əhəmiyyətindən, gələcək perspektivlərdən bəhs edilmiş, və bu sahənin inkişafında maarifləndirmə işlərinin önəmi də xüsusi qeyd edilmişdir [5; 3, s.5].

İstehlakçıların maarifləndirilməsi

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulduğu kimi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması ilə yanaşı, enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində də işlərin aparılması əsas prioritet məsələlərdən biridir. Bu məqsədlə Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi bu istiqamətdə aşağıdakı bir sıra uğurlu layihələri həyata keçirmişdir [4].

- Alternativ və bərpa olunan enerji və enerjidən səmərəli istifadə üzrə məlumatlandırma kampaniyası və texnologiyalarına dair informasiyaların yayılması ilə bağlı işçi qrupu yaradılmış və ekspertlər tərəfindən maarifləndirmə üzrə mütəmadi olaraq kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Həmçinin enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi və alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri sahəsinin təbliğini təşkil etmək məqsədi ilə media qrupu yaradılmışdır. Beləliklə də, kütləvi informasiya vasitələrində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə mövzusunun işıqlandırılması üzrə tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

- Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin mahiyyəti, praktik imkanları, respublikamızda tətbiqi ilə bağlı broşuralar, bukletlər hazırlanıb ümumtəhsil məktəblərinə paylanılmışdır. Bundan başqa, Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzinə tələbə və məktəblilərin səfərləri təşkil olunmuş, mütəxəssislər tərəfindən onlara alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri ilə bağlı açıq dərslər keçirilmişdir.

- İctimaiyyətin bu sahəyə marağını daha da artırmaq məqsədi ilə BMT-nin Azərbaycandakı

rəsmi nümayəndəliyi tərəfindən elmi-kütləvi xarakterli “Alternativ enerji” sənədli filmi çəkilmişdir.

- Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılmasının birinci ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı, istifadə imkanları, üstünlükləri, görülmüş işlər və perspektivlər” mövzusunda jurnalist müsabiqəsi təşkil edilmişdir.

- Ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təşkil olunmuş tədbirlərdə, televiziya kanallarında, o cümlədən, təhsil müəssisələrində tələbə və məktəblilər qarşısında “Alternativ enerji mənbələrinə keçmək zəruridir”, “Üzvi tullantılarla işləyən bioqaz və digər alternativ enerji növlərinin səmərəliliyi”, “Yaşıl texnologiyalar”, “Alternativ enerjidən istifadə atmosferin çirklənməsinin qarşısını alır”, “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nın həyata keçirilməsi istiqamətində görülmüş işlər və onun üstünlükləri, “Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə, ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın tərkib hissəsidir” və s. kimi mövzularda çıxışlar edilmişdir.

- Alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunmasının stimullaşdırılması və ekoloji problemlərin həllində ictimaiyyətin daha geniş iştirakının təmin olunması məqsədi ilə regionlarda da təbliğat və təşviqat işləri həyata keçirilir [4].

- Balakən rayonunda “Yer günü”, “Ətraf mühit” təqvim günlərinə həsr olunmuş dəyirmi məsələlər, məktəblilər və gənclər arasında yarış müsabiqələri, əhali ilə keçirilən səyyar görüş və qəbullarda rayonda mövcud olan alternativ enerji mənbələrinin növləri və istifadə imkanlarına dair fikir mübadilələri aparılmış, həmçinin “Rüzgar” Ekoloji Cəmiyyəti tərəfindən alternativ enerji mənbələrindən istifadəni stimullaşdırmaq məqsədi ilə trening keçirilmişdir.

- Qax rayonu üzrə isə 1, 2, 3, 4 və 5 saylı tam orta məktəblərin müəllim və şagirdləri Bakı şəhərində keçirilən “Alternativ enerjidən istifadə etmək, enerjiyə qənaət və ekoloji problemlərin həlli”, “Biokütlənin və suyun enerjisindən isti-

fadə”, “Arx sularından enerjinin alınması” və “Enerji və ətraf mühit” layihələrində iştirak etmiş, diplom, sertifikat və medallarla təltif olunmuşdular. Bununla yanaşı, regionlarda payız-qış mövsümlərində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə istixanaların qızdırılmasında geotermal su mənbələrindən istifadə edilməsi məqsədi ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və onun yerli strukturları tərəfindən istixanaların fəaliyyət göstərdiyi ərazilərə yaxın yerlərdə mövcud olan geotermal su mənbələrindən istifadənin üstünlükləri barədə sahibkarlar arasında müvafiq maarifləndirmə işləri aparılır. Onu da qeyd edim ki, Dövlət Agentliyi tərəfindən “1000 ev-1000 elektrik stansiyası” layihəsinin konsepsiyası hazırlanıb ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Layihə ölkənin müxtəlif regionlarında, ilk növbədə, qaçqın və məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı ərazilərdə günəş panellərinin (PV modulları) və günəş kollektorlarının istifadə edilməsi ilə elektrik və istilik stansiyalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Günəş panellərinin (PV modulları) istifadəsi ilə fərdi evlərin elektrik enerjisində olan tələbatının, günəş kollektorları vasitəsilə fərdi evlərin isti su ilə təmin olunması nəzərdə tutulur. Layihənin əsas hədəfi əhalinin gəlir səviyyəsi aşağı olan təbəqələrinə, xüsusən də qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət etməkdir. Bu layihələrin icrasının əsas üstünlüyü ondadır ki, artıq ailələr özləri həm istehsalçı, həm də istehlakçıya çevrilirlər. Dövlət Agentliyi tərəfindən yeni stimullaşdırıcı tədbir kimi təşviq edilən bu layihələr energetika sahəsində sahibkarlığın, özəl sektorun yaranıb inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərməklə, cəmiyyətin bu sahəyə diqqət və marağını artırmış olur [4].

- Dövlət Agentliyinin iştirakı ilə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri sahəsi istiqamətində beynəlxalq təşkilatlarla birgə maarifləndirmə, təbliğatyönlü layihələr də həyata keçirilir. Belə ki, BMTİP-nin “Azərbaycanda Dayanıqlı Enerjinin İnkişafına Dəstək” layihəsi çərçivəsində şagirdlər üçün iş dəftərləri və digər materiallar çap etdirilmiş, tərəfdaş qurumlara, ümumtəhsil məktəblərinə və ictimai təşkilatlara paylanılmışdır. Həmçinin Dövlət Agentliyinin mütəxəssisləri tərəfindən Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin (JICA) “Kiçik Qrant

Layihələr” müsabiqəsi üçün hazırlanmış “Günəş enerjisindən istifadə və enerjiyə qənaət sahəsində təbliğat və məlumatlandırma” layihəsi çərçivəsində 12 adda maarifləndirici çap və promo məhsulları layihənin məqsədinə uyğun olaraq Bakı şəhərinin bir neçə məktəblərində şagirdlərə paylanılmışdır [3].

- Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə Məlumat Bazasının, Vahid Əlaqələndirmə Elmi Metodik Mərkəzin yaradılması və AMEA-nın Azərbaycanda energetik və ekoloji göstəricilərin toplanılması üçün qlobal kompüter şəbəkəsi yaradılmışdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, respublikanın müxtəlif bölgələrində energetik parametrlərlə bağlı bilgiler əldə edilmişdir. Qlobal şəbəkəyə nəzarət və onun işinin optimallaşdırılması üçün zəruri parametrlərin qeydediciləri hazırlanmış və sonradan onlardan alınan informasiyaların baş kompüterə ötürülməsi təmin olunmuşdur. Beləliklə, Azərbaycanda alternativ enerji ehtiyatlarına nəzarət mexanizmi kifayət qədər çevik və bu sahə üzrə çalışan insanlar üçün dolğun məlumat əldə etmək baxımından səmərəli olan alternativ enerji mənbələri haqqında ümumi Məlumat Bazası yaradılmışdır. Gələcəkdə bu baza əsasında Vahid əlaqələndirmə Elmi-Metodiki Mərkəzinin yaradılması da nəzərdə tutulur. Vahid Əlaqələndirmə Elmi-Metodiki Mərkəzin yaradılmamasının əsas səbəbi isə alternativ enerji mənbələri haqqında kifayət qədər metodiki vəsaitin toplanılmaması və bu sahə üçün maliyyə vəsaitinin ayrılmamasıdır [4].

Ölkəmizdə alternativ enerjinin inkişaf etdirilməsi üçün ilkin mərhələdə ixtisaslaşdırılmış kadr potensialının yaradılması əsas şərtidir. Odur ki, bərpa olunan energetika sahəsində respublikamıza gətirilən və ya yerli istehsal edilən texniki avadanlıq və qurğuların istismarını təmin edəcək və buna nəzarət edə biləcək mütəxəssislərin, energetik mühəndislərin hazırlanması olduqca zəruridir.

Hazırda ölkəmizə gətirilən müasir texniki avadanlıqlar nasaz olduqda onun təmirinə böyük vəsait tələb olunur. Təmirə bağlı xarici ölkələrdən mütəxəssislərin cəlb edilməsi maliyyə baxımından müəssisə üçün sərfəli deyildir. Belə olduğu təqdirdə isə yerli mütəxəssislərə daha çox ehtiyac duyulur. Bu baxımdan onların nəinki

alternativ energetika sahəsində nəzəri biliklərinin artırılması, eləcə də yeni və müasir texnika və texnologiyanın da lazımi səviyyədə mənimsənilməsi üçün mövcud biliklərinin zənginləşdirilməsi məqsədi ilə səylər daha da artırılmalıdır. Onların bilik və təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi üçün xarici ölkələrin aparıcı təhsil ocaqlarında və elmi-tədqiqat mərkəzlərində nəzəri bilik və praktik vərdişlərinin mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə müəyyən müddətə təkmilləşdirmə kurslarında, xüsusi treninq proqramlarında iştirakı təmin edilməlidir. Eyni zamanda, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələrində (peşə məktəbi və liseyi, peşə təhsil mərkəzi) alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədi ilə peşə-ixtisas hazırlıq qrupları yaradıla bilər. Beləliklə, yazılanlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, ictimaiyyət arasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin səmərəliliyinin təbliği daha da genişləndirilməlidir. Belə ki, mövcud enerjiyə qənaət etməklə, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin həm ölkə iqtisadiyyatına, həm də ətraf mühitə göstərdiyi müsbət təsirləri barədə onların məlumatlandırılması gələcəkdə bu sahənin inkişafı baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”, 2004.
2. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji və ondan səmərəli istifadə olunması sahəsində görülmüş işlər barədə Dövlət Agentliyinin hesabatı, 2015.
3. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji və ondan səmərəli istifadə olunması sahəsində görülmüş işlər barədə Dövlət Agentliyinin hesabatı, 2016.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 21 oktyabr tarixli, 462 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nın 01.01.2014-cü il tarixli icrası barədə məlumat.
5. <http://area.gov.az/news/95> – “Enerji, bərpa

olunan mənbələr və dayanıqlılıq” mövzusunda konfrans. Bakı, 2016.

6. <http://area.gov.az/news/96> – Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi və Bakı Ali Neft Məktəbi arasında əməkdaşlıq haqqında razılışma. Bakı, 2016.

Js.Mammadov

Training of specialists on the use of alternative and renewable energy and giving information to consumers

Summary

The article studies the training of specialists and enlightening of consumers in the use of alternative and renewable energy sources in the country. At the initial stage, the need of creating specialized human resource potential has been noted in order to develop this area. To this end, it was proposed to create groups in vocational schools to train highly qualified specialists in the use of alternative and renewable energy sources. At the same time, it was emphasized the need for further acceleration of the process of promoting the efficiency of alternative and renewable energy sources in the society.

Дж.Мамедов

Подготовка специалистов по альтернативным и возобновляемым источникам энергии и просвещение потребителей

Резюме

В статье рассматривается подготовка специалистов в области использования альтернативных и возобновляемых источников энергии, а также просвещение потребителей энергии в стране. На начальном этапе для развития этой области была отмечена необходимость создания квалифицированного кадрового потенциала. С этой целью было предложено создать группы в профессионально-технических училищах для подготовки высококвалифицированных специалистов по использованию альтернативных и возобновляемых источников энергии. В то же время была подчеркнута необходимость ускорения процесса общественной пропаганды в отношении использования альтернативных и возобновляемых источников энергии.

YANĞINDAN MÜHAFİZƏNİN ƏSAS PROFİLAKTİKASI

Rafiq Verdiyev,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
Mülki Müdafiə kafedrasının müəllimi,
E-mail: r.verdiyev@unec.edu.az

Yalçın Zeynalov,
Bakı Mühəndislik Universitetinin
Ümumfənlər kafedrasının müəllimi
E-mail: y.zeynalov@beu.edu.az

Açar sözlər: yanğınaqarşı divarlar, arakəsmələr, örtüklər, zonalar, bina və qurğular arasında yanğınaqarşı məsafə, odadavamlıq, layihələndirmə normaları, binaların istismarı.

Ключевые слова: противопожарные стены, перегородки, покрытия, зоны, противопожарное расстояние между зданиями и устройствами, огнестойкость, нормы проектирования, эксплуатация зданий.

Key words: fireworks walls, partitions, covers, zones, building blocks, flame proofs, designs norms, exploitation of buildings.

Yanğından mühafizə insanların həyatının, dövlət və ictimai mülkiyyətin, vətəndaşların şəxsi mülkiyyətinin yanğından mühafizəsinə yönəldilən dövlət və ictimai tədbirlər sistemi, yanğınla mübarizəni həyata keçirən təşkilatdır. Yanğından mühafizənin əsas məqsədi yanğın profilaktikasıdır. Yanğın çox vaxt odla ehtiyatlı davranılmaması, yanğınaqarşı tədbirlərə düzgün əməl edilməməsi, materialların öz-özünə alışıb yanması, statik elektrik boşalmaları və ildırım düşməsi nəticəsində baş verir.

Yanğının söndürülməsini yanğınsöndürən texnikasından istifadə edən yanğından mühafizə dəstələri həyata keçirir. Azərbaycanın bütün şəhərlərində müasir yanğınsöndürmə texnikası ilə təchiz olunmuş peşəkar yanğından mühafizə dəstələri xidmət göstərir. Bu məsələnin aktuallığını, xalqımızın əsrlər boyu qurub yaratdığı maddi-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanılmasının vacibliyini nəzərə alaraq aşağıdakı yazını oxucularımıza təqdim edirik.

Yanğınaqarşı sədlər dedikdə, normativ tələblər və ya təhlükəsizlik şərtləri ilə reqlamentləşdirilən, qabaqcadan müəyyən edilmiş vaxtda yanğının yayılmasına maneə törədən ixtiyari konstruktiv və həcmi planlaşdırma hədləri başa

düşülür. Yanğının yayılmasının məhdudlaşdırılması üçün **ümumi** (yanğınaqarşı divarlar, arakəsmələr, örtüklər, zonalar, bina və qurğular arasında yanğınaqarşı məsafə) və **yerli** (xəndəklər, bəndlər, drenaj üçün arx və borular, konstruksiyaların səthində yanğınaqarşı qurşaq, zonalar və diafraqmalar) yanğınaqarşı sədlər layihələndirilir. Yerli sədlər funksiyalarını (çənlərin bəndlənməsi, konstruksiyaların boşluqlarında diafraqmalar və s.) müstəqil icra edir və ümumi sədlərin tərkibinə (yanğınaqarşı divar və arakəsmələrdəki keçidlərin qorunması üçün müxtəlif qurğular) daxil olur. Yanğınaqarşı sədlər təyinatına görə müxtəlif məqsədlərə xidmət edir ki, bu da onların effektivliyini və iqtisadi məqsəduyğunluğunu şərtləndirir. Məsələn, yanğınaqarşı divarlar, arakəsmələr, örtüklər partlayış və yanğın-partlayış təhlükəli proseslərə malik olan binaların normal istismar şəraitində texnoloji, sanitariya və yanğınaqarşı funksiyaları icra etməklə yanaşı, partlayış təhlükəli qatışıqların bir otaqdan digərinə sızmasını istisna edir. Yanğın baş verdikdə adı çəkilən sədlər yanğının müvəfəqiyyətlə söndürülməsini, eyni zamanda, dəyən ziyanın azaldılmasını təmin edir.

YANĞINAQARŞI DİVARLAR

Yanğınaqarşı divarlar binanın həcmində

yanğınaqarşı bölmələrə ayrılmasına xidmət edir və bünövrələrə, bünövrə tirlərinə dayaqlanır, binanın hündürlüyü boyu quraşdırılır, bütün konstruksiya və mərtəbələrə kəşişir. Eyni zamanda, onlara bitişik konstruksiyaların birtərəfli uçulması baş verdikdə öz funksiyalarını qoruyub saxlayırlar. Binalarda yerləşdirilməsinə görə yanğınaqarşı divarlar iki növə (**daxili** və **zahiri**) bölünürlər. Daxili yanğınaqarşı divarlar bir yanğın bölməsindən digərinə alovun yayılmasının qarşısını almağa xidmət edir. Zahiri yanğınaqarşı divarlar isə qurğular və binalar arasında yanğının yayılmasının qarşısını almağa yönəldilmişdir. Zahiri yanğınaqarşı divarlar, bina və qurğular arasındakı məsafə yanğın təhlükəsizliyi tələblərinə cavab vermədikdə tətbiq edilir. Konstruktiv icrasına görə yanğınaqarşı divarları aşağıdakı növlərə bölünür:

a) karkaslı kərpic və ya bloklarla dənəvari doldurulmuş – **karkaslı**;

b) **karkas-panelli**;

v) dənəvari məmulatlardan (kərpic və boş bloklar) icra olunmuş – **karkassız**.

Yükgötürmə qabiliyyətinə görə yanğınaqarşı divarlar **özüdaşıyıcı** və **qeyri-daşıyıcı** olur. Bəzən karkas-panelli divarları özüdaşıyıcı və qeyri-daşıyıcı kimi qruplara bölünür. Onu da qeyd edək ki, layihələndirmə normalarına əsasən, yanğınaqarşı divarları yalnız yanmayan materiallardan hazırlayırlar. Bu zaman minimal odadavamlıq həddi I tip divarlar üçün 2,5 saatdan, II tip divarlar üçün isə 0,75 saatdan az olmamalıdır. Kərpic və boş bloklardan dənəvari elementlərin tətbiqi ilə icra olunmuş karkassız yanğınaqarşı divarların odadavamlılığı bir qayda olaraq şübhə doğurmur. Onların odadavamlıq həddi, adətən, normaların tələblərinə uyğun olur. Məsələn, 0,5 kərpic qalınlığında divar – 2,5 saata bərabər faktiki odadavamlılıq həddinə malikdir. Konstruktiv tələblərə görə karkassız kərpic divarları 25, 38 və 51 sm qalınlığında nəzərə alırlar. Təbii olaraq onların odadavamlılıq həddi 2,5 saatdan çox olur. Bu nöqteyi-nəzərdən ən qüsurlu sayılan, külli miqdarda elementlərdən ibarət karkaslı yanğınaqarşı divarlardır. Belə divarların odadavamlılıq həddini müəyyən etmək üçün onun hər bir elementinin və düyününün odadavamlılıq həddi müəyyən edilərək, ən kiçik qiyməti yekun oda davamlılıq həddi kimi qəbul

edilir.

Yanğınaqarşı divar karkas-panel konstruksiyalı olduqda dirək üç tərəfdən qızdırılır. Belə qızma sxemi zamanı dəmir-beton dirək və tirlərin maksimal oda davamlılıq həddi 1,5 saati ötmür. Bu da I tip yanğınaqarşı divarlar üçün kifayət etmir. Ən optimal həll dənəvari elementlərlə doldurulmuş dəmir-beton karkaslı binalardır. O halda dirək yalnız bir tərəfdən qızdırılır, bu da öz növbəsində divarın odadavamlılıq həddini xeyli artırır. Konstruktiv icrasından asılı olmayaraq, yanğınaqarşı divarlara mərtəbələrarası örtüklər və tavanlar dayaqlandıqda, bu divarlar daşıyıcı funksiyasını yerinə yetirir. Bu birləşmələr elə icra olunmalıdır ki, yanğınaqarşı divarların oda davamlılıq həddi mərtəbələrarası örtüklərin və tavanların oda davamlılıq həddindən asılı olmasın. Yanğınaqarşı divarların zahiri qoruyucu konstruksiyalarla birləşdirilməsi elə nəzərdə tutulmalıdır ki, yanğın bir yanğınaqarşı bölmədən digərinə keçə bilməsin. Bu zaman yanğınaqarşı divarlar şaquli və üfüqi istiqamətdə binanın bütün yanan və çətin yanan konstruksiyaları ilə kəşişir. Binaların dam örtüyü ilə birləşərkən, yanğınaqarşı divar dam örtüyünün elementləri və ya damın daşıyıcı konstruksiyaları yanan materialdan olduqda, dam örtüyündən 60 sm hündür, damın daşıyıcı elementləri və örtüklər yanmayan materialdan olduqda, yanğınaqarşı divar dam örtüyündən 30 sm hündür olmalıdır. Çətin yanan materiallardan icra olunmuş zahiri divarlı binalarda yanğınaqarşı divarlar zahiri divarların səthindən 30 sm kənara çıxır.

YANĞINAQARŞI ARAKƏSMƏ VƏ ÖRTÜKLƏR

Yanğınaqarşı arakəsmələr yanğınaqarşı sədlərin bir növü kimi həm istehsalat, həm də mülki tikintidə geniş tətbiq edilir. Onlar yanmayan materiallardan iki tipdə hazırlanır. I tip arakəsmələr 0,75 saatdan, II tip arakəsmələr isə 0,25 saatdan az olmayaraq, odadavamlılıq həddinə malik olmalıdır. İstisna hal kimi normalar DÜİST 6266-81 üzrə gips-karton təbəqələrdən yanğınaqarşı arakəsmələrin tətbiq olunmasına yol verir. Bu yanğınaqarşı arakəsmələrin odadavamlılıq həddi 1,25 saatdan az olmamalıdır. Belə arakəsmələrin digər konstruksiyalarla birləşmə düyünləri də 1,25 saatdan az olmayaraq, odadavamlılıq həddinə malik olmalıdır.

Bundan başqa, yanğına qarşı arakəsmələri istehsalat binalarında yanğın və partlayış-yanğın təhlükəli texnoloji proseslərin, müəyyən yanğın təhlükəsinə malik müxtəlif funksional proseslərin və qiymətli materialların saxlanması yerlərinin izolə edilməsi, insanların binalardan müvəffəqiyyətlə təxliyyə edilməsi bir otaq və ya yanğına qarşı seksiya hədlərində yanğının məhdudlaşdırılması üçün tətbiq edirlər. Digər təyinatlı binalarda yerləşdirilmiş partlayış təhlükəli qaz, buxar və ya toz-hava qatışıqlarının ayrılması ilə gedən prosesləri, yanğınların xəbərdar edilməsi məqsədi ilə bütün digər otaqlardan və binanın həcmindən (təxliyyə dəhlizləri, kütləvi insan toplaşan yerlər, normal icrada elektrik avadanlıqlı otaqlar, yanğın təhkükəsinə görə “B”, “Q” və “D” kateqoriyalı texnoloji proseslər) I tip qaz keçirməyən yanğına qarşı arakəsmələrlə ayırırlar. Yanğın yüklənməsi olmayan akkumulyator və digər bu tip otaqların ayrılması məqsədi ilə II tip yanğına qarşı arakəsmələr nəzərdə tutula bilər.

Yanğınların yayılmasının məhdudlaşdırılması və onlardan dəyən ziyanın azaldılması üçün normalar aşağıdakı məqsədlərlə I tip yanğına qarşı arakəsmələrin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur:

- *zirzəmi otaqlarının sahəsinin bölünməsi;*
- *müxtəlif təyinatlı binalardakı ambar otaqlarının ayrılması;*
- *qablaşdırılmış neft məhsulları ambarlarının, saxlanılan maddələrin miqdarından asılı olaraq, ayrı-ayrı otaqlara bölünməsi;*
- *yanğına qarşı divarlar tələb olunmadıqda daxili otaqların ayrılması.*

Bina və qurğuların yanğına qarşı layihələndirmə normaları, həmçinin lift şaxtalarının, liftlərin maşın bölmələrinin otaqlarının, kommunikasiya çəkilişi üçün kanalların və şaxtaların qoruyucu konstruksiyalarında I tip yanğına qarşı arakəsmələri nəzərdə tutur. Bu onunla şərtləndirilir ki, lift və kommunikasiya şaxtaları yanğın zamanı yanma məhsullarının yayılması üçün ən əlverişli yollardır. Bu da həm yanğının söndürülməsində, həm də binadan insanların təxliyyə olunmasında müəyyən çətinliklər törədir. Diqqət yetirmək lazımdır ki, II tip yanğına qarşı divarlar və I tip yanğına qarşı arakəsmələr eyni odadavamlılıq həddinə malikdirlər. Bununla bərabər yanğına qarşı arakəsmələr yanğına qarşı divarları əvəz edə bilməz. Belə ki, arakəsmə

yalnız bir mərtəbə hədlərində yanğının yayılmasını məhdudlaşdırır. Asma tavanlı otaqlarda yanğına qarşı arakəsmələr bu tavanların üzərindəki boşluqları da bölür. Bu zaman arakəsmələrin mərtəbələrarası örtüklərlə birləşmə düyünləri və çoxmərtəbəli binalarda mərtəbələrarası örtüklərin özləri də onlara birləşən uyğun tip yanğına qarşı arakəsmələrin tələb olunan odadavamlılıq həddinə malik olmalıdır.

Yanğına qarşı arakəsmələri dənəvari elementlərdən (karkaslı və ya karkassız) və karkaspanelli olmaqla yığma arakəsmənin faktiki odadavamlılıq həddini arakəsmənin elementlərindən birinin ən kiçik odadavamlılıq həddinə görə müəyyən edirlər. Bu zaman panellər arasındakı və arakəsmələrlə digər konstruksiyaların birləşmə düyünlərinin hermetikliyinə fikir vermək lazımdır. Bir qayda olaraq bu düyünlərin mineral lifli araqları ilə kipləşdirilir, sonra isə qalınlığı 20 mm olan sement məhlulu ilə örtürlər.

Yanğına qarşı mərtəbələrarası örtükləri 3 tipdə nəzərdə tuturlar:

I tip – odadavamlılıq həddi 2,5 saatdan az olmayaraq; **II tip** – odadavamlılıq həddi 1 saatdan az olmayaraq; **III tip** – odadavamlılıq həddi 0,25 saatdan az olmayaraq.

Bu örtüklər yanmayan materiallardan hazırlanır. Onlar tələb olunan odadavamlılıq həddinə bərabər zaman müddətində yanğının binanın mərtəbələri üzrə yayılmasını məhdudlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yanğına qarşı örtüklər yanmayan materiallardan icra olunmuş zahiri divarlara kəp birləşirlər. Alovu yayan zahiri divarlı və örtüklər səviyyəsində şüşələnmiş binalarda yanğına qarşı örtüklər bu divarlarla və şüşəbəndlə kəşisir.

Yanğına qarşı mərtəbələrarası örtükləri bir qayda olaraq keçidlərsiz nəzərdə tuturlar. Keçidlərin quraşdırılması tələbatı olduqda, onları uyğun tipli lyuk və klapanlarla qoruyurlar. Yanğına qarşı örtüklərin tətbiq sahələri TN və Q-nın xüsusişdirilmiş və sahə bölmələri ilə reqlamentləşdirilir. I və II odadavamlılıq dərəcəli binalarda zirzəmi, kürsülü və çardaq otaqlarının izolə edilməsi üçün uyğun olaraq II və III tip yanğına qarşı örtüklərin tətbiq olunması geniş yayılmışdır. Yanğına qarşı mərtəbələrarası örtüklər, həmçinin divar və ya arakəsmələri odadavamlılıq həddi 0,75 saatdan az olmayan

otaqlarda üfüqi qoruyucu konstruksiya kimi də istifadə olunur. Əgər I və II odadavamlılıq dərəcəli binaların mərtəbələrarası örtüklərinin konstruktiv icrası yanğınaqarşı normaların tələblərinə cavab verirsə, onlar yanğınaqarşı örtüklər kimi qəbul edilə bilər.

YANĞINAQARŞI ZONALAR

İqtisadi və ya texnoloji anlayışlardan binaların yanğınaqarşı bölmələrə bölünməsi üçün I tip yanğınaqarşı divarların tətbiq edilməsi məqsəddüyükün hesab edilmir, onda I və II tip yanğınaqarşı zonalar nəzərdə tutulur. I tip yanğınaqarşı zonanı binanın bütün uzunluğu (eni) və hündürlüyü üzrə ayıran, eni 12 m-dən az olmayan əlavə aralıq şəklində icra edirlər. Bu aralıq özündə yanğı bölmələrindən II tip yanğınaqarşı divarla ayrılmış binanın həcmənin bir hissəsini əks etdirir. Yanğınaqarşı zonanın bütün elementləri yanmayan materiallardan nəzərdə tutulur. İstisna hallarda zonanın örtüyündə kipləşdirici kimi çətin yanan materialdan, dam örtüyündə isə yanan materiallardan istifadə edilə bilər. Zona hədlərində yerləşən otaqlarda yanar qazlar, mayelər və materiallar tətbiq edilmir və saxlanılmır, həmçinin yanar tozların əmələ gəlməsi ilə bağlı texnoloji proseslər yerləşdirilmir. Zonanın mərtəbələrə və otaqlara bölünməsi üçün III tip yanğınaqarşı mərtəbələrarası örtüklərdən və II tip yanğınaqarşı arakəsmələrdən istifadə edilir. I tip yanğınaqarşı zonalardakı örtük elementləri və zahiri divarlar 0,75 saatdan, sütunlar isə 2,5 saatdan az olmayaraq, odadavamlılıq həddinə malik olmalıdırlar. Eyni zamanda, I tip yanğınaqarşı zonalar, insanların təxliyyə olunması və mümkün yanğıların söndürülməsi üçün gələn yanğından mühafizə bölmələrinin qüvvə və vasitələrinin yerləşdirilməsi üçün təhlükəsiz zonalardır. II tip yanğınaqarşı zonalar konstruktiv icrasına görə I tip zonalardan fərqlənir və yanğınaqarşı sədd kimi etibarlılığına görə onlardan əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır, həmçinin onları yanğınaqarşı dam zonaları da adlandırırırlar. Zonanın örtüyündə mineral-pambıq plitələrdən istilik izolyasiyalarının və yanan materiallardan dam örtüklərinin tətbiq edilməsinə icazə verilir. Bu şərtlə ki, zonanın sərhədlərində hündürlüyü 60 sm-dən az olmayaraq çıxıntılar nəzərdə tutulsun. Örtüyün daşıyıcı konstruksiyalarının hündürlüyü hədlərində (ancaq 1,5 m-dən az

olmayaraq) yanğınaqarşı bölmələri olan zonanın sərhədlərində yanmayan materiallardan şaquli diafraqmalar və drençer tipli su pərdələri nəzərdə tutulur. Zonanın hədlərində dama çıxmaq üçün yanğı nərdivanları, zonanın zahiri divarlarında isə qapı və ya darvazalar nəzərdə tutulur. Həm I, həm də II tip yanğınaqarşı zonalar yanar maddə və materialların nəqli üçün nəzərdə tutulmuş boru kəmərləri, kanal və şaxtalarla kəsişməməlidir. II tip yanğınaqarşı zonaların tətbiqi sahəsi çox məhduddur: yanar tozların əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunmayan proseslərə malik, həmçinin yanar qaz və mayelər saxlanılmayan və istifadə olunmayan III-IV odadavamlılıq dərəcəli bir-mərtəbəli binalar. Lakin yanğınaqarşı normalar onun altında yanar materialları yerləşdirməyi və emal etməyi qadağan etmir. Bu da nəticə etibarlı ilə bu növ yanğınaqarşı sədlərin etibarlılığına və effektivliyinə öz təsirini göstərir.

Sonda onu da qeyd etmək lazımdır ki, yanğınaqarşı zonalardan bir sədd kimi birləşdirici qurğularda – qalereyalarda və estakadalarda istifadə edilir. Onların konstruktiv həlli və tətbiq sahələri TN və Q-nın bəndlərində açıqlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Зенков Н.И. Строительные материалы и их поведение в условиях пожара. М: ВИПТШ МВД СССР, 1974.
2. Ройтман М.Э., Комиссаров Е.П., Ройтман М.Э., Комиссаров Е.П., Пчелинцев В.А. Пожарная профилактика в строительстве. М: Стройиздат, 1978.
3. Грушевский Б.В., Котов Н.Л., Сидорук В.И., Токарев В.Г., Шуринов Е.Т. Пожарная профилактика в строительстве. М: Стройиздат, 1989.

R.Verdiyev, Y.Zeynalov Primary fire prevention

Summary

The article describes types and designation of firewalls, firewall walls, interlocking, coatings and protection zones.

P.Вердиев, Ю.Зейналов Основная профилактика противопожарной защиты

Резюме

В статье описываются типы и обозначения противопожарного барьера, стен брандмауэра, блокировки, покрытий и защитных зон.

PEŞƏ TƏHSİLİ VƏ INNOVASİYALAR

Rəhim Rəhimov,

Azərbaycan Texniki Universitetinin Biotibbi texnika kafedrasının müəllimi, texniki elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: rehim_muallim@mail.ru

Açar sözlər: *peşə-ixtisas təhsili, innovasiya, yüksək texniki-peşə təhsili, avtomatlaşdırma texnologiyaları.*

Ключевые слова: *профессиональное образование, инновация, высокий уровень технического профессионального образования, технологии автоматизации.*

Key words: *vocational education, innovation, high level of technical vocational education, automation technologies.*

Mələmdür ki, ilk peşə-ixtisas təhsili ümumi orta təhsil bazasında cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatına uyğun olaraq müxtəlif sənət, kütləvi peşələr üzrə ixtisaslı kadr hazırlığını təmin edir. Bu təhsil pilləsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində, ayrı-ayrı təşkilat, müəssisə, əmək birjaları, məşğulluq idarələri və s. kimi qurumların təhsil strukturlarında həyata keçirilir və məzunlara müvafiq istiqamətlər üzrə ilk peşə dərəcələrinin verilməsi ilə başa çatır.

Son illərin uğuru kimi xarici ölkələrin bu sahə üzrə təcrübəsi nəzərə alınaraq, eyni zamanda, ölkədə peşə təhsili sahəsində vəziyyətin monitorinqinin keçirilməsi və mövcud vəziyyətin öyrənilməsi əsasında hazırlanaraq ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq edilən "Peşə təhsili haqqında" Qanun 5 fəsil, 26 maddədən ibarətdir. Qeyd edək ki, bu Qanun ölkə Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin müvafiq bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycanda peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədi ilə peşə təhsili sahəsində dövlət siyasətinin prinsiplərini, peşə təhsili və təlimi sisteminin təşkilati-hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir. Bu sənəd

təhsil və elm vasitəsi ilə ölkənin gələcək tərəqqi və rifahını yüksəltmək məqsədi ilə müxtəlif növ kadr hazırlığının bütün formalarına şamil edilir. Milli Məclisin Elm və Təhsil Komitəsinin sədri, akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, bu yeniliklərə görə peşə təhsili müəssisələrinin məzunlarına növbəti təhsil pilləsinə keçid zamanı üstünlük verilir və dövlət təhsil müəssisələrində təhsil alanlar isə xüsusi iş, geyim formaları ilə təmin edirlər. Həmçinin Qanunun 4-cü (dövlətin vəzifələri) maddəsinə əsasən, peşə təhsili müəssisələrində tam orta təhsil alan şəxslərə təhsillərini başa vurduqdan sonra növbəti təhsil pilləsinə qəbul prosesində iştirak etmək üçün 1 çağırış müddətinə həqiqi hərbi xidmətdən möhlət hüququ da verilir.

Təhsil Nazirliyinin ölkədə peşə təhsili ilə bağlı strukturun dəyişdirilməsi, 3 pilləli peşə təhsilinin tətbiqi kimi təklifləri Qanunda öz əksini tapıb. Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin direktoru Famil Mustafayevin təbirincə desək, "Biz təklif edirik ki, peşə təhsili 3 pilləli olsun: ilk peşə təhsili, texniki-peşə təhsili və yüksək texniki-peşə təhsili. Amma burada yüksək peşə təhsili ali təhsil deyil. Bu təhsil subbakalavr dərəcəsinin verilməsi ilə bitəcək. Yüksək texniki-peşə təhsili

dedikdə, mükəmməl bacarıqlara malik olma nəzərdə tutulur. Müasir dünyada bilik əsasdır. Peşə təhsilində isə bacarıqlar vacibdir. Ona görə də peşə təhsili bacarıqların formalaşdırılması üzərində təşkil edilməlidir”.

“Peşə təhsili haqqında” Qanunun əsas müddəalarından olan aşağıdakı bəndlərdə onlar belə ifadə olunmuşdur:

1.1.30. texniki-peşə təhsili – müxtəlif peşə istiqamətlərinə aid fəaliyyətin spesifik sahəsi üzrə sadə, xüsusi və mürəkkəb işləri yerinə yetirmək imkanı verən nəzəri, metodiki və praktiki hazırlıq;

1.1.33. yüksək texniki-peşə təhsili – müxtəlif peşə istiqamətlərinə aid fəaliyyətin spesifik sahəsi üzrə həyata keçiriləcək işlərin planlaşdırılması, təşkili və idarə edilməsi daxil olmaqla sadə, xüsusi və mürəkkəb işləri müstəqil yerinə yetirməyə imkan verən yüksək nəzəri, metodiki və praktiki hazırlıq;

1.1.9. **innovasiya** – müxtəlif təşəbbüs və elmi-tədqiqatlar əsasında formalaşan mütərəqqi xarakterli yeniliklər.

Təkliflərin əsaslı olduğu və vacibliyi nəzərə alınaraq innovativ yeniliklərin təhsildə vacibliyinin Qanunda da öz əksini tapmasını mütərəqqi hal kimi qiymətləndirir və bu istiqamətdə bəzi mülahizələrimi oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

Fundamental və tətbiqi tədqiqatların zənciri innovasiya dövrünü təşkil edir. Hələ sovet dövrünün 70-80-ci illərində elm-istehsalat birlikləri yaradılmış və onlar tətbiqi tədqiqatlardan başlayaraq, sonuncu satış mərhələsinə kimi innovasiya tsiklinin bütün mərhələlərini özündə birləşdirirdi. Hazırda Azərbaycanda bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən iri təşkilatlardan – “Ulduz” Sənaye Birliyi, Azon, Foto – elektronika, Kosmik Tədqiqatlar Mərkəzini nümunə göstərmək olar.

Konseptual səciyyə daşıyan tələblərin reallaşdırılmasının təhsilimizin dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sistemində inteqrasiyasına təminat verəcəyinə əminlik ifadə edirəm. Deməli, innovasiya anlayışının mahiyyətini dərk etmədən onun təhlili, tərkibi və dəyərləndirilməsində müəyyən çətinliklər yaranacaqdır. Innovasiya – yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtira-

sının son nəticəsi kimi şərh olunur. İnnovasiya fəaliyyətinin nəticəsi yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər hallar hesab edilir. Təhsildə innovasiyanın reallaşdırılması, məhz qeyd olunan xüsusiyyətlərin bu sahəyə tətbiq olunması ilə bağlıdır. Bu mənada pedaqoji kadrların keyfiyyətə hazırlığının yüksəldilməsi qarşıda duran başlıca vəzifələrdən biridir. 30 il əvvəl Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirən müəllimin bugünkü yeniliklərdən məlumatsızlığı onun səmərəli fəaliyyətinin səviyyəsinin aşağı salınmasına səbəb olur. Qarşıya çıxan problemin həllində “təhsilin əsasları” fənninin əhəmiyyəti çox böyükdür. Bu fənn pedaqoji ali məktəblərdə tədris olunur və tələbələr müəllimlik peşəsinə müasir yanaşmalarla yiyələnirlər. İxtisasatırma təhsilində də “Təhsilin əsasları” fənni üzrə nəzəri biliklərin və praktiki bacarıqların aşılmasına geniş yer ayrılmasını məqsədəuyğun sayırıq. Bu fənnin vəzifələri ilə yaxından tanış olduğdan sonra onun tədrisinə nə dərəcədə ehtiyac olduğunu dərk etmək olar. Pedaqoji təfəkkür müasir tələblərə uyğun formalaşdırılır, nəticədə təhsil siyasətini həyata keçirən, nəzəri biliklərini peşəkarlıqla tətbiq edə bilən aşağıdakı bacarıqlara malik müəllim hazırlanır:

– *təlim prosesində öyrənənin şəxsiyyətini ön plana çəkir;*

– *uğurlu öyrədən-öyrənən, məktəb-ailə münasibətləri yaradır;*

– *öyrənənlərin nailiyyətlərini qiymətləndirməyin üsul və vasitələrindən uğurla istifadə edir;*

– *qiymətləndirmə nəticələrinin təhlilinə əsasən, müvafiq qərarlar qəbul edir və s.*

Müasir dövrdə təhsilin inkişafında telekommunikasiyanın, internet resurslarının, dəyişən və inkişaf edən multimediyə vasitələrinin rolu danılmazdır. Bütün bu vasitələr dərs prosesini canlandırır və fəal öyrədici mühit yaradır. Elmin innovativ inkişafı yeni bir tədris üsulunu – uzaqdan təhsili (distant) meydana gətirdi. Bu təhsilin əsas məqsədi texnoloji imkanlardan istifadə edərək uzaq məsafədə olan öyrənənlərə tədrisi müstəqil öyrətməkdir. Uzaqdan təhsil proqramı öyrənənlərə imkan verir ki, texnologiyanın fasiləsiz inkişafını izləsin, arzu və

ideyalarını reallaşdırın. Əsasən, multimediyə qurğuları – kompüter, radio, video, elektronproqramlar vasitəsi ilə reallaşan distant təhsil müasir dövrdə üstünlüyü əldə edən, məqsədlərə çatmağı sürətləndirən təhsil üsulu kimi önəm daşıyır. Hazırda təhsillə yanaşı, bir çox iqtisadi sahələrdə, sənayedə və digər özəl şirkət və təşkilatların iş prosesində bu üsuldan geniş istifadə edilir. Distant təhsilin bir çox üstünlükləri vardır. Onların bəzilərini sadəliklə görərik ki, yaşadığımız, yaxud da olduğunuz mühitdən ayrılmadan bilik və bacarıqlarınızı möhkəmləndirmək, dünyanın bir çox ölkəsində sınaqdan çıxan bu təhsil vasitəsi ilə müəyyən peşəyə yiyələnmək, ixtisası artırmaq və ümumiyyətlə, əlçatmaz görünən arzulara çatmaq mümkündür. Dərs prosesində və dərsləndirən fəaliyyətdə nisbətən zəif oxuyan uşaqların təhsil səviyyəsini yüksəltmək üçün məsafəli təhsilin hər bir müəllimə böyük dəstəyi vardır. Bu gün dərs keçdiyimiz şagirdlərə verilən biliyin qavrama dərəcəsi fərqli olduğu üçün, onların arasında orta, zəif oxuyan şagirdləri seçib onlar üçün xüsusi tapşırıqlar – test, interaktiv oyun və s. hazırlaya bilərik. Vacib səbəblərə görə dərsə gələ bilməyən şagird və valideynlər dərsləndirən video görüntülü proqramla, sosial şəbəkələr vasitəsi ilə evdən izləyə bilərlər. Bu proses şagirdin dərsləndirən geri qalmasının qarşısını almaqla yanaşı, valideynlərdə dərsləndirən gedişi və övladının bilik səviyyəsi haqqında real təsəvvür yaradır. Dərsləndirən gedişi zamanı mövzunu tam başa düşməyən şagirdlərə dərsləndirən sonra müvafiq zaman ayıraraq, internetin və müasir texnologiyaların imkanlarından istifadə edərək onlarla məşğul olmaq və dərsləndirən geri qalmamaları üçün dərsə və özlərinə olan inamlarını artırmaq çox vacibdir.

Son illər peşə təhsili sistemində yeni tədris edilən “Avtomatlaşdırma texnologiyaları” ixtisas proqramında verilən materiallar peşə təhsili müəssisələrində avtomatlaşdırılmır, texnologiyaların öyrənilməsinə xidmət edir. Yeni tədris planına əsasən, peşə məktəbi və liseylərində xüsusi texnologiya fənninin tədrisinə proqrama uyğun müəyyən saatlar verilmişdir. Mövzular planı və proqramı hər tədris qrupu tərəfindən mütləq yerinə yetirilməli olan dövlət sənədidir. Tədris prosesində proqramın ayrı-ayrı mövzularına ayrılmış saatların miqdarı və öyrənilməsi

ardıcılığı hökmən nəzərə alınmalıdır. Bu fənnin məqsədi – təhsilənlərə “avtomatlaşdırma texnologiyaları” ixtisası üçün sensor sistemləri, icra mexanizmləri haqqında anlayışları, avtomatlaşdırma istifadə olunan texniki avadanlıqları və bu avadanlıqların iş prinsipinin öyrənilməsi, təmiri, avadanlıqlar haqqında ümumi məlumat, onların əsas hissələri və texniki xarakteristikası sahəsində lazımi biliklərin verilməsidir ki, bu da təhsilənlərin “avtomatlaşdırma texnologiyaları” ixtisasına dərinlən yiyələnmələrinə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2009.
2. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”. 24 oktyabr, 2013. “Xalq qəzeti” 25 oktyabr, 2013.
3. Azərbaycan Respublikasının “Peşə təhsili haqqında” Qanun.
4. A.H.Rzayeva “İnnovasiyalar” (metodik vəsait). Bakı: “Təknur”, 2017. 224 səh.

R.Rahimov

Vocational education and innovations

Summary

The article deals with the introduction of innovations in the vocational education system. Innovative activities are considered as organizational, technical, financial and other aspects of the new or improved product, technological process, as well as in various spheres of public relations. Implementation of innovation in education is related to the application of these features to this area.

Р.Рагимов

Профессиональное образование и инновации

Резюме

Статья посвящена внедрению инноваций в систему профессионального образования. Инновационная деятельность рассматривается как организационные, технические, финансовые и другие аспекты нового или улучшенного продукта, технологического процесса, а также в различных сферах общественных отношений. Внедрение инноваций в образовании связано с применением этих функций.

ПОДРОСТОК И ЗАРАБОТОК

Лейла Вахабова,
ведущий специалист отдела “Профессионального образования”
Института Образования, эксперт по курикулумам
E-mail: leyla1968@mail.ru

«Воспитание есть усвоение хороших привычек»

Платон

Сегодня всё больше подростков идут подрабатывать. Чаще всего это, конечно, происходит на летних каникулах, но некоторые подростки подрабатывают даже на выходных или после учёбы. Поэтому вопрос «Стоит ли подрабатывать подросткам?» приобретает всё большую актуальность.

Давайте попробуем разобраться с преимуществами и недостатками этого вопроса.

Преимущества:

1. Подросток может попробовать свои силы в той или иной профессии. Для старшеклассников это действительно очень важный фактор, ведь совсем скоро они должны будут выбрать для себя дело по душе, заниматься которым им, возможно, придётся всю жизнь. Конечно, зачастую сразу становится понятно, что такая подработка – это нечто большее, чем обыкновенный способ заработка, если, например, это работа на стройке или заводе. Но всё равно это приносит жизненный опыт, который никогда не помешает в будущем, а многим подросткам

даже даст особую мотивацию учиться.

2. Зарабатывание денег своими силами – это то, через что, по моему мнению, должен пройти каждый подросток. Это не только помогает стать ему более самостоятельным, но и даёт возможность осознать, как непросто родителям зарабатывать деньги. Таким образом, подработка помогает приоткрыть двери во взрослую жизнь и научиться ценить всякий труд.

3. Деньги, которые подросток заработает, придадут ему уверенности в себе и помогут стать более независимым. Подросток осознает свою ценность для общества. К тому же, на заработанные деньги он сможет купить что-то для себя, не прося постоянно денег у родителей. Зарабатывая деньги своим трудом, он научится управлять своими желаниями и более рационально обращаться с деньгами.

4. Если семья находится в сложном финансовом положении, то ребёнок может внести свой, пусть небольшой, вклад в семейный бюджет. Очень важно будет, если он придёт к этому сам, а не по просьбе родителей. То, что

подросток идёт подрабатывать, чтобы помочь своей семье – показатель хорошего воспитания. Такой человек, готовый прийти на помощь, всегда будет цениться среди друзей и в обществе.

Недостатки:

1. Если подросток подрабатывает после школы, это мешает ему сосредоточиться на учёбе. Он и впрямь может решить: зачем мне учиться, если я уже могу зарабатывать деньги? Пренебрежение учёбой может привести к страшным последствиям, поэтому, если подросток не может совместить работу и учёбу, лучше ему не подрабатывать.

2. Подросток – ещё недостаточно взрослый человек, и ему рано становится самостоятельным. Подростки часто не умеют правильно распоряжаться деньгами, поэтому их заработок будет только подвергать их всяческим соблазнам, которые могут принести вред их здоровью.

3. Если подросток начнёт сам зарабатывать деньги, он может выйти из-под контроля своих родителей, что может сильно испортить отношения в семье. Если зарабатываемые им деньги сделают его чересчур самостоятельным, это может повлечь за собой и негативные последствия.

4. Когда подросток сам зарабатывает деньги, то не исключено, что желание заработать как можно больше денег может овладеть им и превратить его в человека, для которого заработок станет основной жизненной целью.

Как видно, подработка подростков имеет как положительные, так и отрицательные стороны, а также ставится под сомнение вопрос умения подростка правильно обра-

щаться с деньгами. С этим же вопросом сталкиваются рано или поздно любые родители.

А как, в действительности, научить детей этому, и когда, в каком возрасте это надо делать?

Поэтому прежде чем начать подрабатывать, нужно взвесить все за и против. Можно ли использовать деньги как средство воспитания ребенка, развития его личности, воспитания бережливости, ответственности? Если правильно сформировать отношение подростка к деньгам, то они могут стать мощным развивающим, обучающим и воспитывающим средством. Хотя, безусловно, этот момент не должен быть решающим в формировании личности и мировоззрения.

Итог:

Складывается впечатление, что работа подростков по найму воспринимается как ещё одно воспитательное средство, которое должно применяться под надзором и по усмотрению родителей и педагогов, но не как начало самостоятельной жизни и не как определенный этап вхождения во взрослую жизнь.

Родители ценят скорее воспитательную функцию труда, но не тот факт, что подросток начинает реально зарабатывать деньги. Разграничение труда и заработка, положительное отношение к первому и настояренное – ко второму хорошо прослеживается выше. Но, какую бы точку зрения каждый из нас ни поддерживал, если уж наши дети устраиваются на работу, наш долг защитить их интересы и обезопасить подростка от недобросовестного работодателя. Если работодатель говорит: “Поработай пару недель. Посмотрим, как у тебя получится, а потом и о зарплате поговорим...”, лучше

всего сразу повернуться и уйти – пахнет обманом. При решении этих вопросов нужно быть рядом с подростком, не в прямом смысле слова, а чтобы они чувствовали, что вы

защитите его интересы.

А, в общем, каждый выбирает приоритеты для себя сам, поэтому исходите из ваших потребностей и постарайтесь сформировать своё мнение. **И не забывайте:**

- *Зачем подростку работа?*
- *Что говорит закон?*
- *Кто должен искать работу для подростка?*
- *Где могут работать подростки?*
- *В каких отраслях лучше работать подростку?*

“QƏDİM AZƏRBAYCAN MÜASİR GƏNCLƏRİN GÖZÜ İLƏ” ART FESTİVALI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2015-ci il 26 yanvar tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nın 5.2.3 bəndinin (gənclərin elm, texnika, mədəniyyət, incəsənət sahəsindəki bacarıqlarını və təşəbbüskarlığını stimullaşdıran tədbirlər həyata keçirtmək) icrasını təmin etmək məqsədi ilə hər il olduğu kimi, bu ilin mart ayında da Gənclər və İdman Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə Muzey Mərkəzinin sərgi qalereyasında “Qədim Azərbaycan müasir gənclərin gözü ilə” adlı art festivalı keçirilib. Açıılış mərasimində rəsmi şəxslər, müxtəlif ölkələrin səfirliklərinin əməkdaşları və gənclər iştirak ediblər.

Festivalda Bakı şəhəri ilə yanaşı, Sumqayıt, Şəki, İsmayıllı, Biləsuvar, Quba, Şəmkir, Gəncə və Mingəçevirdən 14-29 yaşlı istedadlı gənclərin heykəltəraşlıq, təkəlduz, dəmirçilik, qrafika, qravüra, keramika, xalçaçılıq, sərraclıq, misgərlik, qadın və kişi baş örtükləri, zinət əşyaları, musiqi alətləri, milli geyimlər üzrə dekorativ-tətbiqi sənət ustalarının əl işləri, xalq sənətkarlığı nümunələri nümayiş olunub.

Art festivalının keçirilməsində məqsəd gənclərin Azərbaycanın milli-mədəni irsi haqqında məlumatlandırılması, onlara dövlət qayğısının artırılması, eyni zamanda, adət-ənənələrinin qorunub saxlanması və təbliğ edilməsidir.

Festivalda Mədəniyyət və Sənətkarlıq üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinin “zərgər”, “interyer və eksteryerin bədii tərtibatçısı” və “xalçaçılıq” ixtiasları üzrə təhsil alan şagirdləri də öz əl işlərini nümayiş olunub. Sərginin sonunda iştirakçılara Gənclər və İdman Nazirliyinin diplomları təqdim edilib.

KOMPETENSİYALARA ƏSASLANAN MODUL TƏHSİL PROQRAMLARI ÜZRƏ PRAKTİKİ TƏLİM PROSESLƏRİNİN TƏŞKİLİ VƏ PLANLAŞDIRILMASI

Hikmət Camalov,

Abşeron-Ceyranbatan Peşə Liseyinin

ixtisas fənn müəllimi, peşə hazırlığı üzrə metodkomissiya sədri

E-mail: camalov@bk.ru

Təcrübə göstərir ki, təhsil müəssisəsinin metodist və müəllimləri kompetensiyalara əsaslanan modul təlim proqramları ilə işləyərkən bu təlimin təşkili və metodiki məsələlərində ənənəvi təlimdən fərqli olaraq nəzərə çarpacaq dəyişikliklərin olması ilə əlaqədar müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Bu da onunla bağlı olur ki, ənənəvi təlimlərdən fərqli olaraq modul təlimlərində təlimin nəticələri bir çox hallarda kompetensiyalara artıq yiyələnmiş, tez-tez yenilənən və dəyişən əmək funksiyalarını dərindən bilən işgötürənlərlə birlikdə formalaşdırılmalıdır. Bəzən də bu işi onlar reallaşdırma bilmir və modul təliminin proqramlarında nəzərdə tutulan kompetensiyaları öyrənmələrə tam öyrədə bilmirlər. Bu, bir daha onu göstərir ki, işgötürənlərin peşə təhsilinə inteqrasiyası günümüzün reallığıdır və bundan qaçmaq mümkün deyil. Bu məsələ "Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"nin 2020-ci ilədək nəzərdə tutulan dövründə və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin Əsasnaməsində xüsusi bənd kimi qeyd edilib.

Kompetensiyalara əsaslanan modul təhsil texnologiyalarının əsas ideyası ondan ibarətdir ki, təhsilənlərə təlim üçün nəzərdə tutulan iş yerlərində aktiv fəaliyyət üçün geniş imkanlar

yaradılıb. Bu da təhsilənlərə imkan verir ki, onlar real əmək fəaliyyətinə tez bir zamanda adaptasiya olunsun, öyrəndiklərini inkişaf etdirə bilsin və işgötürənlərin peşələrə dair tələb etdikləri kompetensiyalara sahib olsunlar.

Praktiki təlimin təşkili. Təlim prosesini təşkil edərkən yalnız nəzəriyyə ilə praktikanın inteqrasiyası ilə kifayətlənmək olmaz. Bundan əlavə, təlim prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, təhsilənlərə kompetensiyalara əsaslanan peşəkarlığa yiyələnməni daha mükəmməlləşdirən və buna nail olmanın açarını (ipucunu) verən effektiv münasibətlər qurmağı, yaradıcı olmağı, nail ol-duqlarını "çərçivəyə" salmağı aşılısın. Hər modula başlamazdan əvvəl təhsilənlər modulun spesifikasiyası və bu moduldan nələri öyrənmələri, hansı nəticələrin onlardan gözlənilməliyi haqda məlumatlarla tanış olmalıdırlar. Təlimin bu formada qurulması təhsilənlərdə təlimlərin effektivliyini və keyfiyyətinin yüksəltmələri təlimin nəticələrinə çatmaları üçün motivasiya aşılıyır.

Təhsilənlər şüurlu olaraq başa düşməlidir ki, təlimin nəticələrinə görə yalnız öyrədənlər deyil, onun özü də məsuliyyət daşıyır. Bundan ötrü təhsilənlər zamanı işlərin kiçik qruplarda təşkil olunmasında, layihələrin işlənməsində, problemlərin həll olunması üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsində öndə olmağa çalışmalı və bir növ mübarizə aparmalıdır. Təhsilənlər nəzəri

təlimlərdə peşəsinə uyğun kompetensiyaların formalaşdırılmasına dair yalnız məlumatlar əldə edir və bu məlumatlar da kompetensiyalara o zaman gətirib çıxara bilər ki, təhsilalan həmin məlumatları praktiki olaraq tətbiq etsin.

İşçilər bilik və bacarıqlarını peşələrinə uyğun yeniliklərlə, əməyin istənilən sferada cəld dəyişdirilməsinə dair məlumatlarla mütəmadi təkmilləşdirməlidirlər ki, ümumi inkişafdan geridə qalmasınlar. Modul təlimi bu məqsədi və buna nail olma (özünü-təhsil) yollarını aşılayır. Ona görə də öyrədənlər yeri gəldikcə təhsilalanlara maksimum imkan verməlidir ki, bilikləri mənimsəmək üçün məlumatları onlar özləri axtarsınlar və yeni biliklərin qazanılmasında onların da öz rollarının olduğunu görsünlər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu addım onlara yeni axtarışlara yönəltmək üçün bir stimül rolunu oynayacaqdır.

Söylənilənləri nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olur ki, bütün bunların əldə edilməsini təmin etməyin “bünövrəsi” kompetensiyalara əsaslanan modul təliminin planlaşdırılmasında əksini tapır. Hər modul üzrə təlim prosesinin planlaşdırılması “**Modulun həyata keçirilməsi alqoritmi**”ni əks etdirən sənədin tərtib olunması ilə başlayır.

Bu sənəd aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

- *modulun adı və nömrəsi*;
- *modulun məqsədi*;
- *modulun məzmunu (bura modulun spesifikasiyasındakı fəaliyyətlərin sırası daxildir)*;
- *məqsədli yaradılan qrupların xarakteristikası (təhsilalanlarda öyrənmə üçün təlim planı və mühitin formalaşdırılmasını xarakterizə edir)*.

Məqsədli qrupların xarakteristikasını işləyib hazırlayarkən aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- *təlim və işləmə motivasiyalarının dərəcəsi*;
- *əvvəlki təlimdən əldə edilən təcrübələr və onların müvəffəqiyyət, “qeyri-müvəffəqiyyət” dərəcəsi, bundan əlavə, təhsilalanlarda təlim planlarını və mühitini formalaşdırmaqda kömək edən həyat təcrübəsi və baxışlarının dərəcəsi*;
- *peşəkarlıq dairəsində təhsilalanların mənimsəmək istədikləri bilik və bacarıqların səviyyəsi*;
- *təlim üsulları*;
- *cədvəlin və məşğələnin keçirildiyi yerin*

strukturu (təlim auditoriyaları – emalatxana, laboratoriya, müəssisə);

- *müəssisə nümayəndələrinin təlim prosesində iştiraka cəlb edilməsi*;
- *mənimsənilməsi lazım olan biliklər (modul spesifikasiyası)*;
- *məşğələnin planı (hər məşğələ modul spesifikasiyasının bir fəaliyyətinin mənimsənilməsinə həsr edilməlidir)*.

Hər bir məşğələni planlaşdırarkən aşağıdakılar müəyyənəndirilməlidir:

- *məşğələnin məqsədi*;
- *məzmun (modul spesifikasiyasının “biliklər” elementi)*;
- *təlim metodları, məsələn, işgüzar oyunlar, layihələr, problemlərin həlli, “əqli hücum”, praktiki məşğələ, kiçik mühazirə, müzakirələr, nümayişetdirmə və s.*;
- *lazım olan material resursları, təlim materialları*;
- *məşğələnin qısa ssenarisi (təlim fəaliyyətinin növlərinin ardıcılığının təsvir edilməsi)*.

Bu tələb müəllim və istehsalat təlimi ustalarının yaradıcılıqlarının məhdudlaşdırılması kimi başa düşülməməli, əksinə, onlar hər addımda öz yaradıcılıq və yanaşmalarını ortaya qoymalıdırlar.

Modulun həyata keçirilməsinin (icrasının) alqoritmi (ardıcılığı) nümunə:

Modulun adı: “İş yerində əmək təhlükəsizliyinin təmin edilməsi”.

Modulun məqsədi: Modulu başa vurduqdan sonra təhsilalanlar iş yerlərində əmək təhlükəsizliyini təmin etməyi bacaracaqlar.

Modulun məzmunu:

- *müəssisədəki insan sağlamlığı üçün təhlükə sayılan müxtəlif risk mənbələrini müəyyən etmək və onları siniflərə ayırmaq*;
- *təhlükəsiz əmək mühiti formalaşdırmaq*;
- *əmək fəaliyyətində əmək təhlükəsizliyinin və tibbin tələblərini nəzərə almaq*.

Təhsilalanların xarakteristikası:

(birinci kursun təhsilalanları)

Məşğələnin strukturu:

Müddəti – həftədə 3 saat, 4 həftə.

Öyrədənlər – təhsil müəssisəsindən və işə götürən müəssisədən texniki-təhlükəsizlik üzrə menecer.

Təlimin keçirildiyi yer – təlim auditoriyası,

təhsil müəssisəsinin emalatxanası, müəssisə.

Material resursları:

Əmək mühafizəsinə və tibbə dair normativ-hüquqi baza.

Müəssisədə əmək mühafizəsi və tibbə dair təlimat sənədləri.

Yanğın təhlükəsizliyinə qarşı təlimat.

Təlim planının tutulması (nümunə):

Məşğələ 1. (Giriş məşğələsi).

Məqsəd: (təlim nəticəsi). Təlimin təşkili, gözlənilən nəticələr və qiymətləndirmələrlə təhsilalanların tanış edilməsi.

Təlim metodu: söhbət.

Təlimin keçirildiyi yer: təlim auditoriyası.

Lazım olan material resursları: tələb olunmur (bu addım modulun məzmunundan asılı olaraq tamamlanır).

Məzmun: modul təliminin vəzifəsi və qiymətləndirməyə olan tələblər.

Lazım olan təlim materialları: modul spesifikasiyası, qiymətləndirmə üzrə yaddaş.

Məşğələnin qısa ssenarisi: təhsilalanlar özlərini təqdim edirlər, müəllim onları modul spesifikasiyası və qiymətləndirmə üzrə yaddaşa tanış edir, təhsilalanlara təlimin təşkili və qiymətləndirilmənin aparılma qaydalarını izah edir və onların suallarına cavab verir.

Məşğələnin davametmə müddəti: (30 dəqiqə).

Məşğələ 2. Müəssisədə əsas sağlamlıq və təhlükəsizlik riskləri.

Məqsəd: təhsilalan müəssisədə əsas sağlamlıq və təhlükəsizlik risklərinin aşkar edilməsi qaydalarını bilir.

Təlim metodları: texniki-təhlükəsizlik üzrə təlimat, müəssisəyə ekskursiya zamanı müəssisənin binalarının nümayiş etdirilməsi, praktiki tapşırıqlar, söhbət, nəzəri materialın sərbəst öyrənilməsi.

Təlimin keçirildiyi yer: müəssisə, təlim auditoriyası.

Məzmun: əmək mühafizəsinə və təhlükəsizlik texnikasına olan tələblər.

Lazım olan təlim materialları: texniki-təhlükəsizliyə və əmək mühafizəsinə dair təlimatlar, müəssisəyə ekskursiya zamanı sağlamlıq və təhlükəli risklərin minimumlaşdırılmasına dair praktiki tapşırıqlara uyğun qeydlərin edilməsi üçün vərəqlər.

Məşğələnin qısa ssenarisi: müəllim ekskursiyanın məqsədini izah edir, bundan sonra texniki-təhlükəsizliyə dair təlimatlandırma aparır, sonra müəssisəyə ekskursiyaya gediş startı verilir. Ekskursiya zamanı təhsilalanlarla təhlükəsizlik qaydaları haqqında söhbətlər aparılır və şagirdlər vərəqlərində lazımi qeydlər edirlər. Təhsil müəssisəsinə qayıtdıqdan sonra tapşırıqların yerinə yetirilməsinin müzakirəsi aparılır, bundan sonra praktiki tapşırıqları tətbiq edirlər (riskli mənbələri siniflərə ayırırlar, onların minimallaşdırılmasının yollarını axtarırlar) və sərbəst olaraq texniki-təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinin tələblərini öyrənirlər.

Məşğələnin davametmə müddəti: (4 saat).

Məşğələ 3. Bədbəxt hadisələrin səbəbləri və onların aradan qaldırılma qaydaları.

Məqsəd: təhsilalan bədbəxt hadisələrin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasını bilir.

Təlim metodları: müəssisələrdə baş verən bədbəxt hadisələrə həsr edilmiş videomateriala baxış və müzakirəsi, təcrübə zamanı öyrənilmiş praktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi.

Təlimin keçirildiyi yer: təlim auditoriyası.

Lazım olan təlim materialları: videomateriallar, xilasetmədə istifadə olunan vasitələr.

Məzmun: müəssisədə baş verə biləcək hadisələrin qarşısının alınması üçün əmək mühafizəsinə və texniki-təhlükəsizlik qaydalarına olan tələblər.

Məşğələnin qısa ssenarisi: videomateriallarla iş, videoya baxmaq və müzakirə etmək, praktiki tapşırıqları yerinə yetirmək (kiçik qruplarda videomaterialda nümayiş etdirildiyi kimi, müəssisədə baş verə biləcək bədbəxt hadisələrdən qaçmağın yollarına dair təkliflərin işlənilməsi və təcrübədə həqiqətən baş vermiş bədbəxt hadisənin öyrənilməsi). Tapşırıqları yerinə yetirərkən texniki-təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinə dair təlimatların tələblərinə riayət etməli.

Məşğələnin davametmə müddəti: (3 saat).

Modul alqoritminin işlənilməsi və həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakı qeyd olunanları yadda saxlamaq və onlardan istifadə etmək lazımdır.

• Təlimin məzmunu, modulun tapşırıqları və fəaliyyət addımları, modulun spesifikasiyasında göstərilirdiyi kimi dəqiq və uyğun olmalıdır.

• Təlimin gedişinə, modulun spesifikasiyasın-

da göstərilən bütün addımlara uyğun hərəkət etmək lazımdır.

- Hər məşğələdə şagirdlərin nəzəri və praktiki tapşırıqları yerinə yetirmək üçün sərbəst fəaliyyətləri təmin olunmalıdır.

- Şagirdlərin hər məşğələdə kiçik qruplarla işləmələri üçün onlara maksimum imkan yaradılmalıdır.

- Bütün məşğələlər uyğun resurslarla təmin olunmalıdır.

Təlim prosesini və təlim metodlarını planlaşdırarkən insanın qavrama, yaddaxlama imkanları nəzərə alınmalıdır. Belə ki, insan eşitməklə 20%, görməklə 40%, eşitməklə + görməklə 60%, eşitməklə + görməklə + tətbiq etməklə 80% yadda saxlayır və qavrayır. Təlim metodu, müəllim və ya istehsalat təlimi ustası ilə təhsilalanların elə bir birgə təlim fəaliyyətidir ki, sonda öyrənənlər peşələrinə dair əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər. Eyni zamanda, birgə fəaliyyət onların tərbiyə olunmalarına və təlimlərdə əldə etdikləri bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilir.

Təlim metodlarına başqa cür yanaşmalar da mövcuddur. Belə ki, təlim metodları təkcə öyrəndənlərlə şagirdlərin ümumi məqsədə yönəldilən qarşılıqlı fəaliyyəti deyil, eyni zamanda, metodlara təlim prosesinin nəticəyönümlü və inkişafyönümlü başa çatmasının təminatçısı kimi də yanaşıla bilər. Təlim metodunun bu cür şərh olunmasına nümunə kimi praktiki təlimləri göstərə bilərik. Yəni, şagirdlərdə peşəyə dair bilik və bacarıqların aşılınması onlar üçün yaradılmış xüsusi şəraitdə: təhsil müəssisəsinin emalatxana və laboratoriyalarında və ya birbaşa istehsal müəssisəsində (istehsalatda) həyata keçirilir. Başqa sözlə, şagirdlər təhsil müəssisəsində əldə etdikləri ilkin bilik və bacarıqları istehsalatda birbaşa praktiki işlərin icrasını tətbiq etməklə, peşə bacarıqlarını inkişaf etdirir və təkmilləşdirirlər.

Təklif olunan təlim texnologiyaları çərçivəsində ən geniş yayılmış təlim formaları və metodlarına aiddir: cütlərlə iş, qruplarla iş və müzakirə, təcrübədən götürülmüş konkret hadisənin öyrənilməsi, əmək proseslərinin izlənilməsi, layihələr, praktiki tapşırıqlar, kompüterin köməyi ilə öyrənmə, müəssisəyə səyahət (ən

səmərəli metod, burada müəssisənin nümayəndələri təhsilalanları müasir texnologiyalar, istehsal prosesləri, materiallar və avadanlıqlarla tanış edirlər).

Sərbəst tapşırıqlar. Modul təlimlərində öyrənənlərə peşələrinə uyğun kompetensiyaları aşılamanı amillərdən biri şagirdlərə yerinə yetirmələri üçün sərbəst tapşırıqların verilməsi və digəri praktiki işlərə dair laboratoriya-təcrübə təlimlərinin aparılmasıdır. Sərbəst tapşırıqlar konkret sual üzrə təhsilalanın biliyində olan kəsirləri tamamlamaq və dərinləşdirmək funksiyası daşıyır. Fərdi oxunun məqsədi hər bir şagird üçün dəqiq istiqamətlənmiş şəkildə təşkil edilməlidir. Oxunanların nəticələri tövsiyə olunur ki, qrupla və ya müəllimlə müzakirə olunsun.

Tapşırıqlar dedikdə, müəyyən olunmuş işlərə dair yerinə yetiriləcək iş (icra) hərəkətlərinin şagird tərəfindən çoxsaylı təkrar edilməsi başa düşülür. Başqa sözlə desək, işlərin təkrar olunma sayları keyfiyyətə keçididir ki, bu zaman şagirdlərdə düzgün iş fəaliyyətinin, bacarıq və vərdislərin əldə olunması baş verir. Çoxsaylı hərəkətlərlə yerinə yetirilən hər hansı bir tapşırıq həmişə keyfiyyətin əldə olunmasını təmin edə bilmir. Keyfiyyətin əldə olunması tapşırıqların məqsəd və məzmunundan, metodlardan, müəllim və ya usta tərəfindən şagirdlərə verilən tapşırıqların necə təşkil olunmasından, həmçinin işlərin icrasına düzgün rəhbərlik etməkdən çox asılıdır.

Tapşırıqlar aşağıda qeyd olunan tələblərə cavab verməlidir.

1. Tapşırıq yalnız işlərin təkrarı deyil, irəliyə doğru və peşənin sirlərini mənimsəməkdə növbəti bir addımdır.

2. Hər bir tapşırıq dəqiq məqsəd daşmalıdır: təlimdə nəyi öyrənməli, nə əldə etməli, hansı addımları təkmilləşdirməli, möhkəmləndirməli, inkişaf etdirməli və s. Təlimin məqsədi şagirdlərə dəqiq və aydın çatdırılmalıdır. Məqsəd təlimin nəticəli sonluqla başa çatmasında əsas vasitədir.

3. Tapşırıqlar müəllim və ya istehsalat təlimi ustasının rəhbərliyi altında yerinə yetirilir. Onlar tapşırıqların yerinə yetirilməsinə rəhbərlik və nəzarət edərkən qarşısına hansı məqsədi qoyursa, bunu şagirdlərin məqsədi kimi də qəbul etmək olar. Şagirdlər tapşırıqları yerinə yetirən zaman

ustanın etdiyi düzəlişlər mütləqdir ki, bu da işin məzmununa və təlim məqsədinə xidmət etsin.

4. Şagird işləri yerinə yetirərkən özünün məntiqi təfəkkürünə əsaslanaraq işlərin necə yerinə yetirilməsini anlayır.

5. Tapşırıqların effektivliyi o zaman yüksək olur ki, şagirdlərdə görülən işlərə dair maraq aşılsın.

6. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində şagirdlər gördükləri işlərin gedişinə və nəticələrinə sərbəst olaraq ciddi nəzarət etməyi bacarmalıdırlar.

7. Hər bir tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra şagird hansı nəticələri əldə etdiyini bilməlidir.

Tapşırığa dair işlərin yerinə yetirilmə prosesində şagirdlərin psixoloji və praktiki fəaliyyətləri dəyişilməz qalır. Şagird əvvəl ona tanış olmayan bir işlə üz-üzə durur, tədrisən tapşırıqları mərhələ-mərhələ yerinə yetirdikcə və yerinə yetirilən işlər təkrarlandıqca onda özünə inam və öyrənmək həvəsi artır, sonda işləri sərbəst və köməkətsiz yerinə yetirməyə başlayır.

Laboratoriya-təcrübə işləri. Laboratoriya-təcrübə işləri nəzəri və praktiki təlimlərlə aralıq bir vəziyyət təşkil edir və burada nəzəriyyə ilə praktika əsas rabitə vasitəsi hesab olunur. Laboratoriya-təcrübə məşğələləri ixtisas fənn müəllimi ilə istehsalat təlimi ustasının və ya müəllimin bir yerdə reallaşdırdıqları təlimdir. İstehsalat təlimi dərslərinin mükəmməl sonluqla başa çatması laboratoriya-təcrübə dərslərinin şagirdlər tərəfindən necə mənimsənilməsindən çox asılıdır. Laboratoriya-təcrübə işləri istehsalat təlimi prosesində məşğələnin əsas hissəsi hesab olunur və işin əsas struktur elementlərindən biridir. Bundan əlavə, usta laboratoriya-təcrübə işlərinə şagirdləri təlimatlandırma formasında rəhbərlik edir: **giriş, cari və yekun təlimatlar**. Bu təlimatlar haqda əvvəlki yazılarımızda məlumatlar vermişdik. Odur ki, sizləri laboratoriya-təcrübə işlərinin növləri ilə tanış etmək istərdik.

Praktiki təlim üçün xarakterik olan laboratoriya-təcrübə işlərinin əsas növləri bunlardır.

- Maşınların, mexanizmlərin, aqreqların, aparatların, cihazların quruluşlarının və işinin öyrənilməsi. Məsələn, sökmə-yığma işləri, görülən işin xarakterinə uyğun kəşkilərin seçilməsi,

elektrik dövrəsinin yığılması, elektrik mühərriklərinin şəbəkəyə qoşulması və s.

- Texniki ölçülərin, parametrlərin, xarakteristikaların, keyfiyyətin və onlar arasındakı asılılıqların tədqiq edilməsi və s.

- Nəzarət-ölçü cihazları və alətlərdən istifadə qaydaları. Məsələn, ştangerpərgardan, bucaqölçəndən, mikrometrdən istifadə və s.

Nasazlıqların diaqnostikası, tənzimləmələr, sazlamalar, avadanlıqların qurulması. Məsələn, dəzgahların işləmə dəqiqliyinin yoxlanılması, traktorların və kənd təsərrüfatı maşınlarının sistemlərinin, düyün və aqreqlarının tənzimlənməsi, sazlanması və s. Belə işləri yerinə yetirdikcə şagirdlərin əldə etdikləri bilik və bacarıqlar həm dərinləşir, həm genişlənir və həm də yeni məzmun alır. İstehsalat təlimi prosesində yerinə yetirilən laboratoriya-təcrübə işləri şagirdlər üçün müəyyən dərəcədə təcrübə tədqiqat xarakteri daşıyır.

Laboratoriya-təcrübə işlərini başa çatdırdıqdan sonra hər bir şagird və ya bir neçə şagirdə ibarət mənfi nüməyəndə görülən işləri və bu iş üzrə aparılan hesabatları (əgər işin xarakteri bunu tələb edərsə) ustaya təqdim edir. Onu da qeyd edək ki, laboratoriya-təcrübə dərslərinin keyfiyyəti bütünlüklə müəllimin pedaqoji bacarığından və təlimə hazırlığından çox asılıdır. Keyfiyyət dedikdə, laboratoriya-təcrübə dərslərinin yekununda şagirdlərin proqram materialının məzmununa dair əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdislərin keyfiyyəti nəzərdə tutulur. Öyrədən laboratoriya-təcrübə dərslərinə hazırlaşarkən dərslərin hər mərhələsini planlaşdırmalı, təlim materialına uyğun işləri yerinə yetirməyin əhatə olunduğu metodiki və texniki ədəbiyyatları öyrənməli, həmçinin bu sahəyə aid elm və texnikanın nailiyyətləri ilə tanış olmalı, qabaqcıl müəllimlərin təcrübələrinə istinad edərək təlim materialını savadlı, başa düşülən tərzdə başa salmalı və şagirdlərə işləri yerinə yetirərkən istifadə ediləcək alət və tərtibatlardan düzgün istifadə qaydalarını praktiki formada göstərməlidir. Eyni zamanda, təlimin maddi-texniki təchizatını hazırlamalı, şagirdlər üçün tam təhlükəsiz iş şəraiti yaratmalı və sökmə-yığma və tənzimləmə işlərini yerinə yetirmək üçün iş yerlərini kifayət edəcək sayda alət və tərtibatlarla təmin etməlidir.

DƏMİR YOLU STANSİYASI NÖVBƏTÇİSİNİN İŞİ

Zulfuqar Əsgərov,

“Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-nin

yük və kommersiya xidməti gömrük işləri üzrə aparıcı mühəndisi

E-mail: z.askarov@ady.az

Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının hərtərəfli və sürətli inkişafı, bütün sahələrdə böyük nailiyyətlərə imza atması ölkəmizi dünyada lider dövlətlər sırasında durmasına kömək edir. Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən, nəqliyyat sisteminin inkişaf konsepsiyası Respublika Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında daha uğurla davam etdirilir. Bu sahədə aparılan ardıcıl islahatlar ölkənin nəqliyyat sektorunu da perspektivli sahələrdən birinə çevirmişdir. Nəqliyyat sisteminin inkişaf konsepsiyası dəmir yolu nəqliyyatının inkişafında da açıq-aydın büruzə verməkdədir. Son illərdə bu proses daha sürətlə gedir. İstifadəyə verilmiş Bakı-Tbilisi-Qars və tikilməkdə olan Şimal-Cənub dəmir yolu xətti Azərbaycanı Türkiyə, Avropa ölkələri, İran, Hindistan və digər Asiya ölkələri ilə bağlayacaqdır. Ələt limanından yola salınmış ilk yük qatarları artıq Qars dəmir yolu stansiyasında qəbul olunmuşdur. Dəmir yolu nəqliyyatının belə perspektivli inkişafı yük daşımalarını artırır ki, bu da qatarları qəbul edən və göndərən stansiya növbətçilərinin məsuliyyətli olmağını və onların daha operativ işləmələrini tələb edir. Bu işlərin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edən və cavabdehlik daşıyan stansiya növbətçisinin işini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu məqsədlə də aşağıda dəmir yolu stansiyası növbətçisinin işi, səlahiyyətləri, qatarların qəbulu və göndərilməsi proseslərini

oxucuların diqqətinə çatdırmağa çalışacağıq.

Dəmir yolu nəqliyyatında yük və sərnişin daşımaları prosesini kənarından izləməklə işin gedişi və planından bilavasitə xəbərdar olmaq mümkün deyildir. Maraqlıdır ki, kifayət qədər iri qabaritli elektrovoz, teplovoz və vaqonlarla yerinə yetirilən daşımalar ölkə əhalisinin sosial həyat tərzini pozmadan ustalıqla həyata keçirilir. Bu proseslərdə mühəndis, texnik və fəhlələr olmaqla böyük işçi heyəti iştirak edir. İşlərin

çoxu təsərrüfatlarda yerinə yetirilir ki, onların da öndə gedəni **dəmir yolu stansiyalarıdır**. Bu stansiyalarda işlər əsasən, müddəti 12 saat olmaqla dördnövbəli təşkil olunur. Növbədə çalışan qatar tərtibatçıları, texnoloji mərkəzin operatorları, vaqon-sürət tənzimləyiciləri (başmaçqılar), işarəvermə postunun və vaqon çeşidləmə parkının növbətçiləri, növbədə qatarların hərəkəti ilə əlaqəli işləri yerinə yetirən lokomotiv briqadaları, vaqon, yol, işarəvermə, elektrik

təsərrüfatı işçiləri də stansiya növbətçisinə tabedirlər. Növbədə çalışan işçilərin qarşılıqlı fəaliyyətini təkbaşına idarə edən stansiya növbətçisini həm də “**komandır**” adlandırırlar. Çünki onun işçiyə verdiyi tapşırıqlar əmr xarakterli olmaqla qeydiyyatla alınır və işçi tərəfindən sözsüz yerinə yetirilməlidir. Həm də stansiya növbətçisi stansiya rəisinin növbətçi köməkçisidir.

Əvvəlcə stansiya növbətçisinin növbə ərzindəki normal iş fəaliyyətini nəzərdən keçirək.

Stansiya növbətçisi işini Stansiyanın Texniki Sərəncam Aktının (TSA) tələblərinə, Azərbaycan Dəmir Yollarının Nizamnaməsinə və mövcud təlimatlara əsasən planlaşdırır. İşə başlamazdan əvvəl işçilər əməyin mühafizəsi və texniki-təhlükəsizlik qaydaları, həmçinin qarşıda duran işlərin planlaşdırılması barədə təlimatlandırılır. Hər bir işçi təlimatı mənimsəməsini **TNU-19** formalı jurnalda öz imzası ilə təsdiq edir və iş otağında tormoz başmaqlarının, idarəetmə tablosundakı plombların, növbətçiyə aid jurnalların, TSA-nın, alət və avadanlıqların işlək vəziyyətdə olmasını yoxlayaraq, stolüstü **DU-2** formalı jurnalda növbəni qəbul etməsini imzası ilə təsdiqləyir. Tabeçiliyində çalışan işçilərin yerində olmaları və onların iş yerinin vəziyyəti barədə hər birindən şəxsən məlumat alaraq işə başlamağa hazırlıq barədə qatar dispetçerinə məlumat verir. Normal halda stansiyada bir qatar dövryyəsinin yerinə yetirilməsi prosesinə nəzər salmaq.

Qonşu stansiyadan yük qatarının gəlməsi barədə telefon vasitəsi ilə məlumat alan stansiya növbətçisi qatarı qəbul etmək üçün stansiyanın müvafiq boş yoluna marşrut hazırlayır. Yəni qatarı həmin yola istiqamətləndirərək yoldəyişənləri lazım olan vəziyyətə dəyişir. Qatar yaxınlaşdıqda giriş işıqforunda icazəverici işarəni açır. Bu proses stansiya növbətçisinin otağında quraşdırılmış idarəetmə tablosu vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Stansiya növbətçisi qatarın stansiyaya yaxınlaşması barədə texnoloji mərkəzin operatorlarını, vaqon təsərrüfatı işçilərini, başmaççıları və stansiyada manevr işləri aparan lokomotiv briqadalarını xəbərdar edir. Bu məlumatı işçilərə telefonla, səsucaldanla və ya şəxsən çatdırır. Vaqon təsərrüfatı işçiləri hərəkətdə olan qatarı iki tərəfdən şahmat formalı

yoxlayırlar. Bu zaman vaqonların hərəkət edən hissələrinə diqqət yetirilir. Stansiyanın Texniki Sərəncam Aktının tələblərinə əsasən, stansiya növbətçisi qatarı idarəetmə tablosundan müşayiət edir və ya otağının önündə maşinistin onu görə biləcəyi yerdə qarşılayır. Stansiyaya qəbul olunmuş qatarın vaqonları başmaççı tərəfindən tormoz başmaqları ilə bərkidilir və stansiya

növbətçisi qatarın tam tərkibdə stansiyaya çatması barədə qatar dispetçerinə telefonla məlumat verir. Bunu axırıncı vaqonun nömrəsini uyğunlaşdırmaqla həmin vaqonun son hissəsindəki qırmızı işarənin olması yolu ilə müəyyən edir. Uyğunluq olmadığı halda, dərhal bu barədə qatar dispetçerini və qatargöndərən qonşu stansiyanın növbətçisini məlumatlandırır. Stansiya növbətçisi stolüstü **DU-2 formalı** jurnalda qatarın çatma vaxtını, tərkibindəki yüklü və boş vaqonların sayını, qatarın netto və brutto çəkisini, maşinistin soyadını, lokomotivin qəbul yolunun, baş və quyruq vaqonun nömrəsini dəqiqliklə qeyd edir. Sonra qatardan açılmış lokomotivi qatar dispetçerinin əmrinə əsasən göndərir. Lokomotiv qatardan açıldıqdan sonra vaqon təsərrüfatının növbə ustası stansiya növbətçisinin nəzarətində olan **VU-14 formalı** jurnalda qəbul olunmuş qatarı texniki baxışa qəbul etməsi barədə imza edir. Bundan sonra qatar səyyar işarələrlə çəpərlənir. Texniki baxış müddətində qatara lokomotiv və ya vaqon qoşmaq, həmçinin onu açmaq qadağandır. Texniki baxışın başa çatmasını növbə ustası VU-14 formalı jurnalda qeyd edərək imzası ilə təsdiq edir. Bundan əlavə, səyyar işarələr yığışdırılır. Paralel olaraq texnoloji mərkəzin operatorları

vaqonların sənədlərini araşdırır, stansiya növbətçisinə və müvafiq yük rayonlarının işçilərinə məlumat verirlər. Yük rayonlarının işçiləri də öz növbəsində yükün gəlməsi barədə yükalan təşkilata yazılı və ya şifahi məlumat verir, stansiya növbətçisinə verilən arayışda isə hər bir vaqonun təyinatı da qeyd edilir.

Növbəti mərhələdə stansiya növbətçisi radiorabitə vasitəsi ilə manevr heyətinə sərəncam verərək vaqonların yük rayonları üzrə yerləşdirilməsini təşkil edir. Bu zaman lokomotiv olaraq manevr teplovozlardan istifadə edilir. Bu teplovozlər vasitəsi ilə manevr işləri vaqonlar qabaqda və ya arxada olmaqla aparıla bilər. Vaqonlarla manevr zamanı bütün heyət manevr rəhbərinə tabedir. Bu rəhbər qatar tərtibatçısıdır. O, vaqonların açılıb qoşulmasına, bərkidilməsinə, manevr sürətinə, işçilərin əməyinin mühafizəsi və texniki-təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmələrinə cavabdehdir. Manevr vaxtı manevr rəhbərinin komandalarını başa düşdüyünü maşinist radiorabitə və ya lokomotivin fiti ilə təsdiqləyə bilər. Məsələn, irəliyə hərəkət bir uzun fitlə, geriye hərəkət iki qısa fitlə, hərəkəti dayandırmaq isə üç qısa fitlə cavablandırılır. Vaqonların birinin digərinə qoşulması avtoqoşqu vasitəsi ilə avtomatik olur və birinin digərindən açılmasını, tormoz qollarının qoşulub açılmasını isə qatar tərtibatçısı həyata keçirir.

Yük həyətinə vaqonların yüklənməsi və boşaldılması yük sahibi tərəfindən təşkil olunur. Yükləmə və boşaltma işlərinə nəzarət isə stansiyanın yük qəbuledicisi tərəfindən yerinə yetirilir. Yüklənmiş və boşalmış vaqonlar yükgöndərən tərəfindən sənədləşdirilərək stansi-

yanın yük kassasına təhvil verilir, məhz bu andan etibarən yük daşınmaya hazır hesab olunur. Bu barədə yük kassasından məlumat alan stansiya növbətçisi manevr briqadasına vaqonun stansiya yoluna gətirmək əmrini verir. Bu üsul ilə eyni təyinatlı bütün vaqonlar stansiya yolunda bir-birinə qoşularaq qatar tərtib olunur. Stansiyaya qəbul olunmuş qatarda aparılan əməliyyatlar göndərilməyə hazırlanmış bu qatar üçün də tətbiq edilir. Texnoloji mərkəzdə baş operator qatarın tərkibindəki vaqonların sənədlərini son dəfə dəqiq yoxlayaraq qatarın natura və rəqini tərtib edir. Bu və rəqdə qatarın tərkibindəki vaqonların nömrələri, tarası, yükün çəkisi (netto), təyinat stansiyası, mənsubiyyət kodu ayrı-ayrılıqda qeyd edilir. Və rəqin ikinci səhifəsinin sonunda ümumi tara, netto, brutto, oxların ümumi sayı, qatarın şərti uzunluğu, qatarın təyinatı, baş və quyruq vaqonun nömrəsi qeyd edilir. Və rəqin birinci səhifəsinin əvvəlində isə qatarın nömrəsi yazılır. Bütün vaqonların daşıma sənədləri bir yerdə bükülərək qaytanlanır. Bu proseslərin başa çatması barədə məlumatı alan stansiya növbətçisi qatarın göndərilməyə hazır olmasını qatar dispetçerinə çatdırır. Qatar dispetçeri lokomotiv deposunda səfərə hazır olan lokomotivə briqada çağırılması barədə depo növbətçisinə göstəriş verir. Depo növbətçisi maşinisti və onun köməkçisini telefon vasitəsi ilə işə çağırır. Lokomotiv deposuna gəlmiş lokomotiv briqadası təlimatçı-maşinist tərəfindən təlimat alaraq **TNU-19 formalı** jurnalda imza edirlər. Sonra həkim müayinəsindən keçərək lokomotivi qəbul edirlər. Səfərə hazır olan qatar lokomotiv qatar dispetçerinin əmri ilə stansiyaya yola salınır. Yol vaqonlarla tutulu olduğuna görə yaxınlaşan lokomotivə stansiyanın giriş işıqforunda icazəverici işarə açmaq mümkün olmadığından yerli təlimata uyğun olaraq lokomotiv 3 km/saatdan artıq olmayan sürətlə vaqona qoşulur. Maşinist köməkçisi avtoqoşquların normal qoşulmasına əmin olaraq tormoz qollarını bir-birinə qoşur və sonluq kranlarını açır. Bundan sonra maşinist qatarın tormoz sisteminə sıxılmış hava axını buraxan kranı açır. Lokomotivin kompressoru bütün vaqonları eyni təzyiqdə sıxılmış hava ilə təmin edir. Hər bir vaqona quraşdırılmış havapaylayıcı isə tormozlama zamanı tormoz yastıqlarının təkərlərə eyni vaxtda

sıxılmasını təmin edir. Vaqon təsərrüfatı işçisi vaqonların tormoz sisteminin işlək vəziyyətdə olduğunu yoxladıqdan sonra maşinistə **VU-45 formalı** arayış təqdim edir. Paralel olaraq texnoloji mərkəzin operatoru da əvvəlcədən hazırlanmış daşıma sənədlərini maşinistə təqdim edir. Bundan sonra maşinist radiorabitə vasitəsi ilə səfərə hazır olması barədə stansiya növbətçisinə məlumat verir. Stansiya növbətçisi qatar dispetçerinin icazəsi ilə qatarı göndərmək üçün yoldəyişənləri müvafiq vəziyyətə gətirir və çıxış işıqforunda icazəverici işarəni açır. Vaqonların altından tormoz başmaqları götürüldükdən sonra qatarın yola düşməsinə icazə verir və **DU-2 formalı** jurnalda qatarın məlumatlarını qeyd edir. Sonda isə qatar dispetçerinə və qonşu stansiyanın növbətçisinə qatarın getmə vaxtını deyir və **DU-2 formalı** jurnalda həmin məlumatları qeyd edir. Bununla da bir yük qatarının stansiyaya qəbulu, vaqonların təyinatı üzrə yükləmə-boşaltma yerlərinə verilməsi, həmin vaqonların stansiya yoluna gətirilməsi və qatar qəbul edilərək təyinatı üzrə göndərilməsi prosesi bitmiş hesab edilir. Yuxarıda qeyd olunan proseslər qüvvədə olan təlimatlara, qəbul olunmuş normativlərə uyğun yerinə yetirilərsə, əməyin mühafizəsinə, texniki təhlükəsizliyə, həmçinin yük daşımalarının artmasına zəmanət verilmiş olar.

Biz burada stansiya növbətçisinin vəzifə borcundan, ümumiyyətlə, stansiyada ona aid olan işlərin təşkilindən hərtərəfli söz açdıq. Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm ki, istər stansiya növbətçisi, istərsə də digər peşə növlərini öyrənən şagirdlərin nəzəri biliklərlə yanaşı, praktiki iş vərdişlərinə də yiyələnmələri çox vacibdir. Çünki alət, avadanlıq və texnikalarla bilavasitə təmasda olan şagird istehsalat üçün ən önəmli olan əməyin mühafizəsi və texniki-təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməyi mükəmməl öyrənə bilər.

Peşə təhsili alan hər bir şagird nəzəri biliklərlə paralel olaraq istehsalat müəssisəsinin bazasında, ya da təlim-tədris laboratoriyasında təcrübə keçməlidir. Hazırkı dövrdə Dəmir Yolu və Metropoliten üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinin mövcud ixtisaslar üzrə laboratoriyası

olmadığına görə istehsalat təcrübələri baza müəssisələri olaraq Azərbaycan Dəmir Yollarının və Bakı Metropoliteninin stansiyalarında, lokomotiv depolarında və dartı elektrik yarımstansiyalarında təşkil olunur ki, iş yerlərində şagirdlər təcrübə saatlarından tam yararlanma bilmirlər. Çünki qatarların hərəkətini və manevr işlərini idarə edən stansiya növbətçisi, elektrovozu və ya teplovozu idarə edən maşinist, dartı elektrik yarımstansiyalarının, kontakt şəbəkələrinin və işarəvermə qurğularının təmiri üzrə montyoru Nizamnaməyə və mövcud təlimatlara əsasən, öz iş yerinə başqa şəxslərin müdaxilə etməsinə yol verməməlidir. Aydın ki, belə spesifik peşələri öyrənmək üçün şagird alət, avadanlıq və texnikalarla birbaşa təmasda olmalıdır. Yalnız bu halda şagird nəzəri biliyini tətbiq edərək ona verilən iş normasını yerinə yetirər. Bunun üçün ya bu təhsil mərkəzində müasir tələblərə cavab verən trenoqorlarla təchiz edilmiş laboratoriyalar təşkil olunmalı, ya da baza müəssisələri ilə iş birliyi qurularaq, əmək normalarına əsasən, şagirdlər istehsalata cəlb olunmalıdırlar. Bundan əlavə, istehsalçı ölkələrin ali və peşə təhsili müəssisələri ilə əməkdaşlıq edərək yeni texnika və texnologiyalar sistemini peşə təhsili proqramımızda tətbiq edilməsinə nail olmalıyıq.

Hazırda Azərbaycanın dəmir yollarında yeni işarəvermə və rabitə qurğuları, həmçinin dəyişən cərəyanlı dartı elektrik yarımstansiyaları tikilməkdədir. Yeni istismara verilmiş lokomotivlərin və idarəetmə sistemlərinin işinin də bu qurğulara istinad edəcəyini nəzərə alaraq, tədris proqramlarında da köklü dəyişikliklərə və müasir texnologiyaları mənimsəmiş peşəkar kadrlara ehtiyac vardır. Ona görə də təlim-tədris proseslərində baza müəssisələrinin təcrübəli və həvəsli kadrlarından maksimum istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Bu praktik işlər ardıcıl, mütəmadi və təlimata uyğun aparılırsa, şagirdlərin təcrübəsi artar, peşə vərdişlərinə yiyələnər və gələcəkdə bundan yararlanarlar. Son nəticədə bunlar işin düzgün qurulmasını, istehsalatda bədbəxt hadisələrin azalmasını, əməyin mühafizəsi və texniki-təhlükəsizliyi təmin etmiş olar.

TƏDRİS LABORATORİYASININ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

Rasim İbrahimov,

Cəlilabad Peşə Liseyinin ixtisas fənn müəllimi

E-mail: İbrahimov.1963@bk.ru

Müasir dövrdə insan cəmiyyətinin, sənayenin, texnikanın, o cümlədən, avtomobil texnikasının sürətli inkişafı peşə məktəbləri və liseylərində tədrisin səmərəli aparılmasının çevikliyi və inkişafı ayaqlaşmasını tələb edir. Cəlilabad Peşə Liseyində də həmin işlərin davamlı aparılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Liseydə yeni tədris olunan “avtomobillərin və traktorların elektrik avadanlığının təmiri üzrə çilingər-elektrik, avtomobil sürücüsü” ixtisası bu baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. İxtisasın yeni olması ilə yanaşı, həm də müasir avtomobillərin elektrik avadanlığının mürəkkəbliyi onun öyrənilməsinə yeni pedaqoji yanaşmalar tələb edir. Ənənəvi plakatlar, ədəbiyyatlar, maketlər və s. müasir avtomobillərin elektrik avadanlığının tam öyrənilməsini təmin etmir. Çünki klassik elektrik sxemlərinin cərəyan mənbələrindən, cihazlardan və işlədiciyə ibarət olduğu halda, müasir avtomobillərin elektrik sxemlərinə sadalananlardan əlavə, elektron-yad-daş qurğuları, elektron idarəetmə və kommutasiya elementləri, məlumat daşıyıcıları və s. daxildir. Bu elementlərin quruluşu və iş prinsipinin öyrənilməsi ixtisas fənlərinin (avtomobillərin və traktorların elektrik avadanlığı və elektrotexnikanın əsasları, avtomobil və traktorların elektrik avadanlığının təmiri və s.) tədrisi ilə yanaşı, İKT, fizika, kimya və s. ümumtəhsil fənlərinin də tədrisində yeni yanaşma və üsullar tələb edir.

Fənnin tədrisinin keyfiyyətli və səmərəli aparılması, bilavasitə maddi-texniki bazanın səviyyə-

yəsindən çox asılıdır. Liseydə yeni tədris edilən “Avtomobillərin və traktorların elektrik avadanlığı və elektrotexnikanın əsasları” fənninin mövcud maddi-texniki bazası bu fənnin ənənəvi səviyyədə tədrisi üçün yetərlidir. Lakin müasir avtomobillərin mürəkkəb elektrik avadanlığının öyrənilməsi və yüksək səviyyəli keyfiyyətin qazanılmasını təmin etmir. Bu istiqamətdə ciddi dönüş yaratmaq, tədrisin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq üçün liseyin rəhbərliyi yeni maddi-texniki bazanın “**avtomobillərin elektrik avadanlığı üzrə tədqiqat laboratoriyası**”nı ya-

ratmağa nail oldu. Laboratoriya qısa müddətdə liseyin mühəndis-pedagoji heyəti tərəfindən yaradılmış və müvafiq avadanlıqla təchiz edilmişdir. Laboratoriyanın əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- *avtomobillərin elektrik avadanlığının müəmməl öyrənilməsini təmin etmək;*
- *avtomobillərin elektrik avadanlığının təkmilləşdirilməsi yolları üzrə tədqiqat işlərinin*

aparılması;

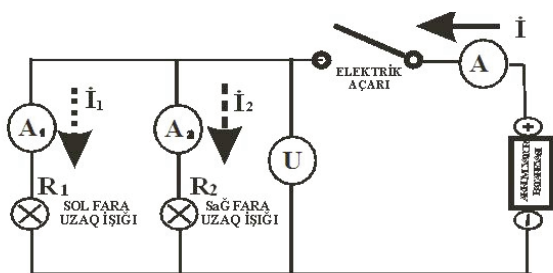
– avtomobillərin elektrik avadanlığında baş verə biləcək nasazlıqların imitasiyası və onların aradan qaldırılması yollarının tədqiqi;

– avtomobillərin elektrik avadanlığının ümumi dövrəsinin və ayrı-ayrı işlədicilərin dövrəsinin hesablanması;

– avtomobilin elektrik avadanlığına daxil olan elementlərin və işlədicilərin elektrik parametrlərinin təyin edilməsi;

– müxtəlif təmir işlərinin aparılması və s.

Laboratoriyada tədrisin aparılması üçün avtomobilin elektrik avadanlığının fəza modeli “rentgen” sxemi qurulmuşdur. Burada elektrik sxeminə aid olan bütün hissə və detallar göz qabağındadır. Şagird istənilən işlədici və ya elementin elektrik sxeminə necə və haradan qoşulduğunu əyani görür, onun işinə nəzarət edir. Avtomobillərin elektrik avadanlığının təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması laboratoriyanın əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Burada elektrik avadanlığında baş verə biləcək əsas nasazlıqlar əvvəldən və ya tapşırıqın gedişində usta (müəllim) tərəfindən müəyyən edilir. Belə halların şagird tərəfindən müəyyən edilərək aradan qaldırılması öyrənilir. Laboratoriyada

müxtəlif hesablama və ölçmə işləri də aparmaq mümkündür. Məsələn, işıqlandırma sistemində baş işıqforların uzaq işıqlarının dövrəsindən keçən cərəyanın və müqavimətlərinin müəyyən edilməsinə diqqət edək. Bunun üçün həmin dövrənin elektrik sxemi aşağıdakı kimi qurulur: Sxemdən görüldüyü kimi, lampalar elektrik dövrəsinə paralel qoşulub. Fizika kursundan da məlumdur ki, paralel dövrədə gərginlik kəmiyyətə sabit qalır, cərəyan şiddətləri isə ayrı-ayrı işlədicilərdən keçən cərəyanların cəminə bərabərdir. Hesablama bir neçə üsulla aparıla bilər. Bu üsullardan birinə baxaq.

Dövrənin ümumi cərəyan şiddəti I , A ampermetri, gərginliyi (elektrik hərəkət qüvvəsi) isə U

voltmetri ilə ölçülür. Ümumi cərəyan şiddəti I , I_1 və I_2 cərəyanlarının cəmindən ibarətdir. I_1 və I_2 cərəyanlarının qiymətləri isə müvafiq olaraq A_1 və A_2 ampermetrləri ilə ölçülür. Ohm qanunundan istifadə edib, müvafiq olaraq sol və sağ işıqforların uzaq işıqlarının közərmə tellərinin müqavimətini hesablamaq olar.

Hesablama aşağıdakı qaydada aparılır.

Birləşdirici naqillərin və kommutasiya cihazlarının müqavimətini nəzərə almasaq belə yazmaq olar. Ölçmə cihazlarının göstərişlərini qeyd edək:

$$I = 10 \text{ A}$$

$$U = 12 \text{ V}$$

$$I_1 = 5 \text{ A}$$

$$I_2 = 5 \text{ A}$$

I_1 və I_2 cərəyanlarının bir-birinə bərabər olması onu göstərir ki, lampaların uzaq işıqlarının müqavimətləri (R_1 və R_2) bərabərdir və onlar eyni işıq seli yaradacaqlar. Bu isə hərəkətin təhlükəsizliyi üçün çox vacibdir. Sol və sağ işıqforların uzaq işıqlarının közərmə tellərinin müqavimətləri müvafiq $R_1 = U / I_1 = 12 / 5 = 2,4 \text{ om}$ və $R_2 = U / I_2 = 12 / 5 = 2,4 \text{ om}$ olur. Hesablamalardan görüldüyü kimi $R_1 = R_2$. Əlavə olaraq közərmə telinin gücünü də hesablamaq olar. Müqavimətlərin və cərəyan şiddətlərinin bir-birinə bərabərliyi onu göstərir ki, sol və sağ lampaların gücləri bir-birinə bərabərdir. Yəni sol və sağ lampaların gücü müvafiq olaraq, $P_1 = U \times I_1 = 12 \times 5 = 60 \text{ vt}$ və $P_2 = U \times I_2 = 12 \times 5 = 60 \text{ vt}$ olar. Lampaların istifadə etdiyi ümumi güc isə $P = P_1 + P_2 = 60 + 60 = 120 \text{ vt}$ olur.

Təlimdə bu cür əyaniliyin olması elektrik avadanlığının mahiyyətinin, onun quruluşunun, iş prinsipinin şagird tərəfindən tez və yaddaqalan formada mənimsənilməsinə təmin edir. Tədris prosesində tamlığı təmin etmək üçün gələcəkdə də belə laboratoriyaların və digər fənlərin tədrisi üçün yaradılması zəruridir.

İNSAN SƏNƏTKARLIĞA ƏMƏK HAZIRLIĞI İLƏ YÜKSƏLİR

Şahrza Ağayev,
ADPU-nun müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
qabaqcıl təhsil işçisi
E-mail: sharza-a@mail.ru

Cəmilə Qarayeva,
Bakı Dövlət Universitetinin
Qazax filialının baş müəllimi

Açar sözlər: əmək hazırlığı, sənətkarlıq, fiziki və əqli fəaliyyət, dulusçuluq, ayiricilik, hörmət təkəlduz, həsirçilik.

Ключевые слова: трудовая подготовка, мастерство, физическая и умственная деятельность, керамика, спиннинг, циновка.

Keywords: labor preparation, craftsmanship, physical and mental activity, pottery, spinning, witchcraft, handicraft.

Sagird şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafına verilən ən mühüm tələblərdən biri onun əməyə, əmək adamlarına şüurlu münasibət göstərmək qabiliyyətinə malik olması prinsipinə müasir sosial-iqtisadi baxımından yanaşmanı zəruri edir. **Əmək** – fiziki və əqli fəaliyyətin məcmusu olub, vəhdət təşkil edir. Bu sahədə bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi əmək tərbiyəsi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Əmək tərbiyəsi sistemli və məqsədyönlü şəkildə təlim-tərbiyə müəssisələrində aparılır. Burada tədris olunan bütün fənlərin imkanları pedaqoji əsaslara müvafiq olaraq reallaşdırılır. Şagirdlərin əqli fəaliyyəti təlim əməyi nəticəsində müxtəlif fənlər üzrə qazanmış olduqları biliyin keyfiyyəti ilə şərtlənir. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, intellektual əmək fiziki əməyin keyfiyyətində mühüm rol oynayaraq, aparıcı mövqeyə malikdir. Əmək hazırlığının nəzəri və praktiki problemlərinin tədqiqində, məhz bilik (intellektuallıq) və bacarıq (fiziki) arasında qarşılıqlı faydalılıq dərəcəsi öyrənilməklə bunlar arasında tələb və imkana görə yaranan ziddiyyətlər aşkar edilir. Həmin uyğunsuzluqların, biliyə uyğun (tələb) bacarığın olmaması (imkan) səbəbinin aradan qaldırılması üçün pedaqoji əsaslarla müəyyən olunan qanunauyğunluqlar, prinsiplər

və metodlar dəqiqləşdirilir. Bunun nəticəsində intellektual əməklə fiziki əmək arasında transformasiyanın səmərəliliyini artıran hərəkətverici qüvvə yaranır. Qeyd olunan metodoloji yanaşma barədə baş verən proses demək olar ki, pedaqoji əsas kimi lazımınca dəyərləndirilməmişdir. Əmək hazırlığı texnologiya dərslərində aparılır. Bu dərslərdə əmək fəaliyyətinin maddi-istehsal prosesi haqqında zəruri elmi məlumatlar verilir, müvafiq bacarıq və vərdişlər formalaşdırılır. Birinci sinifdən başlayaraq şagirdlər əmək vərdişlərinə hazırlanırlar. Əmək hazırlığı təhsil müəssisələrində şagirdlərin təlim fəaliyyətində məmulatın emalı zamanı nəzəri biliklərin praktiki tətbiqi prosesində həyata keçirilən əməliyyatların məcmusu ilə şərtlənir. Səmərəli təşkil olunmuş təlim prosesində tərbiyə olunanlar əməyə alışı, biliklərinin qiymətləndirilməsi ilə fəaliyyətlərinin nəticəsini görürlər.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri M.Füzulinin ölməz əsərləri içərisində uşaqların elm öyrənməsi, sənət seçməsi kimi məsələlər də xüsusi yer tutur. “Rindu-Zahid” adlı əsərində o, bildirir ki, yeniyetməlik dövründə düzgün seçilməyən sənət insana bütün ömrüboyu öz mənfi təsirini göstərir. Ümumiyyətlə, M.Füzuli və digər klassiklərin əsərlərində insanın əmək hazırlığından sənətkarlığa yüksəlməsi ideyalarından

səmərəli istifadə olunmasına, dünya təcrübəsinin öyrənilməsinə müasir sosial-iqtisadi şəraitdə ciddi ehtiyac vardır.

Almaniyanın peşə təhsili öyrənənlərinin gələcəyinə təminat verir və onların bu sahədə təcrübəsi maraqla öyrənilir. Ölkədə təhsil peşə məktəbində və müəssisədə aparılır. Paralel təhsil sistemi sayəsində gənclər məktəbdə və müəssisədə gələcək peşələrinə optimal surətdə hazırlanırlar. Almaniyanın peşə təhsili sisteminin üstün cəhətlərini aşağıda qeyd olunan fərqlənmə əlamətləri ilə xarakterizə etmək olar.

- Dövlət, iqtisadiyyat və sosial tərəfdaşlar birlikdə peşə təhsilinin çərçivə şərtlərini təmin edirlər.

- Almaniya təcrübədən keçirilən peşə təhsilinin məqsədi şagirdlərə səriştəyə yönəldilmiş hərtərəfli kompetensiyaların aşılmasıdır: bu məqsədə çatmağın ən yaxşı yolu bir tərəfdən müəssisədə, digər tərəfdən məktəbdə aparılan təlimdir.

- Bütün müəssisələrdə təhsil standartlarının eyni olması və imtahanlara təqdim olunan vahid tələbat təhsilin keyfiyyətinə zəmanət verir və təhsilin insanların həyatı boyu onları müşayiət etdiyini təsdiqləyir.

- Fasiləsiz olaraq əmək ehtiyatları bazarı və peşə təhsilinin öyrənilməsi onun texniki, iqtisadi və ictimai inkişafa adaptasiya olunmasına şərait yaradır.

- Xüsusi ixtisası və pedaqoji təhsili olan personal şagirdlərdə peşə kompetensiyalarının daimi inkişafına, həmçinin təlim və tədrisin yüksək keyfiyyətinə təminat verir.

Peşə təhsilində şagirdlərin kompetensiyalarının inkişaf etdirilməsinə əsaslanan qaydalara aiddir:

- *şəxsi və sosial kompetentlik, yəni daxili motivasiya, kollektivdə işləmək bacarığı və qərar qəbul etmək;*

- *istehsalatda işləmək, işçi avadanlıqlarla davranmaq və istehsal prosesini anlamaq;*

- *problemi həll etmək üçün həll strategiyası axtarmaq bacarığı və ondan çıxış etmək qabiliyyəti.*

Almaniya məktəbi bitirənləri belə bir sual düşündürür: *hara getmək, hansı ixtisası öyrənmək və hansı ixtisasın perspektivli gələcəyi var?* Bu ölkənin peşə təhsilində məktəbin yeni-

yetmələri cəmiyyətin gələcək həyatına hazırlamaq kimi xüsusi əhəmiyyəti vardır. Yeni yetmələr peşə məktəbində və müəssisədə 2-3 və 5 il müddətində təhsillərini davam etdirirlər. Təlim ərəfəsində şagirdlər təlim-istehsalat müəssisələrindən təqaüd alırlar. Qeyd olunan bu uğurların dinamik inkişaf edən Azərbaycanda da yaxın gələcəkdə reallaşmasına tam əminliyimizi ifadə etmək istəyirik.

Dünya praktikasına görə sənət seçimində, ilk növbədə, əmək bazarının tələbləri nəzərə alınmalıdır. Son illər ölkənin iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edir və yeni yaradılmış iş yerləri qabaqcıl texnologiyalar əsasında qurulur. Müasir istehsal müəssisələrindən – “Gilan-Dəri” MMC, “Lalə-Tekstil” MMC, “ARFA” LTD MMC, “Azərtexum” toxumçuluq müəssisəsi, “Karvan-K” MMC və bir çox müəssisələr yeni texnologiya əsasında qurulduğu üçün həmin müəssisələrdə informasiya texnologiyaları üzrə peşələrə yiyələnmiş işçi qüvvəsinə tələbat artır.

Azərbaycan sənətkarlar diyarıdır. Uzun illər məktəblilərin əmək hazırlığının nəzəri və praktiki problemlərinin həlli istiqamətində aparılan tədqiqatdan məlum olmuşdur ki, sənətə marağın yaranması təhsil alanın tələb və imkanı arasında olan ziddiyyətin həlli texnologiyası ilə şərtlənir. Bu cəhətdən alman modelinin tətbiqinə ehtiyac vardır.

Sənətkarlıq paytaxtı olan Şəkinin şöhrəti bütün dünyaya öz töhfəsini vermişdir. Hazırda bu diyara olan maraq onun tarixi keçmişini, sənətkarlıq nümunələrinin texnoloji əsaslarını, təbiətini öyrənməyə insanları sövq etdirməkdədir. Tədqiqatçıların hesablamalarına görə dağlar diyarı olan Şəkinin 2700 ilə yaxın yaşı vardır. Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub ətəklərinin Qanıq-Əyriçay dərəsi ilə birləşdiyi yerdə güclü selləri ilə məşhur olan Kiş çayının sol sahilində yerləşir. 1772-ci ildə Kiş çayından gələn dəhşətli sel onun bir hissəsini dağıtmışdır.

Tarix boyu bu dağlar diyarını tanıtdıran onun füsunkar təbii gözəllikləri və adı dillər əzbərinə çevrilmiş sənətkarları olub. Şəkinin şan-şöhrəti memarlıq, daşoyma, taxtaoyma, dulusçuluq, dəmirçilik, misgərlik, zərgərlik, ipəkçilik, papaqçılıq, nalbəndlik, şəkəkəçilik kimi sənət nümunələri dünyaya yayılıb. Şəkinin ləziz yeməkləri – pitisi, halvası, növbənöv şirniyyatı

milli kulinariyamızın özəyidir. Şəki sənətkarlarının istehsal etdikləri məhsullar daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, xarici ölkə bazarlarında da maraqla qarşılanır. Avropanın məşhur kolleksionerləri Şəkinin parça məmulatlarının tərtibatına, rəng çalarlarının davamlılığının sirlərinə xüsusi diqqət ayırırlar.

Müstəqillik illərində mədəni irsin qorunub saxlanılmasına, xalqımızın zəngin mədəniyyətinin təbliğinə dövlət səviyyəsində qayğı daim artmaqdadır. 2007-ci ildə Şəkidə ilk dəfə olaraq, “Sənətkarlar günü” bayramının keçirilməsi bunun bariz nümunəsidir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, uzaq keçmişdə Şəki sənətkarlığının sahələri bu gün ilə müqayisədə daha geniş olmuşdur. 1848-ci ildə Şəki əhalisinin təkcə geyim və bəzək ehtiyaclarını ödəmək üçün şəhərdə 235 papaqçı, 178 dabbaq, 147 başmaqçı, 154 dərzisi, 82 şeridçi, 41 gümüşbənd çalışmış. Tədqiqatçı alim, professor Məhərrəm Qasımlının lakonik ümumiləşməsi bu diyarı aydın təsvir etməyə imkan verir: “Şəki Azərbaycanın milli tarixi varlığının elə bir möcüzəli gerçəklidir ki, onun hər zərrəsində həm özümüzü, həm də özgüləri heyretləndirən çeşid-çeşid sirr-hikmət bərqərarıdır. Burada təbiət möcüzəsi ilə sənət möcüzəsi baş-başdır. Şəkinin suyu, havası, axar-baxarı, bağ-bağatı Tanrının bir lütfüdürsə, könlü mehr-məhəbbətlə dolu, şirin-şəkər ləhcəli, fədakar adamları da bu lütfə layiq görülənlərdir”.

Tarixi mənbələrə görə 1927-ci il Şəkinin (Nuxanın) ipək sənayesi tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Həmin ilin iyun ayında vaxtı ilə Şəkinin ilk ipəkçilik müəssisəsinin Alekseyev və Voronin qardaşlarının fabrikinin yerləşdiyi ərazidə Zaqafqaziyada ən böyük İpəkçilik kombinatının təməli qoyuldu. Şəkili ipəkçilər 1941-1945-ci illərdə hərbi hava qüvvələri üçün paraşüt ipəyi, ipək saplar və cəbhənin ehtiyaclarını ödəmək üçün digər məhsullar da istehsal etmişdilər. Alman faşizminə qarşı döyüşlərdə yaralanan əsgərlərin cərrahiyyə əməliyyatları zamanı tikiş qoymaq üçün Şəkidə istehsal olunan ipək saplardan istifadə olunmuşdur. 1931-ci ildə açılışı böyük rezonansa səbəb olmuş Şəki İpək Kombinatının adı 1999-cu ildən dəyişdirilərək, “Şəki İpək” ASC kimi fəaliyyət göstərir. 1998-ci ildə Böyük

İpək Yolunun bərpası Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və sosial inkişafına əsaslı şəkildə təsir etdi. Şəki ipəyi, o cümlədən, burada istehsal olunan xalçalar, kəlağayılar, şərflər, xammal məmulatları yenə keyfiyyəti, rahatlığı ilə seçilir. Gənc xalça ustalarının toxuduğu “Qımı”, “Gülüstan”, “Şirvan” xalçaları milli koloritinə, rənglərin cazibəsinə, estetik görünüşünə görə ilk baxışdan maraqlandırır.

İpəkçiliklə bağlı olan qədim sənət sahələrindən biri əsrlər boyu ev peşəsi sayılan **təkəlduzluqdur**. XIX əsrin əvvəllərində Şəkidə yəhər üzünü bəzəyən 22, başmaq üzünü bəzəyən 16, püştü üzünü bəzəyən 50 təkəlduz dükəninin olduğu qeyd olunur. Məlumatla görə keçən əsrin ortalarında Azərbaycana səyahət etmiş Aleksandr Düma Şəkinin təkəlduz ustalarının bədii tikmə sahəsindəki məharətinə heyranlığını gizlədə bilməmişdir: “Mən 24 manata Şəkidə bədii tikməli 2 ədəd yəhər aldım. Belə yəhəri Fransada 200 franka da ala bilməzdim. Düzünü desəm, onu bizdə heç bir qiymətə tapmaq mümkün deyil”.

Azərbaycanda toxuculuq sənətinin kökləri çox qədim tarixə malik olub, onun meydana gəlməsinə insanların məişət tələbatları və ərazidə xammal ehtiyatının bolluğu səbəb olmuşdur. Lifli bitkilər lığ, ziyəliq, kətan, pambıq və s. əsrlər boyu yun və ipəklə yanaşı, toxuculuq sənətinin başlıca xammalı olmuşdur. Toxuculuğun ilk mərhələsi hörmə sahəsində əmələ gələrək, bəsit texniki qaydalarla üzvi surətdə bağlı olub. Toxuculuğu, xüsusən də onun başlanğıc mərhələsini təşkil edən əyirmə məşğuliyyətini araşdırarkən eneolit dövrünün (eneolit daş dövrünün sonu – metal əsrinin başlanğıcı hesab edilir və b.e.ə. VI-IV minillikləri əhatə edir) bütün abidələrində demək olar ki, müxtəlif tipli əyiricilərə rast gəlmək olur. Bu alətlərin forma və müxtəlifliyi tunc və dəmir dövrü abidələrində daha da aydın nəzərə çarpır. Zaman keçdikcə onların müxtəlif növləri yaranmışdır.

Ölkəmizin ərazisində toxuculuğun tarixini müəyyənləşdirmək üçün **toxuma keramika** qalıqlarının əhəmiyyəti böyükdür. Əyiricilik və hörmə sənətinin inkişafı parça istehsalını da labüd etmişdir. Toxuculuq dəzgahı hörmə əməliyyatından toxuma texnikasına keçid mərhələsində qədim dövrə xas olan texniki vasitələr içərisində ən mürəkkəb əmək aləti idi.

Mingəçevirdə ilk orta əsrlərə aid katakombalar (İtalyanca catacomba, latınca catacumba-yeraltı sərdabə) qəbrində və ona yaxın ərazidə toxucu dəzgahının hissələrinə rast gəlinmişdir. Hörmə texnikasının təkmilləşdirilməsi müxtəlif sahələrin meydana gəlməsinə zəmin yaratdı. Onlardan biri də **həsirçilikdir**. Ağac çubuqları, lifli və dənli bitkilərin küləşindən ibarət hörmə sənətinin qədim növü olan həsirçilik bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Bu sənətlə liğ və ya ziyalıqdan burub eşmə üsulu ilə ciyə hazırlanması cənub zonasında indi də davam etdirilir. Həsir toxuculuğunda əriş üçün işlənən liğ eşmə ev məişətində geniş yayılmışdır. Zənbil, kövsərə, süfrə üçün ciyələr, məhz həmin üsulla hazırlanır. Çubuqdan hörülən həsir məmulatları səbət, aşsüzən və s. özünün təsərrüfat və məişət əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Həsir dəzgahlarının şaquli və üfüqi olmaqla iki əsas tipi müasir dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Saya (sadə) həsir toxuculuğunda tətbiq olunan şaquli dəzgah növü – **“dasko”** hələ də qalmaqdadır. Saya həsirdən fərqli olaraq, güllü həsir tipoloji cəhətdən yer hanasını xatırladan üfüqi dəzgahda toxunur. Güllü həsir isə mürəkkəb toxuma texnikası əsasında pizədən toxunur. Pizə tayları gah sağ, gah da soldan olmaqla müəyyən qaydada əriş taylarının arasından keçirildikcə paral vasitəsi ilə döyüclənib bərkidilir. Güllü həsirin ayaq və baş hissəsi kətansayağı sadə toxuma texnikası ilə, yan haşiyəsi isə **“nəfsə”** adlanan kənar ərişlər üzrə **“döndərmə”** üsulu ilə toxunur. Gül həsir bir qayda olaraq ərişin alt və üst tayları üzrə pizə dəstəsinin çarpaz mövqeyini müəyyən qaydada dəyişdirmə üsulu ilə salınır. Naxış növünün tələbinə uyğun olaraq, pizə dəstəsi əriş taylarının biri digərlərindən keçirilərək istənilən nəticə əldə edilir. Bunun müqabilində müxtəlif hündəsi görkəmə malik naxışlar əmələ gəlir. Həsirin nəlbəki, güllü, şanagül, girdəgül, cinaği, teşti, ənzəli və digər növləri dəbdə olan çeşidlər sırasındadır.

Hər bir xalqın tarixi sənətkarlıq nümunələrində öz təsdiqini tapır. Daş dövründən bugüncəyə kimi biri-birini əvəzədən ictimai-iqtisadi formasiyalarda bu nümunələr zəngin inkişaf yolu keçib. Sadə əl əməyinə əsaslanan əşyalar, məişət avadanlıqları sonralar həmin dövrlərdən xəbər verən maddi-mədəniyyət nümunələrinə çevriləblər.

Belə sənətkarlıq nümunələrindən sayılan **dulusçuluq** Azərbaycanda ən qədim istehsal sahələrindən biri olmaqla, əhəmiyyətini qoruyub saxlayıb, bəşər mədəniyyəti inciləri sırasına qəbul edilib. Aparılan arxeoloji tədqiqatlardan məlum olur ki, dulusçuluq neolit dövrünə aiddir. (Arxeoloji araşdırmalar göstərir ki, e.ə. VII-VI minilliklərdə mezolit dövrü neolit dövrü ilə əvəz olunmuşdur). Bu sənətin ilk dəfə meydana gəlməsində qadınların xüsusi əməyinin olması maraqlıdır. Dulusçuluq sənəti nümunələrinin **“xəmiri”** torpaqdan yoğrulur. Həmin dövrlərdə isə təbii ki, kişilər torpaqdan **“xəmir yoğurmaq”** kimi əl əməyi ilə məşğul ola bilməz-dilər (artıq matriarxat dövrü arxada qaldığından, idarəetmə kişilərin səlahiyyətinə keçmiş, qadınlar ən ağır işlər görməyə məhkum edilmişdilər). Gildən qab-qacaq düzəltmək kimi ağır işlərin qadınlar tərəfindən görülməsi o dövrlər üçün adi hal sayılırdı.

Orta əsrlərin sonlarından başlayaraq, Azərbaycanda dulusçuluq istehsalı daha yüksək səviyyəyə çatıb. Bu sənətin inşikafi monqolların Qafqaza yürüşünədək davam edib. Təəssüf ki, bütün dövrlərdə olduğu kimi, o zamanlar da işğalçılıq təkə torpaq itkisi, mal-mülkün darıdılması ilə tarixə yazılmayıb. Ölkəmizdə həmin dövrdə dulusçuluq sənətkarlığı sahəsində də güclü dəyişiklik baş verib. Əvvəllər yalnız bəsit, kустar üsula əsaslanan dulusçuluqda artıq ayaqla hərəkət etdirilən çarx və kürelərin tətbiqi, yalnız kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə də öz təsirini göstərib. Həmin dövrlərdə Azərbaycanda şirəli və şirəsiz saxsı qabların daha geniş yayılması da, məhz dulusçuluq sənətinin inkişafı ilə əlaqədardır. Demək olar ki, o zaman ölkənin hər yerində bu sənətə maraqlı dulusçuluq məmulatlarına tələbatla bağlı olmuşdur.

Etnoqrafik tədqiqatlar göstərir ki, məişətdə istifadə olunan dulusçuluq məmulatları bir neçə qrupa bölünürdü. Onlardan su, ərzaq, süd məhsulları qablarını və s. göstərmək olar. Məişətdə işlədilən su qabları müxtəlif forma və adda düzəldilib. Səhəng, cürdək, bardaq, parç, kuzə su daşımaq üçündür. Dulusçuların söylədiyinə görə bu sənətin ustaları 50-dən artıq müxtəlif növlü gil qab-qacaq hazırlayıblar ki, onların da bəziləri artıq sıradan çıxıb.

Ən qədim sənətkarlıq növlərindən sayılan

dulusçuluq Azərbaycanda e.ə. II minilliyə təsadüf edir. Bu sahənin istehsalının Bakıda da mövcud olması öz təsdiqini tapıb. Şəhərin ətrafındakı müxtəlif növ gil yataqları burada saxsı qabların istehsalı üçün şərait yaradırdı. 1946-cı ildə şəhərin Qala ərazisində aparılmış qazıntı işləri zamanı XVII-XVIII əsrlərə aid xeyli miqdarda şirəli qablar – kasa, boşqab, badya və s. tapılıb ki, bunların da əksəriyyəti yerli istehsalın məhsulları olmuşdur. Qarabağda aparılmış arxeoloji qazıntılar göstərir ki, IX-XIII əsrlərdə dulusçuluq sənət sahəsi kimi inkişaf etmişdir. Bu dövrdə istehsal edilən saxsı qablar istər hazırlanma texnikasına, istərsə də zəngin bəzək elementlərinə görə əvvəlki və sonrakı dövrlərlə müqayisədə yüksək texnoloji səviyyəyə qalxmışdır. Su kəmərləri üçün saxsı boruların tikinti işlərində geniş istifadə edilən kaşı və bəzək kərpiclərinin istehsalına başlanılması da, məhz bu dövrlə bağlıdır. Monqol işğalları Qarabağda, ümumiyyətlə, Azərbaycanda sənətkarlığın digər sahələri kimi dulusçuluğun inkişafına da ağır zərbə vurub. Geriləmə özünü məişət-də işlədilən saxsı qabların istehsalında daha aydın göstərib. Lakin bununla belə məişət keramikasının istehsalında yaranmış bu gerilik sonrakı əsrlərdə tikinti keramikasının həcmnin artması ilə əvəz olunub. XV-XVII əsrlərdə tikinti işlərinin genişlənməsi bəzək sahəsində istifadə edilən dekorativ kərpic və kaşı istehsalının həcmnin artmasına səbəb olmuşdur.

Əldə olunan arxeoloji məlumatlar göstərir ki, orta əsrlərdə Qarabağda saxsı məmulatı istehsalı üç böyük qrupa ayrılıb: **şirəsiz, şirəli qablar və tikinti materialları**. Şirəsiz saxsı məmulatı sırasına hər birinin müxtəlif növləri olan küplər, qazanlar, səhənglər, bardaqlar, aftafalar, silbiçlər, süd qabları, dolçalar, çiraqlar, qəlyanlar və s. aid edilir. Bu qabların bədii tərtibatı zamanı xətti və nöqtəvari naxışlardan, yəni, həndəsi fiqurlardan geniş istifadə edilirdi. Təmiz saxsı qabların uzunömürlülüüyü onların hazırlanma texnologiyasından asılıdır. Sənətkarın qənaətinə görə keyfiyyətli saxsı qabın üstünə çıxanda o sınımmalıdır. Saxsıları biri-birinə toxundurduqda, şüşə səsi çıxarmalı, qızılı rəngə çalmalıdır. Xalqın tarixi keçmişini yaşadan sənət nümunələri zaman keçdikcə özünün əhəmiyyətini daha da artırır. Dulusçuluq forma və məzmunca dəyişsə də,

məhz ölməz sənət nümunələri kimi qorunur, istifadə dəyərini özündə saxlayır. Nəticə olaraq mövzunun aktuallığı və problemin yeniliyi bərdə aşağıdakı fikirləri söyləmək olar.

Məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin əməyə hazırlığının onların gələcəkdə sənətkar kimi inkişafında böyük əhəmiyyəti vardır. Bununla yanaşı, xalqımızın sənətkarlıqla bağlı zəngin tarixi vardır. Xalqın sənətkarlıq nümunələri yetişən yeni nəslin bu sahədə meyl və maraqlarının artırılmasına öz təsirini göstərir. Problemin yeniliyi ondadır ki, mövzu ilə əlaqədar elmi tədqiqat sahələrində yeni istiqamətləri zənginləşdirərək onun mahiyyətini artırır və təhsilin keyfiyyətini yüksəldir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tərılanov M., Əfəndiyev R. Azərbaycan xalq sənəti. Bakı, 1960, 115 səh.
2. Mayılov İ., Əhmədov H. Texnologiya terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2008, 433 səh.
3. Salamzadə Ə. və s. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 1977.
4. Ağayev Ş. İbtidai siniflərdə şagirdlərlə əməli işlərin təşkili texnologiyaları. Bakı: Nasir, 2009, 232 səh.
5. "Azərbaycan" qəzeti. 2010, 18 aprel, 6 səh.

Sh.Aghayev, C.Garayeva

Human professionalism advances through labour

Summary

Encloses the history of professional development in Azerbaijan and the importance of raising quality of personal training in schools. Determining new trends in the field of research and enlargement of innovations in this sphere.

Ш.Агаев, К.Гараева

Человек постигает мастерство посредством подготовки к труду

Резюме

В статье рассматривается история развития мастерства в Азербайджане и важность повышения качества подготовки кадров в школах. Определение новых тенденций в области исследований и поощрение инноваций в этой области.

MÜƏLLİMİN ÖZÜNÜTƏHSİLİNƏ MÜASİR YANAŞMA

Xədicə Cəfərova,

Azərbaycan Müəllim İnkişafı Mərkəzinin təlimçi müəllimi,

Azərbaycan Dillər Universitetinin doktorantı

E-mail: khadija_jafarova@mail.ru

Açar sözlər: *özünütəhsil, qeyri-formal təhsil, fasiləsiz təhsil, peşəkar inkişaf.*

Ключевые слова: *самообразование, неформальное образование, непрерывное образование.*

Key words: *self-study, informal education, continuous education.*

Artıq hamıya bəllidir ki, gündəngünə dəyişən və inkişaf edən dövrdə müəllimə verilən pedaqoji təhsil onun peşə fəaliyyətinin XXI əsr standartlarına cavab verməsinə kifayət etmir və ümumiyyətlə, **özünütəhsil müasir müəllimə qoyulan tələblərdən biri hesab olunur.** Yeri gəlmişkən, fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının məzmununu müəyyən edən ilkin prinsip şəxsiyyət yönümlülükdür ki, bu da “Azərbaycan Respublikasının fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiya və strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında” sənəddə aşağıdakı şəkildə öz əksini tapmışdır: “Şəxsiyyətyönümlülük prinsipi, fasiləsiz pedaqoji təhsilin məqsədi müəllimin peşə fəaliyyətinin subyekt kimi inkişaf etdirilməsidir. Ona görə də pedaqoji təhsilin əsas məzmunu özünütəhsilin üsul və vasitələrinə malik olmaqdan və öz peşəkarlığını inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bu prinsipə uyğun olaraq pedaqoji təhsil standartlarına pedaqoji fəaliyyətin layihələndirilməsi, həyata keçirilməsi və özünütəhlil üçün qabiliyyətlər toplusu kimi baxıla bilər” [1].

Müəllimin özünütəhsili fasiləsiz təhsilin həlledici həlqəsi olub və **üç mərhələdə** olduğu qeyd edilir. Bura daxildir:

– *özünün tədris praktikasını təhlil edib, çatışmazlıqları görmək və güclü tərəfləri müəyyən etmək;*

– *güclü tərəfləri daha da inkişaf etdirmək, çatışmazlıqların səbəbini araşdırmaq və həlli yollarını axtarmaq;*

– *şagirdlərin təlim nəticələrini yüksəltmək, dərslərin daha maraqlı və səmərəli keçməsi üçün qabaqcıl təcrübədən yararlanmaq və özünün metodlarını yaratmaq.*

Özünütəhsil qeyri-formal təhsil növü olduğundan, qeyd olunan bu mərhələlər şərti xarakter daşıyır və real proses zamanı əks istiqamətdə sadalanan bütün komponentlər iştirak etməyə də bilər. Bununla belə, müəllim özünütəhsil yoluna hansı məqsədlə qədəm qoyursa-qoysun, son nəticədə qazanan onun şagirdləri, həmkarları, çalışdığı müəssisə və bütövlükdə cəmiyyət olur. Özünütəhsil yolu bilavasitə özünütəhlildən ayrılmaz olub, müəllimdən bir sıra bilik, bacarıq və vərdiş tələb edir. Azərbaycan reallığından çıxış etsək, peşəkar inkişaf yolundakı ilk addım müəllimin dünyanın aparıcı dillərindən birini yüksək səviyyədə bilməsidir. Bunun vasitəsilə müəllim onu maraqlandıran istənilən sahədə ən son yenilikləri öyrənər, effektiv təlim metodları və yanaşmalarla tanış olar. Dil bilgisi müəllimə

yalnız həmin dildə mövcud olan ədəbiyyatı oxumağa deyil, həm də bu dildə mövcud olan bir çox tədqiqat nəticələri ilə – youtube, teachertube, teachers.tv, open 2study. com, edx. org, coursera. com, futurelearn. com, universariu. org və digər saytlarda olan saysız-hesabsız video və onlayn kurslara da çıxışı təmin edəcəkdir.

Müəllimin özünütəhsili onun özünəinamını və peşəsinə bağlılığını daha da artırır və şagirdlərinin (tələbələrinin) uğuru onu bu yolda daha da qətiyyətlə addımlamağa həvəsləndirir. Elə bu səbəbdəndir ki, belə müəllimlər qazandıqları bilikləri digərləri ilə paylaşmaq həvəsində olurlar və müxtəlif sosial şəbəkələrdə (məs., facebookda qapalı qrup, yaxud da səhifə yaradırlar) ya da youtube kanalından öz təcrübələrini bölüşürlər. Sonuncu, həm də resursların bölüşdürülməsi və virtual əməkdaşlığın təməlini qoymaq baxımından da önəmlidir. Deyək ki, şirniyyatçı qrupunda oxuyan şagirdlərə müəllim “tərsinə çevrilmiş dərs” (flipped classroom) modelinə uyğun olaraq, evdə “Emma nənənin” kanalından hər hansı bir reseptin hazırlanmasına aid videoya (Рецепты Бабушки ЭММЫ: <https://www.youtube.com/channel/UCJWMFd7J8nug8ehS1no-Ew>) baxmağı tapşırıla bilər. Növbəti dərsdə resepti şagirdlərlə (tələbələrlə) təkrar və müzakirə edər, daha sonra isə kiçik qruplarda reseptin hazırlanmasına başlanıla bilər. Göründüyü kimi, müəllimin özünütəhsili müəllimlərarası peşəkar qrupların yaranmasını təşviq etməklə bərabər, digər müəllimləri də özünütəhsilə sövq etdirir.

Müəllimin özünütəhsili xüsusilə də ilk peşəixtisas təhsili sahəsində çalışan müəllimlər üçün böyük aktualıq kəsb edir. Bu, özünü həm mövcud yerli və dünya təcrübəsini mənimsəməkdə, həm də şagirdlər (tələbələr) və XXI əsr bacarıqlarını əsasən, **dörd** növ bacarıqları (communication-ünsiyyət, collaboration-əməkdaşlıq, critical thinking-tənqidi düşüncə və creative thinking-yaradıcı düşüncə) inkişaf etdirərək onların yeniliklərə açıq olmasını, istehlakçıların nəinki meyl və maraqlarını duyaraq onlara uyğun yeni məhsul yaratmaq, yaxud da xidmət təklif etməkdə, həm də öz yaradıcılıqlarını ortaya qoymaqla onları yönləndirməkdə göstərir. **Bəs müəllimlərimiz bu yeniliklərdən xəbərdardırlarmı? Yeni bacarıqlara yiyələnmək üçün hansı cəhdləri göstərirlər?**

Kifayət qədər tənqidi və yaradıcı düşüncəyə malikdirlərmiz? Şagirdlərarası (tələbələrarası) əməkdaşlığı cütlərlə və qrup işləri vasitəsilə möhkəmləndirə bilirlərmiz? Təkcə bir faktı yada salmaq yerinə düşər ki, müasir həyat inkişaf etdikcə onun problemləri də mürəkkəbləşir və artıq bir sahənin mütəxəssisi, digər sahələrin mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq qurmadan öz probleminin həllini tapa bilmir.

Öyrənilərdə ünsiyyət, əməkdaşlıq, tənqidi və düşüncə üzrə bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün müəllim mövcud ədəbiyyatdan istifadə etməlidir. Məs., Edvard de Bononun, Lev Vıqotskinin, Con Həttinin, Todd Uitaker, Patrik Qriffin və b. kitabları nəzəriyyəni praktik təcürübəyə çevirməkdə əvəzedilməz rol oynayır.

Xarici dili bilməyən, yaxud da yeni bir dili öyrənməyə vaxtı olmayan müəllimlər üçün ən səmərəli vasitə iş yoldaşları ilə sıx əməkdaşlıq yaratmaq və dərslərin qarşılıqlı müşahidə və müzakirəsini təşkil etmək, türk dilində olan ədəbiyyatdan yararlanmaq və nəhayət, özünün tədqiqatına başlamaqdır. Beynəlxalq təcrübə də təsdiq edir ki, məktəblərdə ən az istifadə olunan resurs, ilk növbədə, müəllimlərin özləri, digəri isə şagirdlərdir. **Niyə müəllimlər?** Çünki çox zaman eyni məktəbdə çalışan həmkarlarının ən yaxşı təcrübəsindən sonadək bixəbər qalıb, vaxtlarını müəllimlər otağında şagirdlərindən giley-güzar etməklə keçirirlər. **Niyə şagirdlər,** çünki biz hələ də sinifdəki şagirdlərimizin hər birini təlimin həm subyektinə, həm də obyektinə çevirməklə dərslərimizi qura bilmirik. Əgər müəllimdə hələ şagird olarkən autodidaktik bacarıqlar formalaşmışdısa, özünütəhsil bir növ tələbətə çevrilir və elə müəllim tədris praktikasındakı çatışmazlıqları müəyyən edib, məqsədyönlü (problemi aradan qaldırmaq, təlim nəticələrini qaldırmaq və s.) planlı şəkildə (necə, nə zaman, hansı metod, nə qədər müddət, hansı mənbələr və s.), əhəmiyyətini və faydasını anlayaraq, eyni zamanda, müəllim yoldaşları ilə əməkdaşlıq şəraitində mütəmadi olaraq, peşəkarlığını və özünə inamını artırır, qabaqcıl fikirləri sınaqdan keçirir və yeni bilgilərə sahiblənir.

Özünütəhsil məsələsi “Müəllimlərin etik davranış qaydaları”nın da tərkib hissələrindən biridir. Belə ki, Təhsil Nazirliyinin 16 may 2014-

cü ildə təsdiq etdiyi sözügedən sənədin 3.4-cü bəndində deyilir: “Müəllim əlavə təhsil və özünütəhsil yolu ilə ixtisasını, elmi-pedaqoji və peşəkarlıq səviyyəsini daim artırır, təhsilin nəticə və göstəriciləri üzrə araşdırma və təhlillər aparır, keyfiyyətin yüksəldilməsi və nailiyyətlərin əldə edilməsi üçün təkliflərlə çıxış edir” [2]. Burada bir məsələ ortaya çıxır ki, o da özünütəhsilin bu qədər əhəmiyyət daşıdığı və bütün müəllimlərdən gözlənilməli halda, niyə heç də hamının bu vasitəyə əl atmaması, yaxud da istənilən nəticəni verməməsidir. Bunun da ən asan çıxış yolu müəllimləri hələ peşə təhsili alarkən özünütəhsilin metodologiyası ilə tanış etmək və praktik məşğələlər vasitəsilə onların bu bacarıqlara yiyələnməsini təmin etmək olardı. Məsələni bu aspektdən təhlil edəndə özünütəhsilə **iki cür** yanaşmanın olduğu ortaya çıxır: **formal** və **qeyri-formal** (terminlər Samaras və Friz tərəfindən təklif edilmişdir) [3]. Əgər formal özünütəhsil sisteməlik xarakter daşıyıb, ardıcıl və planlı şəkildə, hətta tədqiqat aparılmaqla keçirilirsə, qeyri-formal özünütəhsil əsasən, müəllimin ehtiyacları ilə bağlı olub şəxsi təcrübəsinə söykənir.

Anastasia Samaras uzun illər ərzində müəllimin özünütəhsili məsələsini araşdırmış və bu sahədə dəyərli kitablar yazmışdır. Onun “Müəllim təşəbbüsü ilə aparılan tədqiqat” kitabının beşinci fəslə tamamilə özünütəhsil metodlarına həsr olunmuşdur. Sözügedən kitabda özünütəhsilin bir çox metodlarının olması xüsusi vurğulanır və onlardan **altısı** daha əhəmiyyətli sayılır. [4, 89]:

- İnkişaf portfoliosu (Samaras və Freese, 2006).
- Şəxsi tarix (Samaras, Hicks və Garvey Berger, 2004).
- Canlı təhsil nəzəriyyəsi (Whitehead, 1989).
- Müştərək özünütəhsil (Samaras və Freese, 2006).
- Təsviri incəsənət əsaslı özünütəhsil (Weber və Mitchell, 2004).
- Yaddaş əsaslı özünütəhsil (Weber və Mitchell, 1999).

Qeyd olunan metodların mahiyyətini aydınlaşdırmağı məqsəduyğun sayırıq:

İnkişaf portfoliosu müəllimə imkan verir ki, müəyyən müddət ərzində məlumat toplayıb

kataloqa salsın və həmin vaxt ərzində peşəkar inkişafını izləsin. Portfolio müxtəlif sahələrdən ibarətdir ki, bunu cədvəl şəklində salıb tədqiqatın mövzusunun, görülən işin təsvirini, məqsədləri və istifadə olunan ədəbiyyatı əlavə etmək olar [4, 90]. Fərdi şagird tələbə portfoliosu da müəllimə imkan verir ki, həm öyrənənlərin inkişafını izləsin, həm də özünün tədris təcrübəsini qiymətləndirsin.

Şəxsi tarix müəlliminin təcrübəsini, mənsubiyyətini, məxsus olduğu mədəniyyəti, tədris etdiyi fənnə özünün necə yiyələndiyi və s. kimi şəxsi məsələləri təhlil edib, onlardan faydalanmasını ehtiva edir. Həmçinin bura müəllim kimi necə insandır, qarşısına qoyduğu tədris məqsədlərini nə motivasiya edir, hansı çətinliklərlə rastlaşır, kimlərdən dəstək alır və sifə hansı dəyərləri gətirir və s. kimi suallar da daxildir [4, 95].

Canlı təhsil nəzəriyyəsi müəllimin öz əqidə və tədris praktikasının, gəldiyi qənaətlərin düzgünlüyünü yoxlamasını, özünün nəzəriyyəsinə yaratmasından ibarətdir. Mən nə üçün dərslər zamanı belə deyirəm, nəyi daha yaxşı edə bilərəm, nəzərdə tutduqlarımı dərslərdə necə həyata keçirə bilərəm, bu necə uğurlu alınır və s. [4, 98-99].

Müştərək özünütəhsil adından da görüldüyü kimi, əməkdaşlıq formasında aparılır, lakin bu zaman layihədə iştirak edən hər bir müəllimin özünün rol və vəzifəsi olur [4, 99].

Təsviri incəsənət əsaslı özünütəhsil tədris praktikası haqqında fikirlərin simvollarından istifadə etməklə, qurub-yaratmaq, yaxud dekonstruksiya etməklə, portret, ifa, fotoqrafiya, sənədli film, kollaj, qraffitlər, kiber qrafiklər, diaqramlar, rəsm, kino, metaforlar, şeir və s. formada ifadəsini bildirir [4, 99-100].

Yaddaş əsaslı özünütəhsil avtobioqrafik tədqiqat metodu olub, özünütənqid və refleksiya əsaslanır: şəxsiyyətimiz necə formalaşmış, biz nəyi xatırlayırıq, hazırkı kimliyimizi şərtləndirən hadisələri necə xatırlayırıq və s. Bu zaman əsas məqsəd keçmiş təcrübədən səmərəli istifadə edib, gələcək hədəfləri müəyyənləşdirməkdir ki, bu zaman müxtəlif qrafik və kreativ vasitələrdən istifadə etmək olar [4, 100].

Özünütəhsilin formal təhsilə nisbətə bir sıra üstünlükləri də vardır:

– *istiqlal, mövzu, strategiya və s. seçimində sərbəstlik; (bu da imkan verir ki, sinifdə mövcud olan təcili məsələlər (ehtiyaclar) öz həllini gecikmədən tapsın);*

– *sərbəst “qrafik”lə işləmək imkanı;*

– *insanın gəldiyi nəticə, gətirdiyi yenilik daha yaxşı yadda qalır və effektiv şəkildə icra olunur;*

– *kitab, material və s. seçimində sərbəstlik.*

Özünü təhsillə bağlı bir önəmli məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, o da müəllimlərin qazandıqları dəyərli təcrübəni iş yoldaşlarına ötürmələri və müəllim yoldaşlarını da bu işə həvəsləndirmələridir. Müəllimin özünü təhsili birbaşa tədris etdiyi siniflərlə bağlı olduğundan bu işdə şagirdlərin fikrini öyrənmək də şərtidir. Dərsin sonunda şagirdlərin fikrini şifahi, yaxud da yazılı şəkildə almaqla, aşağıdakı tipli sualları vermək olar:

- *Dərsdə ən çox nə xoşuna gəldi?*
- *Dərsin məqsədi sənə aydın oldumu?*
- *Dərs zamanı sənə darıxdıran nə oldu?*

Özünü təhsil olmadan peşəkar müəllim olmaq mümkünsüzdür. Eyni zamanda, özünü həm müəllim, həm də şagird rolunda hiss etmək müəllimə imkan verir ki, şagirdlərinin ehtiyaclarını daha yaxşı anlasın və buna uyğun effektiv dərslər qursun. Biz müəllimlər bütün peşə sahiblərinin ilkin müəllimiyik, nümayiş etdiyimiz münasibət və davranış istər-istəməz örnək kimi qəbul edilir. Bu səbəbdən bizim daim üzərimizdə işləməyimiz, daha yaxşı insan və müəllim olmağa çalışmağımız vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Fasiləsiz Pedaqoji Təhsil və Müəllim Hazırlığının Konsepsiya və Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı. <http://edu.gov.az/upload/file/fasilesiz-pedaqoji-tehsil-%20konsepsiyasi.pdf> (yüklənmə tarixi, 31.03.2015).

2. Müəllimlərin etik davranış qaydaları.

<http://edu.gov.az/upload/file/emre-elave/>

2014/600/muellimlerin-etik-davranis-qaydaları.pdf (yüklənmə tarixi, 31.03.2015).

3. Samaras A.P., Freese A.R. Self-study of teaching practices, Peter Lang, New York-2006.

4. Samaras Anastasia P., Self-Study Teacher Research, Sage Publications, Washington-2011.

Kh.Jafarova

Modern approach to self-study of teachers

Summary

Self-study is an essential part of continuous pedagogical education and therefore, is a skill required of modern teachers. Whatever the purpose of self-study is, its results have positive effect on his/her students, colleagues, educational education and society overall. There are two approaches to self-study: formal and informal. While self-study is systematic, planned and implemented consistently and can also involve a research, informal self-study stems from the immediate needs of the teacher and is based on reflection. Self-study is carried out using different methods and it is capital to introduce them to the new teachers before they start their teaching practice.

Х.Джафарова

Современный подход

к самообразованию педагогов

Резюме

Одним из главных условий современного образования является непрерывное самообразование педагога. Независимо от цели, которую ставит перед собой учитель результат его самообразования положительно сказывается на учащихся, коллегах, учебном заведении и обществе в целом. Существует два подхода к самообразованию: формальное и неформальное. Если формальное самообразование носит систематический характер, осуществляется последовательно и согласно плану, а также может включать в себя исследовательскую работу.

AVROPA KVALİFİKASIYA ÇƏRÇİVƏSİNİN 5-ci SƏVIYYƏSİNİN FORMALAŞDIRILMASI TƏHSİLƏ NƏ VERƏCƏK

Vidadi Orucov,

Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kollecinin direktoru,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru

E-mail: vidadi_orucov@mail.ru

7-8 iyun 2018-ci il tarixlərində İtaliyanın Turin şəhərində Avropa Təhsil Fondu və Təhsil Şurasının birgə təşkil etdiyi Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinin formalaşdırılmasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda Təhsil Nazirliyinin nümayəndələri də iştirak ediblər. Avropa Şurasına üzv ölkələrin, Avropa Komissiyası, SEDEFOP və Avropa Şurası, Avropa Təhsil Fondunun bütün regionlarını əhatə edən 60-a yaxın ekspert, maraqlı tərəflərin vəzifəli şəxsləri və nümayəndələrin də iştirak etdiyi konfransın əsas məqsədlərindən biri tərəfdaş ölkələrdə kvalifikasiya sisteminin yenilənməsi ilə bağlı aparılan islahatlara kömək və təsir göstərmək, mövcud təcrübələr və maraqlı suallarla bağlı qarşılıqlı məlumat mübadiləsi aparmaq, işə düzəlmə prizmasından 5-ci səviyyənin formalaşmasında müxtəlif ölkələrdə tədrisin təşkilinin, ixtisasvermənin güclü və zəif tərəflərini müzakirə etmək idi.

Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinə uyğun gələn təhsil əsasən, peşə fəaliyyətinin ixtisaslaşmış sahələrini əhatə etdiyi üçün bu gün həm təhsil alanlar, həm də işə götürənlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səviyyəni bitirmiş mütəxəssislərin imkanlarının digərlərindən daha geniş olması təcrübəsi onu həm işə götürənlər, həm də təhsil alanlar üçün

daha da cəzbedici edir. Səviyyənin tətbiqi çevik təhsil trayektoriyasına malik olduğundan bir sıra üstün imkanlar yaradır: qısa zaman kəsiyində təhsil almaq, işə düzəlmək, karyera qurmaq, təhsili davam etdirmək.

Avropanın bir çox dövlətlərində Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinə uyğun gələn mütəxəssis hazırlığı, adətən ali təhsil müəssisələri və peşə-ixtisas təhsili kolleclərində həyata keçirilir. Təhsil müəssisələrində bir qayda olaraq bu səviyyəyə uyğun gələn mütəxəssis hazırlığına ayrılan müddət ali təhsilin bakalavr səviyyəsinə ayrılan müddətdən nisbətən xeyli az olur. Bir çox ölkələrdə bu səviyyəyə uyğun təhsil proqramlarına, hətta formal təhsil sistemindən kənar kompetensiyalar qazanmış şəxslər də cəlb olunurlar. Belə geniş imkanlara malik 5-ci səviyyə, müxtəlif yaş qrupları, müxtəlif peşə təcrübəsi, təhsil səviyyəsi və yeni karyera maraqları olan insanların təhsil almaq həvəslərinə tam uyğun gəlir. Bütün bu üstün cəhətlərinə baxmayaraq, Avropa Təhsil Fondunun əməkdaşlıq etdiyi bir çox ölkələrdə bu səviyyəyə uyğun ixtisaslara yiyələnmək, təhsil almaq bir o qədər də cəzbedici deyildir. Bu ölkələrdə Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinə uyğun gələn ixtisaslar ya köhnəlmiş, ya da əmək bazarında öz mövqeyini itirmişdir. Bir qrup ölkələrdə isə 5-ci səviyyəyə uyğun mütəxəssis hazırlığı təhsilə aidiyyəti olmayan cəmiyyət və təşkilatlar tərəfindən həyata keçirildiyindən, bu ölkələrin

Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi tərəfindən rəsmi olaraq qəbul edilmir. Belə mütəxəssislərin proqram məzmunu təhsilin bir səviyyəsindən digərinə keçirilməsinə imkan vermir. Başqa bir səbəb də 5-ci səviyyəyə uyğun ənənəvi akademik təhsilin və peşə hazırlığının müxtəlif alt-sistemlərə bölünməsidir. Bir qayda olaraq Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinə uyğun

təhsilli mütəxəssislər özlərini ya ali təhsil sistemində, ya da peşə-ixtisas təhsili sistemində mənsub hesab edirlər. Ona görə də onların fəaliyyəti müxtəlif keyfiyyətlərin və normativ-hüquqi məsələlərin təmin olunduğu sistemlərdə tənzimlənir. Bu təcrübə ali təhsil və peşə-ixtisas təhsilinin arasındakı keçidin etibarlı əlaqələrinin qurulmasına, effektiv təhsil sisteminin inkişafına maneələr yaradır. Eyni zamanda, əmək bazarında layiqli yer tutmaq, ömürboyu təhsil prosesinə qoşulmaq kimi imkanlarını da məhdudlaşdırır.

Mövcud problemlərin oxşarlığı, onların aradan qaldırılması ilə bağlı bəzi ölkələr tərəfindən göstərilən birgə səylər, qloballaşan dünyanın yenilikləri və maraqları bu problemlərin həlli ilə bağlı müxtəlif addımların atıldığını göstərir. Məsələn, 5-ci səviyyəyə uyğun gələn ixtisasların hazırlanmasında, xüsusilə də təhsilin kredit-modul sistemi ilə formalaşdırılmasının tətbiqi, müxtəlif təhsil formaları və proqramlar çoxluğunun giriş qapısı ola bilər. Hər bir ölkənin Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi öz işini əsasən, belə məsələlərin həllinə yönəlməlidir. Onlar müxtəlif tip ixtisasları qruplaşdıraraq bundan təhsilin nəticələrinə görə ixtisasların ümumi kon-

septual bazasının müəyyənləşdirilməsində istifadə etməlidirlər. Bununla da 5-ci səviyyəyə uyğun ixtisas üzrə təhsil almış şəxslərə bir sıra geniş imkanlar yaratmaq olar:

- *müstəqil əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq;*
- *seçdiyi istiqamət üzrə təhsilini davam etdirmək;*
- *məqsədyönlü olaraq təhsilin istiqamətini dəyişdirmək.*

Bu gün Avropa Təhsil Fondu və Təhsil Şurasını maraqlandıran əsas suallardan biri də: “Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinə uyğun gələn ixtisasların formalaşdırılmasına tərəfdaş ölkələrin Milli Kvalifikasiya Çərçivələri necə təsir göstərə bilər?” – problemidir. Qeyd olunanların daha səmərəli olması üçün işgötürənlər peşə-ixtisas təhsili və ali təhsil müəssisələrinin 5-ci səviyyənin modernləşdirilmiş nümunələrinin birlikdə öyrənilməsi məqsədyönlü hesab olunur. Bunları nəzərə alan Avropa Təhsil Fondu və Təhsil Şurası konfransda bu

məsələləri bir neçə istiqamətə bölür:

- *ixtisasların tanınmasının yeni sisteminin, ixtisaslar spektrinin, innovativ təcrübəsinin nümayişi və müzakirə edilməsi;*
- *müxtəlif problemlərin həlli yollarının göstərilməsi, o cümlədən, Milli Kvalifikasiya Çərçivəsindən istifadənin müxtəlif həlli yollarının təklif edilməsi;*
- *2019-2020-ci illərdə Avropa Təhsil Fondu və Təhsil Şurası tərəfindən 5-ci səviyyənin tətbiqində maraqlı ölkələrin təhsil sisteminin inkişafında əməkdaşlığın və dəstəyin yollarının tərəfdaş ölkələrlə birlikdə müəyyənləşdirilməsinin müzakirəsini təşkil etdilər.*

Konfrans iştirakçıları beynəlxalq ekspertlərin köməyi ilə Avropa Kvalifikasiya Çərçivəsinin 5-ci səviyyəsinin müxtəlif funksiyaları bu səviyyəyə uyğun gələn ixtisaslarla uyğunlaşan innovativ təcrübə və metodları ilə yaxından tanış olublar. Hər bir ölkəyə, o cümlədən, Azərbaycanın təmsilçilərinə də Avropa Təhsil Fondu və Təhsil Şurasının dəstəyi ilə birgə görülməli işlərin və maraq doğuran sualların müzakirəsinə işgüzar şərait yaradılıb.

ÇİN MƏTBƏXİNİN SİRLƏRİ (usta dərsləri)

Vüqar Səlimova,

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalının əməkdaşı,

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü

E-mail: vselimova35@mail.ru

Çin mətbəxi dünyanın ən zəngin mətbəxi hesab olunur. İstənilən xarici ölkədə bu mətbəxin qiyməti çox yüksəkdir. Hər ölkədə olduğu kimi, Çində də yemək çeşidləri bölgədən-bölgəyə dəyişir. Məsələn, şimal əhalisi düyü və ətdən çox istifadə edir. Cənub-şərqlilər isə düyünün yerini “mian” adlı Çin verməşili ilə əvəzləyir və əlavə olaraq xəmir yeməklərinə üstünlük verirlər. Çin mətbəxində yeməkləri hər kəsin fikirləşdiyi kimi, it, siçovul, qurbağa və ya digər yeyilməsi normal qarşılanmayan heyvanlardan hazırlamırlar. Belə yeməkləri onlar yalnız restoranlarda sifariş verirlər. Əksinə, onların çox maraqlı və fərqli dada malik yeməkləri var. Məsələn, çinlilərin limon souslu ördəkləri çox dadlıdır. Kəməşirin sousda toyuq və mal ətindən yeməkləri var ki, bu da öyrəşmədiyimiz, ancaq zövqverici dada malikdir. Şirniyyatlarına gəldikdə isə daddığımız standart şirniyyatlardan fərqlidir.

Çinlilərin bişirdikləri yeməklərin tərkibi bildiyimiz tərəvəz və qidalardan ibarətdir. Sadəcə, çinlilər ədviyyat və souslardan daha çox istifadə edir deyə, dadı fərqli olur. Demək olar ki, duzdan istifadə etmirlər, xüsusi Çin duzlarından az miqdarda istifadə edir və desert olaraq əsasən də qidalardan bəhrələnirlər.

May ayının sonunda Emal Sənayesi üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində (12 nömrəli Bakı Peşə Liseyi) Azərbaycan Milli Kulinariya Assosiasiyası, Azərbaycan Dillər Universitetinin nəzdindəki Konfutsi İnstitutu, Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin təş-

kilatçılığı və “Savalan” şərəblərinin istehsalçısı “ASPI AQRO” MMC-nin dəstəyi ilə çinli aşpazların **usta dərsləri (master klass)** təşkil edilib.

Xatırladım ki, 2016-cı ildə də Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan Milli Kulinariya Assosiasiyası və Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzi tərəfindən ölkəmizin ən aparıcı **aşpaz ixtisası** üzrə kulinariya təhsili verən 4 peşə təhsili müəssisəsində 4 gün müddətində peşəkar aşpazlarımız tərəfindən usta dərsləri (master klass) keçirilmiş və müha-zirələr oxunulmuşdur.

Bu dəfə təşkil edilən tədbirdə peşəkar mütəxəssislərimizlə yanaşı, xaricdən gələn çinli aşpazlar – LI CHANG RONG, ZHANG MIN, FAN JIA HAO, CHEN QIAN QIU Bakı Qida Sənaye Kolleci, Bakı Turizm Məktəbi, 5 nömrəli və 12 nömrəli Bakı Peşə liseylərinin müəllim və şagirdlərinə usta dərsləri keçiblər.

Usta dərslərinin keçirilməsində məqsəd ölkəmizdə turizmin sürətli inkişafı ilə əlaqədar yeni

çağırışlara cavab verməklə yanaşı, beynəlxalq restoran sistemində aşpazların təhsili ilə bağlı qoyulan tələblər və milli mətbəxin modernləşdirilməsi, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, xüsusilə də Çin mətbəxinin öyrənilməsi, tanınmış çinli aşpazların hazırladıkları xörəkləri Azərbaycanlı mütəxəssislərə və şagirdlərə nümayiş etdirmək olub.

Liseyin akt zalında baş tutan tədbiri Azərbaycan Milli Kulinariya Mərkəzinin direktoru Tahir Əmiraslanov açaraq, çıxış üçün sözlü qonaqlara verib. Sonra Çin mətbəxinə əks etdirən videoçarx nümayiş etdirilib, daha sonra tədbir iştirakçıları liseyin mətbəxinə dəvət olunublar. Burada çinli aşpazlar müəllim və şagirdlərə usta dərsləri keçərək, yemək bişirməyin sirlərini, məhsulların seçilməsi ilə müxtəlif milli yeməklərin hazırlanması qaydalarını öyrədib və Azərbaycan mətbəxi ilə Çin mətbəxinin ortaq nümunələrini göstərirlər. Beynəlxalq səviyyəli çinli aşpazlar yeməkləri hazırlayarkən ən keyfiyyətli tərəvəz və ərzaqlardan – mal əti, balıq, badımcan, soğan, un, giləvə və “Azərsun Holding”-in istehsalı olan yağlardan istifadə ediblər. Tədbir zamanı maraqlı məqamlardan olan “Savalan” yerli istehsal şərəblərinin Çin mətbəxinin bəzi xörəklərinə “Pekin ördəyi” xörəyinə uyğun gəlidiyi barədə verilmiş Sertifikat da göstərilib.

Dünyada **4 mindən artıq yemək çeşidi** olan çinli aşpazların təqdim etdiyi xəmir xörəklərinin milli mətbəximizlə oxşarlığı daha çoxdur. Çin mətbəxinin vacib şərtlərindən biri yeməklərin yüksək deserdə hazırlanmasıdır. Aşpazların fikrincə, Çin ənənəsində qida yalnız dadlı və

faydalı deyil, hətta müalicəvi də olmalıdır. Ona görə də çinlilər yemək hazırlayarkən mütləq müalicəvi əhəmiyyəti olan müxtəlif ədviyyat və otlardan istifadə edirlər ki, bu da yeməklərə xüsusi tam verir. Qidanın qəbul prosesi isə hər zaman millətin mədəniyyəti ilə tanışlıq anı kimi qəbul edilməlidir. Usta dərslərində aşpazlar dəniz məhsullarından balıq, düşbərə, gürzə, xingəl (mal əti ilə), Çin salataı və digər yemək nümunələri hazırlayıb iştirakçılara təqdim ediblər. Çin milli mətbəxinin maraqlı nümunələrindən olan bambuk yarpaqlarına bükülmüş içlik də dadı ilə hamını heyran edib. Təqdim olunan yeməklərdən düşbərə və xingəl demək olar ki, bizim qutabla eynidir. Fərqli cəhətlərə gəldikdə isə, bu yeməkləri çinlilər, ilk növbədə, ənənəvi olaraq yemək çubuqlarının köməkliyi ilə yeyirlər. Fərsətdən istifadə edib çinli mütəxəssisə belə bir sualla müraciət etdim: – **Çinin milli yeməyi varmı və hazırlanma qaydası necədir? O isə cavabında: “Əlbəttə var. Çinin milli yeməyi dalnızdır. Bu yemək əvvəl tərəvəzlə qarışdırılaraq hazırlanır. Çində festival olanda və yaxud digər böyük əlamətdar günlərdə də bu yeməyi bişiririk”,** – deyir. Beləliklə, məşhur Çin mət-

bəxinin yeməklərini hazırlayan aşpazlar məhsulların seçilməsi ilə bağlı tövsiyələrini, milli yeməklərinin hazırlanmasının sirlərini liseyin müəllim və şagirdləri ilə bölüşüblər.

Ölkəmizin baş kulinarı Tahir Əmiraslanov mətbəxtə yeməklərin dadına baxış keçirərkən Çin mətbəxi ilə bağlı fikirlərini media nümayəndələrinə çatdırıb: “Bu ölkədə türklərin təsiri çox böyükdür. Mətbəxdən də gördüyünüz kimi, düşbərə tam bizim düşbərə şəklində bükülmüş və gürzə şəklində bükülmüş yeməkləri də vardır ki,

bizim yeməklərə bənzəyir. Demək olar ki, burada bizim mətbəxlə oxşar cəhətlər çoxdur. Həm Çində, həm də bizdə otlardan istifadə çox dəbdədir”. Deyilənlərə əlavə olaraq Konfutsi İnstitutunun direktoru, professor Rafiq Abbasov tarixi üç min ildən artıq olan Çin mətbəx ənənələri haqqında danışdı. O, Konfutsi İnstitutu ilə AMKM arasında əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalandığını və bu məqsədin hər bir ölkə arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsinə, ixtisaslı aşpaz və kulinarların hazırlanmasına töhfə verəcəyini söyləyib. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Konfutsi İnstitutunda həftədə bir dəfə usta dərsləri (master klass) keçirilir.

Usta dərsləri zamanı bu peşəni seçən peşə təhsili müəssisələrinin şagirdləri və kollec tələbələri çox fəal iştirak ediblər. Onlar həm öyrənib, həm də yeməklərin dadına baxıblar. 12 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin I kurs, 304-cü qrupun şagirdi Hüseyn Həsənov ürək sözlərini bizimlə bölüşüb: “Yaxşı olardı ki, liseyimizdə belə möhtəşəm tədbirlər tez-tez təşkil edilsin. Burada çox maraqlı və müxtəlif yemək reseptlərini öyrəndik. Bu dərstdə öyrəndiklərimiz gələcəkdə fəaliyyətimizə uğur gətirəcəkdir”. Sözügedən liseyin II kurs, 284-cü qrupun digər şagirdi Sahil Baxşiyev isə qeyd edib: “Biz şagirdlər usta dərslərində iştirak etməyimizlə çox təcrübə qazanırıq. Burada Çin mətbəxi ilə yaxından tanış olduq. Onların necə yemək bişirdiyini və hansı üsullardan istifadə etdiklərinin sirlərini öyrəndik, həm də yeməklərinin dadına baxdıq”, – deyərək öz münasibətini bildirib.

Daha sonra Çin mətbəxi ilə bizim mətbəximizin oxşarlığı nə oldu və şagirdlər bu dərstdən nəyi öyrəndilər? – sualı ilə **liseyin aşpaz ixtisası üzrə istehsalat təlimi ustası Mətanət Vəliyevanın** fikirlərini öyrənmək istədim. O, fikir-

lərini belə ifadə edib: “Öncə onu qeyd edim ki, aşpazlar xörəkləri hazırlayarkən ən keyfiyyətli ərzaqlardan, dəniz məhsullarından tərəvəz və digər ərzaqlardan məharətlə istifadə ediblər. Milli yeməklərimizə yaxın olan xəmir xörəkləri və qiymənin hazırlanması oldu. Sadəcə bizdən fərqi, onların qiyməyə qatdığı ədviyyatlar idi. Dəniz məhsulları bizdəki kimi hazırlanmır, onların özünəməxsus hazırlanma texnologiyası vardır. Amma Çin mətbəxini öyrənməyimizin böyük əhəmiyyəti oldu. Çünki bizim bilmədiyimiz və onlara aid olan dəniz məhsullarının hazırlanma qaydaları, digər süfrə tərtibatı vardır. Nəinki çinlilərin, ümumiyyətlə, dünya mətbəxinin sirlərini öyrənməyimizin çox böyük əhəmiyyəti var. Bu dərstdə şagirdlərimiz dəniz məhsullarından hazırlanan Çin yeməklərinin dadına baxdılar və hazırlanma texnologiyasını öyrəndilər. Bu da onlarda seçdikləri peşələrinə olan

marağı daha da artırır. Bir müəllim kimi çox istərdim ki, liseylərdə belə usta dərsləri ildə bir dəfə deyil, tez-tez keçirilsin”.

Beləliklə, tədbirin sonunda AMKA tərəfindən çinli mütəxəssislər və tədbirə təşkilati dəstək olan qonaqlar mükafatlandırılıb və xatirə şəkli çəkdiriliblər. Şagirdlər isə “Azərsun Holding”in təşkil etdiyi çaya və pizzaya qonaq olublar.

MÜASİR PEŞƏ TƏHSİLİ MƏRKƏZİ YARADILIR

Əsas tərəfdaşları Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Koreya Respublikasının İqtisadi İnkişaf Əməkdaşlıq Fondu (İİƏF) olmaqla, 11 aprel 2014-cü il tarixində imzalanan Sazişə əsasən, Bakı şəhərində Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Müqaviləyə əsasən, (layihə 15 dekabr 2017 və 15 iyun 2019-cu illəri əhatə edir) Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsili Mərkəzinin bazasında Koreya təhsil standartları əsasında yaradılacaq Peşə Təhsili Mərkəzində – 2 emalatxana, dizel generator otağı, yarımstansiya, qazanxana, nasos stansiyası, xarici rabitə xətləri, kompressor otağı, yanacaq deposu inşa ediləcək, həmçinin də tədris korpusu, 2 yataqxana binası əsaslı təmir edilərək avadanlıqlarla təchiz ediləcəkdir. Eyni zamanda, müəllimlərin təlimi üçün dərsləklər hazırlanaraq onların maarifləndirilməsi işi həyata keçiriləcəkdir. Mərkəzin rəsmi təməlqoyma mərasimi bu ilin əvvəllərində keçirilmişdir. Mərasimdə Təhsil Nazirliyinin rəhbərliyi, Nazirlər Kabinetinin Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə iş şöbəsinin müdiri, Koreyanın ölkəmizdəki səfiri, Koreyanın Biliklərin Transferi üzrə Qlobal İnstitutunun Prezidenti çıxış edərək, iki ölkə arasındakı əməkdaşlıqdan, təhsil sahəsində qarşılıqlı təcrübə mübadiləsindən danışmış, yeni mərkəzin bazarın tələblərinə cavab verən ixtisaslı kadrların hazırlanmasında və işlək peşə təhsili modelinin qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayacağına inanmışlarını bildirmişlər.

Layihənin inkişaf məqsədləri:

– sənayenin hərtərəfli inkişafı nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycanın iqtisadi dayanıqlılığını gücləndirmək;

– Azərbaycan sənayesi üçün əhəmiyyətli olan

müxtəlif sahələrdə əmək resurslarını çoxaltmaq və gücləndirmək;

– peşə təhsili üçün digər qurumlar tərəfindən müqayisə ediləcək model-peşə təhsil mərkəzini yaratmaq.

Qeyd edək ki, layihəyə uyğun olaraq Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil

Mərkəzin bazasında – mexanika, elektronika, elektrik mühəndisliyi, sənayedə quraşdırma işləri, tikinti, informasiya texnologiyaları, avtomobil və avtomatlaşdırma istiqamətləri üzrə ən müasir maddi-texniki baza, Koreyanın tədris planı və bu ölkənin mütəxəssislərinin iştirakı ilə nümunəvi təhsil müəssisəsinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Bugünədək layihə çərçivəsində bir çox işlər görülmüşdür. Cari hesabat dövründə təmir-tikinti işləri iş qrafikinə uyğun aparılmış, 1 emalatxana, idman zalı, yataqxana və 2-ci emalatxanada işə tikinti-təmir işlərinin böyük hissəsi tamamlanmışdır.

Mərkəzin əsaslı təmir işlərinin 1/3 hissəsi başa çatdırılmış, suvaq və hörgü işləri, su, elektrik, kanalizasiya, istilik xətlərinin quraşdırılması işləri davam etdirilir. Bununla yanaşı, mərkəzin avadanlıqlarla təchizatı, müəllimlərin təlimi və dərsləklərin hazırlanması işi 2018-ci ilin 4-cü rübündə nəzərdə tutulur.

ŞƏRQDƏ İLK DEMOKRATİK RESPUBLİKA

İsmayıl Feyzullayev,

Sumqayıt Dövlət Texniki Kollecinin tarix müəllimi

E-mail: ismail.fa@mail.ru

1918-ci il mayın 28-də yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqi Azərbaycanın ilk demokratik respublika olmasıyla yanaşı, xalqımızın tarixində mühüm bir hadisəyə çevrildi. Müstəqillik arzusu ilə yaşayan xalqımız nəhayət ki, öz dövlətinə sahib oldu. Prezident İlham Əliyevin 2017-ci il mayın 16-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə bağlı Sərəncam imzalaması, eləcə də bu il yanvarın 10-da Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında 2018-ci il ölkəmizdə **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli”** elan etməsi həmin tarixi fakta ehtiramın nümunəsidir.

...1918-ci il mayın 27-də Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası yaranmış siyasi vəziyyətin ciddiliyini nəzərə alaraq fəvqəladə iclas çağırıldı. Uzun müzakirələrdən sonra Müvəqqəti Milli Şura yaratmaq qərarına alındı. “Müsavət” Partiyasının təklifi ilə Batumda konfransda iştirak edən M.Ə.Rəsulzadə qiyabi olaraq Milli Şuranın sədri, H.Ağayev və M.Seyidov isə sədrin müavinləri seçildilər. Həmin il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında “İstiqlal Bəyannaməsi”ni qəbul etdi. Milli Şuranın 24 səsle qəbul etdiyi qərar və altı bənddən ibarət “İstiqlal Bəyannaməsi” Azərbaycan millətinin varlığını bütün dünyaya bəyan etdi. Beləliklə, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində “İstiqlal Bəyannaməsi”nin qəbulu ilə Azərbaycan dövlətçiliyi “Xalq Cümhuriyyəti” formasında elan olundu. Bu hüquqi və siyasi sənəddə müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarandığı bəyan edildi,

onun hakimiyyətinin şamil olduğu ərazinin həddləri müəyyənləşdirildi, həmçinin dövlətin əsas fəaliyyət prinsipləri bu bəyannamədə öz əksini tapdı.

“İstiqlal Bəyannaməsi”ni qəbul edən Milli Şura Azərbaycan hökumətini təşkil etməyi bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırırdı. İlk hökuməti “Müsavət”, “Müsəlman Sosialist Bloku”, “Hümmət”, “İttihad” və bitərəflərdən ibarət 9 nazir təmsil edirdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının (1918-1920) və Azərbaycan Respublikasının uyğun inzibati-ərazi vahidləri

Cənubi Qafqazın özünü müstəqil elan etmiş üç dövləti – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın nümayəndələri Batumda Osmanlı dövləti ilə danışıqlar apararaq, iyunun 4-də ayrılıqda müqavilə imzaladılar. Müqaviləni Azərbaycan tərəfindən Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.H.Hacinski imzaladılar. Müqavilənin şərtləri Ermənistan və Gürcüstan üçün çox ağır idi, lakin Azərbaycanla Osmanlı dövləti arasında “daimi

sülh və dostluq münasibətləri”ni bərqərar edirdi. Bununla yanaşı, Ənvər paşa İstanbulda M.Ə.Rəsulzadə ilə görüşündə Azərbaycan Milli Ordusunun təşkil edilməsinin vacibliyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

1918-ci il iyulun 16-da Azərbaycan Milli Şurasının və hökumətin Gəncəyə köçürülməsi ilə əlaqədar milli qüvvələr arasında mübarizə kəskinləşdi. Milli Şuradan kənarda qalan burjuamülkədar dairələrinin məhdud dünyagörüşlü mürtəcə hissəsi Türkiyənin Azərbaycanda olan ordusunun başçısı Nuru paşanın vasitəsi ilə Milli Şurayı hakimiyyətdən uzaqlaşdırmağa cəhd etdilər. Azərbaycanın Türkiyəyə ilhaq edilməsinin tərəfdarı olan bu dairələr Milli Şuraya qarşı fəal kampaniya aparırdı. Gəncədə yerləşən Qafqaz-İslam Ordusu Komandanlığı ilə milli qüvvələr arasında münasibətlər gərgin bir şəkil almışdır. Nuru paşanın müstəqilliyini elan etmiş dövlətin daxili işlərinə qarışması, F.X.Xoyskinin başçılıq etdiyi hökumətə etimadsızlıq göstərməsi siyasi böhranla nəticələndi. Mövcud siyasi böhranı aradan qaldırmaq üçün Azərbaycandakı türk qoşunları rəhbərliyi ilə Azərbaycan Milli Şurası arasında güzəştli qərar qəbul olundu. İyunun 17-də axşam Gəncədə F.X.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi ikinci hökumət təşkil edildi. İyunun 19-da Azərbaycanda yaranmış gərgin vəziyyəti nəzərə alaraq, hökumət bütün Azərbaycan ərazisində hərbi vəziyyət elan etdi. İyunun 26-da Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılması haqqında fərman verildi. Həmin vaxt Azərbaycan əhalisi Osmanlı qoşunlarını böyük sevinclə qarşılayaraq onların gəlişini bayram edirdilər. Osmanlıların beşinci piyada diviziyası və general Ə.Şıxlinskiyin başçılıq etdiyi müsəlman milli korpusu əsasında Qafqaz-İslam Ordusu təşkil edildi. Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi bu orduya türklərdən və azərbaycanlılardan ibarət 15 min əsgər və zabit daxil idi. Qafqaz-İslam Ordusu vasitəsi ilə Azərbaycan hökuməti öz hakimiyyətini tezliklə yerlərdə yaya bildi – ucqarlarda dövlət orqanları yaratmağa başladı. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin liderləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini “bələkdə ikən boğmaq” üçün yollar arayırdılar. Hələ Gəncə üzərinə yürüşə başlamazdan əvvəl V.Leninin tapşırığı ilə S.Şaumyan türk qoşunlarının Azərbaycana yolunu bağlamaq üçün Gürcüstan hökumətinin

başçısı Jordaniyaya müraciət etdi. Şaumyan Jordaniyaya vəd edirdi ki, əgər Gürcüstan türk qoşunlarını öz ərazisindən Azərbaycana buraxmasa, Sovet Rusiyası onun müstəqilliyini tanıyacaqdır. Azərbaycanın şərqində kommunist diktaturası yaradan Şaumyan Bakı Sovetinin ixtiyarında olan 18 min döyüşçü ilə Cənubi Qafqazdakı milli hərəkatı boğmaq üçün qəti hücumu başladı.

1918-ci il iyunun 10-da Bakı Sovetinin Gəncə istiqamətində yürüşləri başlandı. İyunun 12-də Kürdəmiri işğal edən qüvvələr Göyçaya yaxınlaşdılar. İki həftədən çox davam edən qanlı döyüşlər Türkiyədən göndərilən əlavə qüvvələrin və Azərbaycan könüllüləri hesabına Qafqaz-İslam Ordusunun qələbəsi ilə nəticələndi. Qafqaz-İslam Ordusunun Göyçay ətrafındakı qələbəsi Azərbaycanın şərq hissəsini, o cümlədən, Bakını bolşevik-daşnak işğalından azad etmək uğrunda apardığı şərəfli mücadilədə dönüş nöqtəsi oldu. Qafqaz-İslam Ordusu bolşevik-daşnak birləşmələrini darmadağın edərək, Bakı istiqamətində azadlıq yürüşünə başladı. İyulun 20-də bu istiqamətdə mühüm strateji məntəqə olan Şamaxı şəhəri azad edildi. İyulun sonunda S.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti istefa verməyə məcbur oldu. 1918-ci il avqustun 1-də Bakıda eser, menşevik və daşnaklardan ibarət “Sentrokaspi” diktaturası adlanan mürtəcə bir qurum yaradıldı. İngilislərin Bakıya çağırılması da “Sentrokaspi” diktaturasını xilas edə bilmədi.

Qafqaz-İslam Ordusu sentyabrın 15-də Bakı üzərinə həlledici hücumu başladı. Şəhər böyük müqavimət hesabına alındı və Azərbaycan hökuməti sentyabrın 17-də Gəncədən Bakı şəhərinə köçdü. 1918-ci il mayın 28-də Bakı azad edildi və Azərbaycan hökuməti tam heyətdə

paytaxtda qərarlaşdı. Azərbaycan torpaqlarının azad olunmasında Qafqaz-İslam Ordusu 4 min əsgər və zabitanı şəhid verdi. Azərbaycanda siyasi hadisələrin inkişafı Birinci Dünya Müharibəsinin gedişindən və nəticələrindən asılı idi. İki hərbi qruplaşma arasında gedən imperialist müharibəsində Azərbaycan öz mənafeyi baxımından Osmanlı dövlətinin qalib gəlməsini arzulayırdı. Lakin hadisələr başqa cür cərəyan edirdi. Türkiyə ilə Antanta dövlətləri arasında imzalanan 1918-ci il 30 oktyabr tarixli Mudros müqaviləsinə görə məğlub sayılan Osmanlı qüvvələri Bakını tərk etməli, Antanta qüvvələri tərəfindən Bakının tutulmasına mane olmamalı, Zaqafqaziya dəmir yolu üzərindəki nəzarət hüququnu Antantaya güzəştə getməli idi. İranın Ənzəli limanında yerləşən ingilis hərbi hissələri müttəfiqlər adından Bakını tutmalı idi. Ənzəliyə danışıqlar aparmaq üçün gələn Azərbaycanın nümayəndə heyəti ingilis hərbi hissələrinin komandanı, general Tomsona Azərbaycan ərazisinə daxil olmazdan əvvəl Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini tanımaq haqqında bəyanat verilməsini təklif etdi. Lakin general Tomson bu təklifi rədd edərək bildirdi ki, “Azərbaycan Respublikası türklərin intriqası nəticəsində yaranmışdır və xalq arasında heç bir dayağa malik deyildir. Bir halda ki, siz bunun əksini iddia edirsiniz, o halda hər şeyi yerində yoxlayıb buna münasib də qərar verərik. Müttəfiqlər dağıtmaq üçün yox, qurmaq üçün gəliblər”. General Tomson bəyanat verərək elan etdi ki, noyabrın 17-si səhər saat 10-dək Bakı şəhəri Azərbaycan və türk ordularından təmizlənməlidir. Bakı və onun neft mədənləri ingilislərin nəzarəti altına keçəcək, ölkənin qalan hissəsi isə Azərbaycan hökumətinin və ordusunun nəzarəti altında olacaqdır. Lakin 1918-ci il noyabrın 17-də Tomsonun hərbi dəstələrinin Bakıya gəlişini şəhər əhalisi eyni cür qarşılamadı. Rus və erməni milli şuralarının tərəfdarları sevinc içərisində idilər.

Milli Şura hazırkı fəvqəladə şəraitdə Məclisin çağırılmasının qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədar özünü parlamentə çevirməyi qərara aldı. Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında qanun layihəsi Milli Şura tərəfindən 1918-ci il noyabrın 20-də qəbul edildi. 1918-ci il noyabrın 16-da Milli Şura beş aylıq fasilədən sonra yenidən fəaliyyətə başladı. Azərbaycan

Gəncədə Xalq Cümhuriyyəti binası

hökuməti təhrikçi hücumlara baxmayaraq, dövlət quruculuğu işini davam etdirir, parlamentin açılışına hazırlaşdı. Parlament açılanadək onun funksiyasını Milli Şura yerinə yetirirdi. Parlamentin əsas özəyini keçmiş Milli Şuranın 44 üzvü təşkil edirdi. Daha 36 deputat isə keçmiş milli komitələrin xətti ilə şəhər və qəzalarda seçilmişdir. Azərbaycan parlamenti 120 deputatdan ibarət olmalı, milli tərkibə uyğun olaraq 80 yer azərbaycanlılara, 21 yer ermənilərə, 10 yer ruslara verilməli idi. Yəhudi, alman, gürcü və polyak icmasının hərəsi üçün 1 yer, Həmkarlar İttifaqı Şurası və Neft Sənaye İttifaqı üçün 3 yer nəzərdə tutulmuşdur.

1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan parlamenti təntənəli iclasla açıldı. F.X.Xoyski hakimiyyəti parlamentə təhvil verdi. Ciddi müzakirələrdən sonra Türkiyədə danışıqlar aparan Ə.M.Topçubaşov parlamentin sədri, H.Ağayev sədrin birinci müavini, R.Vəkilov isə katib seçildilər. Hökumətin təşkili yenidən F.X.Xoyskiyə tapşırıldı. Dekabrın 26-da hökumətin tərkibi elan edildi. Koalisiyon hökumətin tərkibində 3 nəfər rus var idi, ermənilər isə onlara təklif olunan 2 nazir kürsüsündən imtina etdilər. Yeni hökumətin təşkilindən iki gün sonra dekabrın 28-də müttəfiqlərin Bakıdakı nümayəndəsi general V.Tomson elan etdi ki, F.X.Xoyskinin başçılığı ilə yaradılmış Azərbaycan hökumətini yeganə qanuni hakimiyyət orqanı hesab edir.

Birinci Dünya Müharibəsi 1918-ci ilin noyabrında başa çatsa da, onun nəticələrini reallaşdırmaq uzun bir vaxt tələb edirdi. Qalib dövlətlər müharibədən sonrakı dünyanın vacib məsələlərini həll etmək üçün Parisdə beynəlxalq sülh konfransının çağırılmasına qərar verdilər. Azər-

baycan parlamenti Paris sülh konfransında iştirak etmək üçün tam səlahiyyətli və geniş hüquqlara malik nümayəndə heyəti göndərmək haqqında qərar qəbul etdi. Nümayəndə heyətinə rəhbərlik parlamentin sədri Ə.M.Topçubaşova tapşırıldı. Azərbaycan nümayəndə heyətinin Paris sülh konfransında iştirak etməkdə əsas məqsədi dünya dövlətləri tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tanınmasına nail olmaq idi. Üç aylıq gərgin diplomatik-siyasi mübarizədən sonra Azərbaycanın nümayəndə heyəti ingilislərin köməyi ilə 1919-cu ilin mayın əvvəllərində Parisə gedib çıxmağa bildi. Mayın 28-də Azərbaycan nümayəndə heyətini ABŞ prezidenti V.Vilson qəbul etdi. Vilsona təqdim edilmiş memorandumda Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi, onun bir ildə azadlıq yolunda verdiyi qurbanlardan bəhs olunurdu. Nəhayət, 1920-ci il yanvarın 11-də Parisdə Müttəfiq Dövlətlərin Ali Şurası Azərbaycanın istiqlaliyyətinin “de-fakto” tanınması haqqında yekdilliklə qərar qəbul etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin “de-fakto” tanınmasına qədər dövlət quruculuğu sahəsində heç bir təcrübəsi olmayan xalq qısa bir müddət ərzində normal fəaliyyət göstərən dövlət aparatı yaratmağa, 20-dən artıq dövlətlə, o cümlədən, Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan, İran, Belçika, Hollandiya, Yunanistan, Danimarka, İtaliya, Fransa, İsveçrə, İngiltərə, ABŞ, Ukrayna, Litva, Polşa, Finlandiya və başqaları ilə baş konsulluq, konsul agentlikləri səviyyəsində əlaqələr qurmağa nail oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruluşu parlamentli respublika idi. Yeni yaranmış fəaliyyəti dövründə “Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideyası uğrunda mübarizə aparırdı. Hökumət Gəncədəki fəaliyyəti dövründə 1918-ci il iyunun 27-də Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi haqqında fərman imzaladı. İyunun 24-də üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan qırmızı bayraq Dövlət Bayrağı kimi qəbul edildi, noyabrın 9-da isə həmin **bayraq üçrəngli – mavi, qırmızı və yaşıl** zolaqlardan ibarət olan bayraqla əvəz olundu. Sentyabrın 1-də Hərbi Nazirliyin yaranması haqqında qərar qəbul olundu. Dekabrın 25-də general Səməd ağa Mehmandarov hərbi nazir, general Əliağa Şıxlinski hərbi nazirin

müavini, general Süleyman Sülkeviç Baş qərargah rəisi təyin edildilər. 1919-cu ildə Milli Ordu yaratmaq məqsədi ilə 400 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Ordunun yaradılması prosesi 1920-ci ilin yanvarında başa çatdırıldı. 40 min nəfərlik nizami ordunun 30 mini piyada, 10 mini isə süvari qoşun hissələrindən ibarət idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mübahisəsiz ərazisi 97,3 min kvadrat kilometr idi. Gürcüstanla 8,7 min kvadrat kilometr, Ermənistanla isə 7,9 min kvadrat kilometr həmsərhəd ərazi Azərbaycan hökuməti tərəfindən mübahisəli torpaq sayılırdı. Azərbaycanın əhalisi 2 milyon 862 min nəfər idi ki, onun 70 %-ni müsəlmanlar təşkil edirdi. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasına baxmayaraq, ölkənin şimal sərhədlərindəki vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Sovet Rusiyasının Xarici İşlər Komissarı G.Çiçerin 1920-ci ilin yanvar ayının əvvəllərində Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi notada Denikin əleyhinə hərbi ittifaq bağlamağı təklif edirdi. Azərbaycan rəhbərliyi başa düşürdü ki, Sovet hökumətinin əsas məqsədi bu gənc respublikanı Denikinlə qeyri-bərabər hərbi münasibətə cəlb edib zəiflətmək, sonra isə onun istiqlaliyyətinə son qoymaq idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Naziri F.Xoyski cavab notasında yazırdı ki, Denikinlə Sovet hökuməti arasındakı mübarizə rus xalqının daxili işidir və Azərbaycan hökuməti Rusiyanın daxili işinə qarışmaq niyyətində deyil. Çiçerin yanvarın 23-də ikinci notasında Azərbaycanın müstəqilliyinə münasibətini bildirməkdən yan keçir və Azərbaycan hökumətini Denikinə qarşı mübarizə aparmaqdan imtina etməkdə günahlandırır. F.Xoyski isə notasında Azərbaycanın istiqlaliyyətinin Sovet Rusiyası tərəfindən qeydşərtsiz tanınmasını təkid edirdi. Getdikcə aydın olurdu ki, Rusiyanın bu hərəkətləri Azərbaycana qarşı hazırlanan hərbi müdaxiləni pərdələmək və Azərbaycan hökumətinin sayıqlığını azaltmaq məqsədi güdürdü.

1920-ci ilin əvvəllərində erməni nümayəndələri Moskvada ərazi güzəştləri müqavilində Azərbaycan hökumətini devirmək planlarını Sovet Rusiyasına təklif etdilər. Qarabağda və Gəncəbasarda erməni əhalisinin qiyamı və Azərbaycana qarşı Ermənistanın müharibəsi bu planın tərkib hissəsi idi. Azərbaycanın bütün ordusu

1920-ci ilin Novruz bayramı günlərində Qarabağ istiqamətində erməni qiyamçılarına qarşı vuruşurdu, ölkənin şimal sərhədləri isə müdafiəsiz qalmışdır. Digər tərəfdən Azərbaycan hökumətinin Qərbdən gözlədiyi yardım gəlib çıxmırdı.

Sovet Rusiyasına münasibət məsələsində də Azərbaycan hökumətində birlik yox idi. Xarici İşlər Naziri F.Xoyski Rusiyaya münasibətdə sərt xəttin, Daxili İşlər Naziri Məmməd Həsən Hacinski isə Azərbaycan bolşevikləri ilə danışığa girib onlara güzəştə getməyin tərəfdarı idi. M.H.Hacinskiyə görə Sovet Rusiyasına geniş güzəştlər verməklə, Azərbaycanın istiqlalını qorumaq mümkün idi. 1920-ci ilin martında hökumətin keçirdiyi konfransda M.H.Hacinski-nin tərəfdarları qalib gəldilər. N.Yusifbəyli isə Baş nazir vəzifəsindən istefa verdi, yeni hökumətin təşkili M.H.Hacinskiyə tapşırıldı. Lakin M.H.Hacinski bu hökumətin təşkilinə tələsmirdi, az sonra bolşeviklər partiyasına daxil oldu. Yeni hökumətin təşkilinin yubadılması onsuz da gərgin olan vəziyyəti bir qədər də çətinləşdirdi. Parlamentdə müxtəlif partiyalar arasında gedən mübarizə son həddə çatdı. Mövcud hakimiyyətə qarşı daim müxalifətdə olan və hökuməti devirməyə çalışan ittihadçılar Rusiya ilə hərbi ittifaqa girməyi tələb edirdilər. Azərbaycan bolşevikləri isə guya ölkədə qayda-qanun yaratmaq naminə hərbi yardım üçün sovet Rusiyasına müraciət etməyə və XI rus ordusunu Azərbaycana dəvət etməyə çağırırdılar.

1920-ci ilin aprelinde Denikin qoşunlarını məğlub edən XI rus ordusu Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşdı. Aprelin 15-də F.X.Xoyski Çiçerinə göndərdiyi notada rus ordusunun Azərbaycan sərhəddində toplanmasının səbəbləri və məqsədi barədə məlumat verilməsini tələb etdi. Lakin Çiçerin bu notaya heç bir əhəmiyyət vermədi. Həmin günlərdə A.Mikoyan başda olmaqla, Bakı bolşevikləri Azərbaycan xalqı adından XI rus ordusunu Azərbaycana dəvət etdilər. Qabaqcadan razılaşdırılmış plana görə rus ordusu Bakıda bolşevik qiyamının başlanmasından 1-2 gün sonra Azərbaycana daxil olmalı idi. Lakin Bakıda qiyam başlanmamış aprelin 26-dan 27-nə keçən gecə XI rus ordu hissələri Azərbaycan ərazisinə daxil olub, Bakıya doğru irəliləməyə başladılar. Azərbaycan ordu hissələri

düşməyə müqavimət göstərə bilmədi. Hərbi gəmilərin topları dənizdən parlament binasına tuşlandı. XI rus ordusunun Azərbaycana hücumu ilə eyni vaxtda aprelin 27-də gündüz saat 12-də AK(b)P MK və RK(b)P Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı bürosu adından hakimiyyəti təhvil vermək haqqında Azərbaycan Parlamentinə ultimatum verildi. Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyəti həmin gün axşam başa çatdı. Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 aylıq fəaliyyətindən sonra süqut etdi. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası elan olundu. Lakin 70 il mövcud olduğu dövrdə imperiya xalqın qəlbində yaşayan azadlıq atəşini söndürməyə müvəffəq olmadı. Xalq özünün istiqlal arzularını nəsildən-nəslə ötürməyi bacardı. Nəhayət, 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi, bugünkü Azərbaycan Respublikasının 1918-ci il mayın 28-dən, 1920-ci il aprelin 28-dək mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu ümumxalq iradəsi ilə təsdiqlədi. Beləliklə, 1993-cü ilin ikinci yarısında Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik ideyalarının bərqərar olmasına şərait yaratdı. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi və **2018-ci ilin ölkəmizdə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli”** elan edilməsi haqqında imzaladığı Sərəncam onun Azərbaycanın dövlətçilik tarixində çox mühüm və şərəfli bir mərhələ olan ilk parlamentli respublikanın əhəmiyyətini hər zaman uca tutduğunun, eləcə də dövlətçilik ənənələrinə böyük dəyər verdiyinin bariz nümunəsidir.

Bu il Azərbaycan xalqının müqəddəratında taleyüklü əhəmiyyətə malik hadisələrin hər birinin 100 ili tamam olur. Cümhuriyyətin mövcudluğunda “ilk”ə imza atılan bütün hadisələrlə yanaşı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ərəfəsində azərbaycanlılara qarşı törədilmiş kütləvi qırğınların 1918-ci il Mart soyqırımının da 100 ili tamam olur. Azərbaycan xalqının müqəddəratı ilə birbaşa bağlı olan bu faciənin 100 illiyinin qeyd edilməsi, həm də torpaqlarımızı bu gün işğal altında saxlayan Ermənistanın təcavüzkarlıq tarixinin mahiyyətini geniş ictimaiyyətə çatdırmaqdır.

PEŞƏ TƏHSİLİNİN İDMAN UĞURLARI

Sevinc Məmmədova,

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalının əməkdaşı
E-mail: sevinc.mammadova.ilah2002beshirli@mail.ru

Bü gün Azərbaycan gəncliyi həyatın bütün sahələrində – siyasi, iqtisadi, humanitar, sosial tədbirlərin həyata keçirilməsində dinamik fəaliyyəti ilə seçilir. Gənclər üçün yaradılan geniş imkanlar onları cəmiyyətin avanqard qüvvəsinə çevirib. Ötən illərlə müqayisədə yeni nəslin beynəlxalq aləmə inteqrasiyasında ciddi dönüş yaranıb. Bu inkişaf dövlətimizin gənclərə göstərdiyi diqqət və qayğısının nəticəsidir. Azərbaycanda fiziki tərbiyəyə və idmana həmişə böyük əhəmiyyət verən unudulmaz ümummilli lider Heydər Əliyevin sayəsində bu sahənin inkişafı optimallaşdırılmış, millətin sağlamlığı ölkənin gələcəyini müəyyən edən vacib amil kimi nəzərdən keçirilmişdir. Hazırda İlham Əliyevin bu siyasi kursu uğurla davam etdirməsi ənənələrə əsaslanan milli dövlət quruculuğunun inkişafını göstərir, çünki dövlətin inkişafı nəinki onun iqtisadi nailiyyətləri, eləcə də millətin mənəvi və fiziki sağlamlığı ilə müəyyən olunur.

Son vaxtlar gənclərin idman yarışlarında, müsabiqə və festivallarda ölkəmizi layiqincə təmsil etdiklərinin şahidi oluruq. İdmançılarımız beynəlxalq yarışlarda uğurlar qazanaraq dövlət bayrağımızı ucaldır, himnimizi səsləndirirlər ki, məhz bu uğurların sayəsində Azərbaycan artıq dünyada idman ölkəsi kimi tanınır. Müasir yeni-yetmələri peşəyə yönəldərkən onları idmana necə istiqamətləndirmək olar? Ümumiyyətlə, idmanı peşə hesab etmək olarmı?. Bu suallara cavab almaq məqsədi ilə respublikamızın bir neçə peşə lisey və məktəblərində gənclərin sağlam həyat tərzinə istiqamətləndirilməsi, fiziki inkişaflarının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, idmanın müxtəlif növlərinin fəaliyyətinin səmərəli qurulmasını nəzərə alaraq, müasir gənclərin

idmana münasibəti və qalib idmançılarımızın fəaliyyəti ilə maraqlandıq. Onlardan bir neçəsi bu günlərdə redaksiyamızın qonağı oldu.

3 nömrəli Sumqayıt Peşə Liseyində fiziki tərbiyə dərslərini yüksək səviyyədə təşkil etmək məqsədi ilə müasir texnologiyalara cavab verən idman zalı və maddi-texniki baza yaradılmışdır. Liseyin ixtisas fənn müəllimi Nazim Harunov yaradılmış şəraitdən istifadə edərək şagirdlərinə bu fənni layiqincə sevdirməyi bacarıb. “Dərzi” ixtisası üzrə III kursda təhsil alan **Gültac Məmmədliyeva** idman uğurlarını, məhz bunların nəticəsində əldə edib. O, əvvəl məktəbdənkənar müəssisədə Zaur Rəcəblinin təşkil etdiyi məşqlərdə idmanla məşğul olduğundan liseydə də bu fəaliyyətini uğurla davam etdirib. Ölkədə keçirilən müxtəlif yarışlarda qalib olaraq növbəti

uğura imza atıb. Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərində gənclər arasında keçirilən “Avropa kuboku” yarışının qalibi olmuş, 1 qızıl, 3 gümüş və 2 bürünc medal qazanmışdır. Xüsusilə idmanın iki növü üzrə (cüdo və futbol) məharət göstərərək sərbəst güləşdə şəhərlərarası turnirin qalibi olub və idman ustası adına layiq görülüb. Hazırda cüdo üzrə Azərbaycanın yığma koman-

dasının üzvüdür. O, 12-13 iyun tarixlərində 23 yaşadək qızlar arasında cüdo üzrə Azərbaycan birinciliyində şəhər yığma komandasının tərkibində iştirak edərək təmsil etdiyi komandaya I yeri qazandırır.

5 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin “kompüter operatoru” ixtisası üzrə təhsil alan III kursun şagirdi **Ruslan Əliyev** idman hazırlığına 7 yaşında olarkən Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskva şəhərində başlayıb. 2007-ci ildə Uşaq-İdman Məktəbində taekvando idman növü üzrə dərslərdə iştirak edərək həm futbol, həm də kikkoksula məşğul olub. Hələ orta məktəbdə oxuyarkən kikkoks üzrə yarışlara qatılıb. Orta məktəbi bitirdikdən sonra yaşadığı şəhərdə menecment ixtisası üzrə kolleci bitirib. 2015-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Bakı şəhərinə köçən Ruslan əməkdar məşqçi Rəhim Allahverdiyevin rəhbərliyi ilə fəaliyyətini davam etdirib. Hazırda təhsil aldığı liseydə fiziki tərbiyə müəllimi Həsən Həsənovun apardığı dərslərdə idmanın digər növlərinə – futbol, voleybol, şahmat, şaşki və s. maraq göstərir. Qeyri-adi bacarığı ilə seçilən gənc həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq yarışlarda fəal iştirak edib. 19 yaşının olmasına baxmayaraq, 13 ildir ki, idman sahəsində böyük uğurların sahibi olub. 2016-cı ildə beynəlxalq yarışlarda Azərbaycanın təmsilçisi kimi “Rusiya kuboku”, “Rusiya çempionatı”, dörd dəfə “Moskva çempionu”, “İkiqat dünya kuboku” sahibi, “Avropa mükafatçısı” adını qazanaraq beynəlxalq arenalarda Azərbaycan bayrağını zirvələrə qaldırır. 2017-ci ildə CPRO təşkilatının dəstəyi ilə Moskva şəhəri və Gürcüstanda keçirilən yoldaşlıq görüşündə qalib gəlir və peşəkar idmançı kimi tanınır. Açıq yarışlarda 2 dəfə erməni idmançısı ilə qarşılaşaraq ona qalib gəlib. Nəhayət, Ruslan Əliyev 2018-ci il mayın 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun Olimpiya İdman Kompleksində ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş kikkoksinq üzrə “Azərbaycan Kəməri” uğrunda peşəkarlar arasında keçirilən turnirdə 63,5 çəki dərəcəsində azərbaycanlı rəqibini məğlub edərək reyting döyüşünün qalibi olub.

Gənc və perspektivli kikkoksçu özünü idman sahəsində tapdığına görə çox qürurlu, həyata olan baxışı daha fərqlidir. Söhbət zamanı həyatın

müəyyən sahələrində peşə seçiminə necə nail olmağı, uğuru hansı yolla qazanmağı söylədiyi ifadələrdə özünəinamı birmənalı şəkildə belə əks etdirir: “Qarşısına məqsəd qoyan hər bir kəs öz işinə uğurla nail olar və qalib gələr”. Mütləq etməyi, idmana aid kitabları oxumağı daha çox sevən Ruslan özünü gələcəkdə top-kikkoksçu kimi tanınmasını, eyni zamanda, idmanın bu sahəsində Azərbaycanda məşhur Zabit Səmədov, Alim Nəbiyev kimi idmançıların ölkəmizə gətirdiyi qələbələrin davamçısı kimi görmək istəyindədir.

Həmin peşə liseyinin “ofisiant, barmen, bufetçi” ixtisası üzrə təhsil alan II kurs şagirdi **Surət Qarayev** idman məşqlərinə Vüqar Ağalarovun rəhbərliyi ilə 2007-ci ildən başlayıb. O, 5 il idmanın karate, 3 il isə kikkoks növü ilə məşğul olub. Respublika üzrə keçirilən karate yarışlarında 56 çəki dərəcəsində ikinci yeri, 60 çəki dərəcəsində birinci yeri, 69 çəki dərəcəsində yenə birinci yeri qazanıb. Bu nəticələrdən sonra valideynlərinin məsləhəti ilə kikkoks üzrə məşqlərə hazırlaşır və formalaşdıqdan sonra beynəlxalq yarışların iştirakçısına çevrilib. 2013-cü ildə Gürcüstanda keçirilən yarışlarda gürcüstanlı döyüşçüyə qalib gələrək birinci yerə, kabardin millətindən olan döyüşçü ilə ikinci yerə, yenə də gürcüstanlı ilə yarışaraq birinci yerə çıxıb. Surət 2016-cı ildən etibarən olimpiyanın əsas növü olan boksla məşğul olmağa başlayıb. Həmin ildən respublika üzrə keçirilən boks yarışlarında III yerə çıxaraq milli yığma komandasının heyətinə düşüb. 2016-cı ilin sonunda peşəkarlar arasında “Dünya kuboku” çempionatında iranlı rəqibini nakaut edərək, yarışın çempionu olub. 2017-ci ildə “Azərbaycan çempionatı”nın çempionu olaraq milli yığma komandasının bir nömrəli üzvü olub. Bu əzmkarlığı ilə sonrakı qələbələrini də yarışlara qatılaraq əldə edib.

Bolqarıstanın Sofiya şəhərində 34 ölkənin yer aldığı “A” kateqoriyalı Avropa çempionatına lisenziya turnirində III yerə çıxıb. Ondan iki ay sonra iyun ayında Gürcüstanın Kutaisi şəhərində keçirilən beynəlxalq turnirdə II yerə, iki ay sonra Moskva şəhərində keçirilən beynəlxalq turnirdə isə I yerə sahib olub. Bu yarışda yarımfinalda olan rəqibi erməni əsilli rus idmançısına qalib gələrək I yerə çıxıb. 2017-ci ildə Türkiyənin Antalya şəhərində keçirilən “Avropa çempionatı”nda bürünc medal qazanıb. Peşəkar idmançı bu ilin yanvarında açıq “Bakı çempionatı”nın, fevralında isə “Azərbaycan birinciliyi”nin çempionu olub. May ayının 11-də Heydər Əliyevin 95 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq turnirdə boks üzrə peşəkarlar arasında keçirilən turnirdə çempion adını qazanmışdır.

16 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin II kurs şagirdi **Ədalət Sayılov** “motorçu-maşinist” ixtisası üzrə təhsil alır. İdmana birinci sınıfdən həvəs göstərərək əvvəl güləş, yeddinci sınıfdən isə artıq boks üzrə məşqlərə başlayıb. Ümumi təhsil məktəbində oxuyarkən məktəblilər arasında

keçirilən yarışlarda iştirak edib. 2016-cı ildə Əlipaşa Bağirovun təşkil etdiyi boks məşqlərinə qatılıb. Həmin ildən də ölkədaxili yarışların iştirakçısı olaraq uğurlar əldə edib. Ədalət liseydə təhsil aldığı illər ərzində də mütəmadi olaraq keçirilən yarışlarda çempion adını qazanıb. 2016-cı ildə Bakıda 10 nəfər arasında 70 çəki dərəcəsində keçirilən boks turnirində I yerə çıxıb. 2017-ci ilin martında “Respublika çempionatı”nın birinciliyində finala çıxsada, III yerlə kifayətlənir. 2017-ci ilin fevralında Astara rayonunda gənclər arasında 66 çəki dərəcəsi ilə keçirilən yarışda və həmin ilin aprel ayındakı yarışlarda da I yerin qalibi olub. Söhbət zamanı 43 il bu sahədə çalışan fənn müəllimi Vəqif Əliyev Ədalətin gələcək idman karyerası haqqında yüksək fikirdə olduğunu bildirdi: “İdman qabiliyyətinə malik olsa da mükəmməl məşqçiye ehtiyacı vardır”.

2012-ci ildə idmandan bəhs edən “Olimpə doğru” adlı jurnalda “Araz idman klubu”nun

üzvlərinin fəaliyyəti və onların qələbələri işıqlandırılmışdır. Həmin idman klubunun üzvlərindən biri Azərbaycanda karate idman növü üzrə yarışların iştirakçısı 12 yaşlı **Babək Qələmzadə** idi. O, hazırda **12 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin** “genişprofilli dəzgahçı” ixtisası üzrə I kursda təhsil alır. 8 yaşından məşqlərə başlayaraq

müəllimi Səyavuş Bayramovdan bu idman növünün incəliklərini öyrənib. Buna baxmayaraq, əldə etdiyi qələbələri onu daha da ruhlandırıb. O, 2016-cı il 22-23 aprel tarixlərində BAKU OPEN turnirində Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq yarışlarda III yerə çıxaraq Diploma layiq görülüb. 2017-ci il dekabrın əvvəlində Sumqayıtda “Qara dəniz ölkələri” arasında keçirilən yarışın qalibi olub. 2017-ci ilin sonlarında Bakı şəhərində keçirilən Respublika çempionatında I yerə layiq görülüb. Eyni zamanda, “Heydər Əliyev” kuboku uğrunda karate-do idman növü üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının açıq çempionatında 16-17 yaş qrupunda 76 çəki dərəcəsində I yerə layiq görülüb. 20-22 aprel tarixlərində Türkiyənin İstanbul şəhərində karatenin “şotokan” növü üzrə keçirilən Dünya çempionatında uğurla iştirak edərək I yerə layiq görülmüş və qızıl medal qazanmışdır. Onun bu uğuru rəhbərlik tərəfindən də qiymətləndirilərək Tərifnamə ilə təltif edilmişdir. Seçdiyi peşəsini uğurla davam etdirərək 2018-ci il 4-5 may tarixlərində karate-do üzrə yarışda qalib gələrək Diploma layiq görülüb. Bu qələbələrdən sonra onun arzusu Dünya olimpiya və Avropa çempionatlarının oyunlarında iştirak etməkdir.

14 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin şagirdlərinin də idman uğurları təqdirəlayiqdir. **Elmina Məhərrəmov** “avtomatlaşdırılmış texnologiyalar və istehsal üzrə operator” ixtisası üzrə I kurs şagirdidir. Əvvəl kikkokslla, sonra qaydasız

döyüş, hazırda isə qılıncoynatma ilə məşğul olur. 2014-cü il dekabrın 21-də Azərbaycan Qılıncoynatma Federasiyası tərəfindən bacarıq, qabiliyyət və hazırlıq səviyyəsinə görə “Gənc müşketyor” Sertifikatına, Gənclər və İdman Nazirliyi tərəfindən 40 çəki dərəcəsində kikkoks üzrə II yerə çıxdığına görə “Ağ canavar” Diplomuna layiq görülüb. Eyni zamanda, 8 nömrəli ixtisaslaşdırılmış olimpiya ehtiyatları Uşaq Gənclər Məktəbi tərəfindən qılıncoynatma yarışlarında 2001-2004-cü il təvəllüdü uşaqlarla yarışda III yerə çıxaraq Diplomla təltif edilib.

“Nəzarət-ölçü və avtomatika cihazlarının çilingəri” ixtisası üzrə təhsil alan **Tacir Hacıyev** klassik Yunan-Roma güləşi ilə məşğul olur. 2015-ci ildə Balakəndə Yunan-Roma güləşi üzrə yeniyetmələr arasında keçirilən yarışda 54 çəki dərəcəsində II yeri tutub. “Bakı-2015” Avropa oyunları “Məhsul” KKNKİC-nin Respublika Şurasının Yunan-Roma güləşi üzrə yeniyetmələr arasında keçirilən yarışda 46 çəki dərəcəsində II yeri tutduğuna görə medal və Diplomla təltif olunub. O, beynəlxalq görüşlərin qalibi kimi, 2016-cı il avqustun 27-də Ərdəbilin Mişkin kəndində keçirilən yarışda 46 çəki dərəcəsində II yeri, Gürcüstanda 54 çəki dərəcəsində beynəlxalq turnirdə I yeri əldə edib. İranda keçirilən görüşdə 58 çəki dərəcəsində I yerə, Dağıstanda isə III yerə layiq görülüb. 17 yaşlı gənc Yunan-Roma güləşi üzrə azyaşlılar və yeniyetmələr arasında Füzuli rayonunun açıq birinciliyinin yarışında 54 çəki dərəcəsində I yerə çıxıb.

Liseyin I kurs şagirdi **Nicat Zeynalov** idmanın karate növü üzrə 2016-cı ildə beynəlxalq turnirdə Bakı çempionatının iştirakçısı olub. 2016-cı il noyabrın 12-də Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününə həsr olunmuş beynəlxalq “şotokan karate-do” üzrə keçirilən

görüşdə finalın açıq çempionatında karate üzrə bacarıq göstərərək 63 çəki dərəcəsində III yerə layiq görülüb. Azərbaycanın “Vado karate-do” klubunun yoldaşlıq görüşündə şəxsi kumitedə on dörd yaşlı uşaqlar arasında I yeri tutub. 2018-ci il martın 16-da Bakı şəhəri Gənclər və İdman Baş İdarəsi şəxsi kumite üzrə 14-15 yaş arasında 52 çəki dərəcəsində karate-do üzrə Bakı şəhəri birinciliyində III yeri qazanıb. Azərbaycan Vado karate-do klubunun təşkil etdiyi imtahanda bacarıq göstərərək (6-KYU) “6-cı Yaşıl Kəmər”ə layiq görülüb.

Nazim Kərimov “texnoloji avadanlıqların sazlayıcısı” ixtisasının I kurs şagirdidir. 2 il rəqs-lə, 2 il üzgüçülük, 3 il cüdo və qaydasız döyüş-lə məşğul olub. 2018-ci ilin yanvarında Dünya çempionatı üzrə 57 çəki dərəcəsində II yeri, Tbilisidə keçirilən beynəlxalq turnirlərin qalibi olub.

“Avtomatlaşdırılmış texnologiyalar və istehsal üzrə operator” ixtisası üzrə təhsil alan I kurs şagirdi **Aqil Abbasov** da Yunan-Roma güləşi üzrə həvəskar kimi məşqlərə başlayıb. Onun da arzusu dostları kimi qələbələrə nail olmaqdır.

Sonda həmin peşə liseyinin fiziki tərbiyə müəllimi Vüqar Quliyev şagirdlərinin idman dərslərindəki fəaliyyətindən və qələbələrindən danışdı. Fiziki tərbiyə fənninin məktəbdə tədrisi barədə, həmçinin idmanın bütün növləri üçün hər cür şəraitin təşkil olunduğunu bildirərək, şagirdlərin də həmin dərslərdən yetərincə faydalandıqlarını söylədi.

Göründüyü kimi, peşə liseyi idmançıların bu uğurları artıq onların bu peşəni sevdiklərini, eyni zamanda, bir peşə olaraq seçdiyi idman növlərini gələcəkdə də davam etdirəcəklərinə inamın ifadəsidir. Onlar idmançı kimi, həm də çox vətənpərvərdirlər. Onu da qeyd edək ki, onların bir neçəsi bu yaxınlarda hərbi xidmətə yollanıb. Əminik ki, onlar özlərini cəmiyyətdə ləyaqətlə apardıqları və beynəlxalq aləmdə tanıtdırdıqları kimi, hərbi xidmətdə olarkən döyüş meydanında da uğurlu qələbələrə nail olacaqlar. Ümummilli dəyərlərə malik olan ölkəmizin belə mərd, qürurlu oğulları olan Vətən torpağı heç zaman basılmaz. Ümid edirik ki, bu idmançılar Azərbaycan bayrağını dünyanın idman arenalarında dalğalandırdıqları kimi, “odlar ölkəsi”nin bir parçası olan Qarabağ torpağında da yüksəklərə qaldıracaqlar.

ТЕРРОРИЗМ РОЖДЁН ЧЕЛОВЕЧЕСТВОМ И ИМ ЖЕ БУДЕТ УНИЧТОЖЕН

Светлана Магеррамова,

преподаватель кафедры «Гражданская Оборона»

Азербайджанского Государственного Экономического Университета

E-mail: maqerramzade93@mail.ru

Açar sözlər: *terrorizm, dağıdıcı toxum, qlobal böhran, soyqırım, Xocalı, vətəndaş azadlığı, milli təhlükəsizlik, müasir maliyyəçilər.*

Ключевые слова: *терроризм, разрушительной силе, мирного населения, Геноцид в Ходжалы, «Гражданская оборона», национальной безопасности, современную молодёжь.*

Key words: *terrorism, destructive seed, global crisis, genocide, Khojaly, civil liberties, national security, modern financiers.*

«Искусство продолжить жизнь-это искусство не сократить ее»

А.Дастр

У мирового сообщества появился новый враг №1. Он силен и опасен, жесток и коварен. Имя ему – международный терроризм. Пока он не будет побежден никто и нигде не может чувствовать себя в полной безопасности. Терроризм – это целенаправленная деятельность организационно-террористических формирований, направленная на изменения социально-экономической формации, разрушение государственной идеологии, изменение формы государственного правления и государственно-политического режима, разрушение территориальной целостности, нарушение функционирования государства, осуществляемая криминальными либо террористическими методами.

Уже сейчас терроризм можно назвать “чумой XXI века”, ведь он не уступает этой болезни в разрушительной силе. По статистике один раз в два дня происходит теракт, в результате которого гибнут невинные люди. Число терактов неуклонно растет с каждым

годом. Растет жестокость. Растет число жертв. Растет подготовленность, организованность террористов. Каждый последующий теракт всегда страшнее предыдущего. Террор пока ни кем не понятное человеческое деяние по отношению достижения политических, религиозных и мирских разногласий, добывания превосходства путём насилия и смерти.

В русском языке термин «террор» понимается как устрашение – запугивание физического лица путём насилия в плоть до уничтожения. А терроризм – это практика террора, в этом понимании речь идёт о физических лицах, а как понимать уничтожение мирного населения, запугивание целого государства или расстрел мирного населения в Сирии организацией ИГИЛ, за поддержку ими законного государства.

И в исламском, и в христианском мире, а также до их развития периодически возникал терроризм и террор. К террору возможно отнести также христианскую инквизицию, где убиты и преданы огню многие святые и

учёные. Терроризм как фактор политической дестабилизации подрывает систему государственной власти и управления, пытаясь влиять на эффективность своеобразного управления – центром социально-политических процессов. Ослабляя государственные и общественные структуры терроризм также является питательной средой для образования и поддержки оппозиционных организаций. То есть, террористическая деятельность всегда нацелена на принятие политического решения или отказа от него в интересах центра социально-политических процессов, посредством дестабилизации социально-политической обстановки в обществе путём устрашения, давления и насилия (Сирия, Сомали, Югославия, Франция, Германия и т.д.). Террор и их деятельность опасная организация, которая существует в XXI веке, в веке химической, бактериологической и термоядерной опасности, есть вероятность и в том, что эти опасные оружия могут попасть в террористические организации. Сегодня в нашей жизни мы являемся свидетелями террористического действия, центр которого сейчас переместился в Египет, Сирию, Ливию, Афганистан, Пакистан, Турцию и в другие государства. Только в Турции от рук террористов (по данным РИА Новости) погибли более 378 человека и ранены более 800 человек в 2016 году. В Азербайджане от рук армянских террористов в городе Ходжалы (Геноцид в Ходжалы - одно из самых чудовищных преступлений XX века - Azeri.Ru.) в 1992 году 26 февраля были убиты 613 человек, включая 63 ребёнка и 106 женщин, было полностью уничтожено 8 семей. Взрыв в Бакинском метро (www.1news.az/news/20-let-nazad-v-etot-den-v-bakinskom-metro-proizoshel-terakt) 1994 года – два террористических акта, произошедших в марте и июле 1994 года на станциях Бакинского метрополитена от рук армянских террористов. Первый теракт произошёл 19 марта на станции «20 января», второй – 3 июля между станциями «28 мая» и «Гянджлик» Бакинского метрополитена. После взрыва вагоны электропоезда вспыхнули. В результате теракта погибли 13 человек, ещё 58 пасса-

жиров были ранены. ООН и Европейский Союз рассматривают эти действия двусмысленно-двумя стандартами. Армянские террористы уже более 25 лет не возвращают исконно азербайджанские земли, хотя и имеются 4 резолюции ООН требующие немедленное возвращение этих земель. В мире путём террора начаты 1 и 2 мировые войны где погибли около 100 млн. ни в чём не повинные люди, она всё ещё продолжается, но уже с другой категорией терроризма, более подготовленной и дерзкой где погибают мирное население, а значит дети и женщины.

Террор и терроризм сам по себе существовать не может, если нет их покровителей, которые их финансируют и вооружают. Как можно понять деятельность некоторых «демократических» государств, гуманитарная помощь которых попадают в руки террористических организаций или оружие предназначенное для защиты мирного населения, которые сбрасываются на территорию подвластную террористам. Сегодня с целью защиты себя и своих детей, население исламского мира эмигрируют в Европу. Некогда мирно существующие и процветающие государства востока, сегодня находятся в огне террора, есть опасность их дальнейшего существования как суверенного государства.

Опасность терроризма заключается и в том что, их очень трудно обнаружить и распознать, так терроризм не имеет национальности и родины, а значит необходимо чтобы всё население нашего Государства было подготовлено к этой опасности и были бдительны и наблюдательны, для этого очень важно более серьёзно изучать предметы «Гражданская оборона» и «Безопасность жизнедеятельности». Что изучает предмет БЖД, в чём заключается необходимость изучения этого предмета? Безопасность жизнедеятельности этой науки о комфортном и безопасном взаимодействии человека с техносферой, представляет собой область научных знаний, изучающая опасности угрожающие человеку и разрабатывающие способы защиты от них в любых условиях обитания человека. Эта формулировка достаточна чтобы понять всю

важность изучения этого предмета в современных условиях.

Закон Азербайджанской Республики «Об образовании» от 19 июня 2009 года определяет образование как «целенаправленный процесс воспитания и обучения в интересах человека, общества, сопровождающийся констатацией достижения гражданином (обучающимся) установленных государством образовательных уровней». Следовательно, цели и задачи БЖД изменяются под влиянием требований социально-экономического развития и научно-технического прогресса, особенностей социально-экономических отношений на каждом конкретном историческом этапе развития общества нашего Государства. Поэтому, качество современного образования является важнейшим условием выживания и развития нашего общества в условиях новых опасностей и угроз, глобализации, является фундаментом национальной безопасности, необходимым средством повышения конкурентно способности Азербайджана на мировой арене. Состояние образования во многом определяет развитие всех слагаемых государственности, материальное и духовное благополучие общества и конкретного человека.

В современных условиях необходимо обратить серьёзное внимание на формирование культуры безопасности подрастающего поколения. Умелое, целенаправленное использование интернет – информации и социальной сети играют очень важную роль в воспитании современной молодёжи. Воспитывая современную молодёжь в духе мультикультурализма, патриотизма и высокой нравственности. Тем самым мы обеспечиваем своё безопасное будущее и будущее нашего государства и только так можно победить всё ныне существующее зло.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гушер А.И «Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества» Москва, 2007.

2. Мессенджер Ч. «Энциклопедия войн XX века» ЭКСМО-Пресс, 2000.

3.Требин М. Терроризм-болезнь современного общества. Проспект, 2008.

4. П.А. Хван. БЖД Санкт-Петербург. Издательство Политехнического университета 2012.

5. В.В Пикин. «Современные аспекты международного терроризма» 2003.

6. В.Василенко «Методологические подходы к организации борьбы с терроризмом» 2010.

7. Шершнев Л.И. Роль и место образовательной области БЖД в образовании.

8. Закон Азербайджанской республики от 19 июня 2009 года №833-IIIQ «Об образовании».

S.Məhərrəmovə

Terrorizmi bəşəriyyət yaradıb və bəşəriyyət də məhv edəcək

Xülasə

Terror və terrorçuluq fəaliyyəti bəşəriyyətin, bəzi dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının dəstəyi ilə genişlənir və daha aqressiv olur, sürətlə yayılır. Terrorizmin dövriliyi var. Deməli, terrorla mübarizə dünya xarakteri daşmalıdır və bütün dövlətlərin siyasi, hərbi, dini, iqtisadi qurumların yaxından iştirakı olmalıdır. Gələcək mütəxəssislərin nəzəri və praktiki təlim istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün "Həyatın Təhlükəsizliyi" və "Mülki Müdafiə" fənlərinin tədris vəzifələrini qeyd etmək lazımdır.

S.Maharramova

Terrorism was created by mankind, and it will be removed by mankind, too

Summary

Terror and terrorism activity are expanding with the support of humanity and the support of special service branches of some countries and getting more aggressive and spreading fastly.

Terrorism has periodicity. The fight against terrorism must be of world character and should be closely linked to all political, military, religious, economic institutions of all nations.

MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATI QAYDALARI

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır. Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə azərbaycan, rus və ingilis dillərində birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan, yuxarıda, aşağıdan və sağdan – 2 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətndaxili yazıda 1sm. Abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 8 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalənin mətninin aşağıdakı bölmələrdən ibarət olması tövsiyə olunur:

- giriş (məsələnin aktuallığı, problemin hazırkı vəziyyəti);
- tədqiqatın məqsədi, məsələnin qoyuluşu;
- məsələnin həll üsulları aprobeasiyası;
- alınan nəticələrin tətbiqi;
- nəticə.

4. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – ortadan, sonda 6pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə)- sonda 6pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt.intervalla.

5. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin biblioqrafik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin biblioqrafik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli, digər 2 dildə məqalənin adı, müəllifin soyadı, adı, atasının adı, müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

7. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl – cədvəlin yuxarisında, kursivlə, ortadan, (məs.,cədvəl 1.) şəkil-şəklin altında, kursivlə, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir. Cədvəllər bilavasitə məqalənin mətnində yerləşdirilməlidir. Hər cədvəlin öz başlığı olmalıdır. Cədvəllərdə mütləq ölçü vahidləri göstərilməlidir. Əlyazma mətnində şəkillər və cədvəllərin yeri göstərilir. Eyni bir məlumatı mətndə, cədvəldə və əlyazmada təkrarlamaq yolverilməzdir.

8. Məqalədə istifadə olunan ölçü vahidləri beynəlxalq ölçü vahidləri sisteminə uyğun olmalıdır. Qəbul olunmuş sözlərdən başqa və s., və i.a., qısaldılmış sözlərdən istifadə etmək olmaz.

9. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametr ilə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturün nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

10. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

11. Müəssisədə yerinə yetirilən tədqiqatın nəticələrini açıqlayan məqalənin çap edilməsi üçün müvafiq yazılı razılıq olmalıdır.

12. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

13. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəy təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

14. Redaksiya məqalənin əsas məzmununa xələl gətirməyən redaktə dəyişiklikləri və ixtisarlari etmək hüququnu özündə saxlayır.

15. Məqalə çapa verilmədikdə redaksiya heyətinin qərarı barədə müəllifə məlumat verilir və əlyazma müəllifə qaytarılır. Redaksiyanın məqaləni yenidən işləmək haqqında müraciəti, onun çapa veriləcəyini ehtiva etmir. Belə ki, ona əvvəl rəyçilər, sonra isə redaksiya heyəti yenidən baxır. Çap üçün məqbul sayılmayan məqalə müəllifin məqalənin çapına yenidən baxılması xahişi ilə redaksiya heyətinə müraciət etmək hüququ var.

16. Məqalənin korrekturası müəllifə göndərilir. Məqalə çap olunandan sonra redaksiya otiskləri yazışma üçün göstərilən ünvana göndərir.

17. Məqalə sadalanan tələblərə cavab verməzsə, baxılmaq üçün qəbul edilmir və müəllifə qaytarılır. Əlyazmanın daxil olduğu vaxt redaksiyanın mətnin son variantının redaksiyaya daxil olduğu gündən sayılır.

18. Redaksiyanın ünvanı: Bakı, AZ 1033 N.Hacıyev 4. Tel. (+994 12) 566 -09 -67

Fax: (+994 12) 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

PREPARATION RULES OF ARTICLES

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted. The following requirements must be taken into account while preparing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages-Azerbaijani, Russian and English, the name of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left, above, below and right-2cm.), with the font Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceed 8 pages.

3. Article text consisting the following sections is recommended:

- introduction (the problem actuality, state-of-the-art of the problem);
- the purpose of the research, formulation of the problem;
- the problem solution methods and approbation;
- application of achieved results;
- result.

4. The articles must be prepared in the following sequence: The unified decimal qualification-from left bold, 6 font. interval; the name of the article-from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval, initials and surname of authors-from the left and bold italic authors place of work city country and e-mail address-from the left in the end 6 font interval summary (in the language of the article)-italics in the end 6 font, interval; keywords-italics, in the end 6 font, interval introduction and other sub-headings-from left, bold, and at the beginning end 6 font, interval.

5. List of bibliography each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

6. List of bibliography must be followed by the article name, summary and keywords in 2 distinguished languages.

7. The table and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture-below the picture from the middle (eg Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line. Tables should be inserted into text and have titles. Units are required to be indicated in tables. The authors should mark in margins the location of illustrations and tables in the text. Please do not duplicate data in the text tables and figures. Captions should be supplied on a separate sheet.

8. All measurements and data should be given in SI units, or if SI units, do not, in an international accepted unit. The authors are advised to avoid abbreviations except for generally accepted ones.

9. Formulas must be assembled in standards parameter-Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

10. Sending articles to the editorial office must contain information about the authors: surname, name, fathers name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

11. Articles stating results of researches, executed in establishments, have to have corresponding permission to publication.

12. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

13. The articles received by the editorial office are presented for reference and the articles with positive references are recommended for publication.

14. The Editorial Board has the right to edit the manuscript and abridge it without misrepresenting the paper contents.

15. The Editorial Office informs the authors of paper denial and the reviewers conclusion without returning the manuscript. A request to revise the manuscript does not imply that the paper is accepted for

publication since it will be reviewed and considered by the Editorial Board. The authors of the rejected paper have the right to apply for its reconsideration.

16. Proofs are not sent to the authors. Three offprints of each paper will be supplied free of charge of the corresponding author.

17. Papers not meeting the above requirements are denied and returned to the authors. The date of receipt of the final version by Editorial Office is considered as the submission date.

18. Editorial Office Address: AZ1033, Baku city, ave N.Hajiyev 4. Phone (+994 12)566 09 67; Fax (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде. При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках.

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате А4 (поля: левое, правое, верхнее и нижнее – 2 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 8 страниц.

3. Текст статьи рекомендуется составлять из нижеследующих разделов:

- введение (актуальность проблемы, нынешнее состояние проблемы);
- цель исследования, постановка задачи;
- методы решения и апробация задачи;
- внедрение полученных результатов;
- результат.

4. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДЖ – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; название статьи – в центре, прописным и жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – в центре, прописным и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – по центру, в конце интервал 6 пт; аннотация (на языке представленного текста) – в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

5. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в диссертационной работе.

6. После списка литературы название статьи, инициалы и фамилии авторов, место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

7. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, курсивом, в центре (например, таблица 1), рисунок – под рисунком, курсивом, в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

Таблицы располагается непосредственно в тексте статьи. Каждая таблица должна иметь заголовок. В таблицах обязательно указываются единицы измерения величин. В тексте рукописи на полях указываются место для рисунков и таблиц. Повторение одних и тех же данных в тексте, таблицах и рисунках недопустимо. К статье прилагается список подрисуночных подписей.

8. Размерность всех величин, принятых в статье, должна соответствовать Международной системе единиц измерений (СИ). Не следует употреблять сокращенных слов, кроме общепринятых (т.е., и т.д., и т.п.).

9. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

10. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах:

фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

11. Статьи, излагающие результаты исследований, выполненных в учреждениях, должны иметь соответствующие разрешение на опубликование.

12. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

13. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

14. Редакция оставляет за собой право производить редакционные изменения и сокращения, не искажающие основное содержание статьи.

15. В случае отклонения статьи редакция сообщает автору решения редколлегии и заключение рецензента, рукопись автору не возвращается. Просьба редакции о доработке статьи не означает, что статья принята к печати, так как она вновь рассматривается рецензентами, а затем редакционной коллегией. Автор отклоненной статьи имеет право обратиться к редколлегии с просьбой повторно рассмотреть вопрос о возможности опубликования статьи.

16. Корректурa авторам не высылается. После опубликования статьи редакция высылает отски по адресу, указанному для переписки.

17. Статьи, не отвечающие перечисленным требованиям, к рассмотрению не принимаются и возвращаются авторам. Датой поступления рукописи считается день получения редакцией окончательного текста.

18. Адрес редакции: AZ1033, г. Баку, пр. Н.Гаджиев 4, Тел: (+994 12) 566 09 67;

факс: (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

Yaradıcı heyət

Baş redaktor müavini

Əfsanə Zülfüqarova

məsul katib

Afaq Xanpaşayeva

şöbə redaktorları

Fikrət Əhədov

Vüqar Səlimova

Sevinc Məmmədova

Pərvanə İbrahimova

müxbir-redaktor

Rəna Rüstəмова

korrektor

Lalə Niyazqızı

texniki-redaktorlar

Şahrza Ağayev, Səfayə İsmayılova

Jurnal Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 23.11.2017-ci il tarixli, 416 №-li əmri ilə təsis edilmiş və dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat №:2000314101

* * *

Jurnalın yaradıcı kollektivi Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin Həsən bəy Zərdabi adına Diplomuna layiq görülmüş və jurnal Azərbaycan Mətbuat Şurasının üzvüdür.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1033, Bakı şəhəri, Nazim Hacıyev 4;

Tel./Fax: 566-09-67; 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az

E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

Rekvizitlər

Müştəri: "Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı VÖEN: 1401555071

VÖEN: 2000314101

M/hesab: AZ41NABZ0136010000000003944

H/h: AZ36CTRE0000000000002167908 SWIFT: CTREAZ22

Bank: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

D3. Büdcə təsnifatının kodu: 142319

Kodu: 210005

D4. Büdcə səviyyəsinin kodu: 03

"Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı redaksiyasında yığılıb və "Letterpress" MMC-nin mətbəəsində çap olunub. Çapa imzalanmışdır: 25.08.2018